

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

600040226K

57

Y STORY A
DE
CAROLO MAGNO.

FROM THE
Red Book of Hergest.

EDITED BY
THOMAS POWELL, M.A.

PRINTED FOR THE
Honourable Society of Commissioners
BY
WHITING & CO., LIMITED, SARDINIA STREET, W.C.

1883.

Y STORY A
OR
CAROLO MAGNO.

FROM THE
Red Book of Hergest.

EDITED BY
THOMAS POWELL, M.A.

PRINTED FOR THE SOCIETY
BY
WHITING & CO., LIMITED, SARDINIA STREET, W.C.
1883.

240 e 525

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

NOTICE.

THE issue of the following pages, as well as of the other publications of the Society, has been a good deal delayed in consequence of two successive fires at the printers', which destroyed some of the sheets, and otherwise retarded work.

The Editor had intended adding another fragment of the Charlemagne romance from the same MS., together with a Translation, Notes, and Glossarial Index. This, however, the state of his health for the present forbids. Meanwhile, he desires most gratefully to acknowledge his great indebtedness to Professor Rhys, who kindly undertook the labour of collating the sheets with the original, and also to Mrs. Rhys for a transcript of a considerable portion of the text. Without the kind help of Professor and Mrs. Rhys, the Editor would have been unable for the present to place these interesting *inedita* in the hands of the members of the Society.

It may be added that the MS. has been followed with all possible care in every particular.

1

YSTORIA DE CAROLO MAGNO.

"Llyfr Coch", Col. 381.

Pan wascar6yt yr ebystyl a disgyblon yr argl6yd y bedryuannoed byt y bregethu. 6rth hynny y gogonedussaf ebostol iago. adywedir y bregethu yngyntaf yny galis. A g6edy y lad ynteu o era6dyr greula6n yny di6ed y doeth o gaerussalem dros vor disgyblon ereill y bregethu yr galis. Ac 6ynteu y galissyeit odyna. yny gobrynei eu pechodeu. a ymada6assant. ac eu cret hyt yn oes charlymaen amhera6dyr rufein affreinc. athiester. achenedloed ereill aymchoelasant drachefyn y eu hagret. A g6edy goreskyn o charlymaen oe nerth ae allu pedryfannoed bydoed. ac amryuaelon teyrnassoed. Nyt amgen lloegyr. affreinc. ar almaen. a baicar. alotarius. ab6rg6yn. ar eidal. a brytaen. ac aneiryf teyrnassoed ereill. a dinassoed or mor py gilyd. ac o gedernit d6ywa6l eu gest6g. ac eu d6yn o la6 sarascinyeit. ac eu darest6g y gristonoga6l bendeuigaeth. G6edy y vlina6 o 6rthr6m lauur yd aruaeth6ys gorfywys o hynny allan. ac nat elei ymbr6ytreu. ac ar hynny ef a arganuu ar y nef mal fford o syr ae dechreu o vor ffringa. ac ystynnu yr almaen. a g6lat rufein. ac y r6g ffreinc ac angi6 ac yn unya6n y wasg6in. ac y nauarn. ac yr ysphaen hyt y galis. yny lle yd oed corf y g6ynuydedic iago yna yn gorwed heb y adnabot. a g6edy g6elet o charlymaen y ford honno lla6er o nosseu. medylya6 yn vynyach aoruc beth a ar6ydoccae. ac ual y byd ygg6astat ued6l am hynny noss6eith tr6y y hun ydymdangosses ryss6r ida6. a thegach oed noc y gallei

YSTORIA DE CAROLO MAGNO.

"Idylfr Cock", Col. 381.

Pan wascarŷt yr ehystyl a disgyblon yr arglŷd y bedrynnood hyt y brogethu. Grth hynny y gogonedussaf ebostol iago, adyweilir y brogethu yngyntaf yny gallis. A gŷedy y lal ynteu o eraŷdyl greulaŷu yny dŷed y doeth o gnerussaleu dros vor disgyblon ereill y brogethu yr gallis. Ac ŷynteu y gallasynit adyna, yny gobryned eu pechodeu, a ymaduŷassant, ac eu eret hyt yn oes charlymaen amheraŷdyl rufein affreine, athlester, achenedloed ereill aymchoolasant draohelyn y eu hagret. A gŷedy goreskyn o charlymaen oer north ac allu pedryfannoed bydoed, ac amrymaelon teyrnassoed. Nyt angen floegyr, affreine, ar almaen, a balcar, alotarius, abŷrgŷyn, ar eidal, a brytaen, ac aneiryf teyrnassoed ereill, a diuassoed oer mor py gilyd, ac o gedernit dŷywaŷl eu geŷtŷg, ac eu dŷyn o laŷ saraschynelt, ac eu dareŷtŷg y gristomogaŷl bendeuilgnoeth. Uŷedy y vllnaŷ o grthŷon laur yd armoethŷys gorŷywys o hynny allan, ac nat elol ymbrŷytreu, ac ar hynny of a argannu ar y nef mal fford o syr ac dechreu o vor ffringa, ac ystynnu yr almaen, a gŷolat rufein, ac y rŷg ffreine ac angŷ ac yn unyaŷu y wasgŷlin, ac y nauarn, ac yr yspneu hyt y gallis, yny lle yd oed corŷ y gŷynnydedie iago yna yn gorwed heb y adnabot, a gŷedy gŷolat o charlymaen y ford honno flaŷer o nosseu, medylŷaŷ yn vynyeh aoru beth a arŷydoceael, ac ual y byd ygŷuŷtat uedŷl am hynny nosŷeith tŷgy y hun ydymduŷgosses ryssŷr idnŷ, a thegach oed noe y gallel

neb y gredu nae dywedut. ac ual hynn dywedut 6rtha6. vy mab beth a vedyly di. pa un 6yt ti argl6yd heb y charlys. mi y6 iago ebostol heb ynteu mab maeth crist mab zebedeus bra6t Ieuan euagelystor. yr h6nn adeilyg6ys yr argl6yd oe andywededic rat ef y ethol y bregethu yr pobloed. yr h6nn alada6d era6dyr greula6n ae gledyf. yr h6nn y mae y gorf yn gor6ed yny galis aheb y adnabot oneb. ac y mae sarascinyeit yny gywarsagu [382] yn dybryt. Odyna yd6yf inheu eithyr mod ynryuedu na rydheeist di uyn dayar i ygan ysarascinyeit ar gyniuer dayar a darestygheist. ac 6rth hynny y managaf ui ytti. megys y g6naeth du6 didi yngyuoethoccaf o vrenhined dayara6l ual hynny yd etholes ynteu didi ymblaen neb y barattoi hynt ymi. ac y rydhau uyndayar i o la6 sarascinyeit. val y parattoo ynteu ytti goron tal tragwyd. Ford y syr aweleist di ar ynef aar6ydocca dy vynet ti a dirua6r lu ywrth6ynebu yr paganyeit anffydla6a. ac y rydhau uy hynt inheu amtir. ac y ov6ya6 vy egl6ys am bed hyt y galis or lle h6nn. A g6edy titheu mynet yr holl bobloed or mor py gilyd y bererinda6t ym. ac y gymryt madeueint oc eu pechodeu. ac y datcanu molyanneu du6 ae nerthoed ar g6yrtheu awnel. Ac oth dyd ditheu hyt yndiwed byt ydaant. ac yr a6r honn kerda gyntaf y gellych. ami afydaf ganh6rth6y6r ytt ympobpeth. ac am dy lauur mi adygaf goron ytt yny nef. ahyt y dyd diwethaf y byd dy en6 ym-molyant. Ac uelly ydymdangosses y g6ynuydedic ebostol teirg6eith y Charlys. Ag6edy cly6et ohona6 hynny aruer aoruc or ebostola6l edewit. adyuynnu atta6 lluoed ma6r. achyrchu yr yspaen y 6rthlad y genedyl anfydla6n.

A chyntaf caer adamgylchyna6d pampilon. athrimis y bu yny chylch. ac nys kauas. kanys y muroed kadarnhaf aoed yny chylch. Ac yna y g6edia6d charlys ar yr argl6yd. argl6yd Iessu heb ef dros dy gret ti y deuthum. i. yr g6lad-oed hynn. y wrth6ynebu yr genedyl anffydla6n. dyro ym y gaer honn yr enryded dy enw. Or g6ynuydedic Iago os yn

wir yd ymdangosseist ym. par ym y gaer honn. ac yna orod du6 ag6edi Iago y dyg6yda6d y muroed oc eu gr6ndwal. ac auynn6ys bedyd or sarascinyeit aad6ys charlys yn vy6. Ac ar nys mynn6ys alada6d. a g6edy clybot y g6yrtheu hynny yn honneit [383] y darestygei y sarascinyeit y charlys. y ford y kerdei. ac yd anuonynt teyrngedod ynyerbyn. Ac y rodynt ida6 eu dinassoed. ac y bu tretha6l ida6 eu holl dayar. Enryued uu gan y sarassinyeit pan welynt genedyl freinc yn dec hard wisga6c. B6r6 euharueu a6neynt ac eu herbyn yn enrydedus. a g6edy gou6ya6 bed Iago ebostol ydaeth hyt y mor a gossot y way6 yny veiston. adiol6ch ydu6 ac y Iago ae dugassei hyt yno. kanyallassei kyn no-hynny uynet. ar galiscyeyt abregethassei Iago aedisgyblon udunt. aymchoelassei ar anffydla6n genedyl paganyeit. adatennynh6ys o rat y bedyd tr6y la6 turpin archescob. or a uynn6ys bedyd ar ny vedydyssit eiroet. ar ny mynn6ys bedyd hagen onadunt alas neu aducp6yt ygkeithiwet cristonogyon. Odyna y kerd6ys yr holl yspaen or mor py gilyd. Holl geyryd a dinassoed. Yr yspaen a gauas charlys yna. Rei heb ymlad. rei gan dirua6r ymlad achelu[y]dyt. eithyr lukyrn ehun. y dinas kadarnhaf yny glynn ir. ny all6ys y gaffel. Ac ynydiwed y gogylchyn6ys ac yd eisted6ys yny chylch petwarmis. A g6edy g6edia6 du6. a Iago y dyg6yd6ys y muroed. ac ymae yndiffeith yr hynny hyt hedi6. kany dyf6r aaeth drosti ac yno y keffir pysga6t duon. Rei or dinassoed ereill aorestyg6ys brenhined freinc. a brenhined yr almaen kyn Charlys. ac odyna aymchoelassant ar dedyf sarassinyeit yny doeth ynteu. A g6edy y agheu ynteu. lla6er o vrenhined athwyssogyon freinc a6rthladyssant sarassinyeit ynyr yspaen. Clodo6yus y brenhin crista6n kyntaf o freinc. Clotarius Dagobertus. Pipinus. karolus. Martellus. aoreskynnassant ran or yspaen. rann arall aada6s-sant y charlymaen. H6nn hagen yny dydyeu ef aoreskyn6ys yr yspaen yn g6byl. a llyman y dinassoed aemellidig6ys wedy

goruot arnadunt o 6rthr6m [384] lauur. ac 6rth hynny ymaent heb neb yny press6yla6 yr hynny hyt hedi6. Lucerna. Ventosa. Capara. Adama.

Pop geudu6 ageudel6 or agauas yna ynyryspaen adistrywa6d yna yng6byl. eithyr ygeudu6 aoed yn dayar alandalus Mahumet oed y en6. a llyna adyweit y sarascinyeit trayttoed yny vywyt. rywneuthur o hona6 y del6 honnoyny en6 ehun. ac orin geluydyt gyrru yndi lleg o diefyl ae hinseila6 arnunt. a chyngydarnet y6 y geudu6 h6n6 ac na all6ys neb y dorri eiryoet. Pan dynessao crista6n atta6 y pericla. a phandel sarascin. y wedia6 y keiff yechyt. Ordamweinha diskynnu edyn arna6. mar6 uyd. ac ygglan y mor y mae ynteu maen keu hen yskythredic. oweith sarascinyeit yn odida6c. wedy y ryossot ar y dayar ac yn llydan y dana6 pedrogyl. ameinach veinach. yuynyd kyuuch ac eheta bran yr a6yr. Ac ar y maen h6nn6 y mae y del6 honno. or elydyn teckaf wedy rydineu ar lun dyn. yn seuyll ar y traeth ae wyneb ytu ar deheu. ac agoryat ma6r yny la6 deheu. Ar agoryat h6nn6 mal y dyweit y sarascinyeit adyg6yd oe la6 ef yny vlydyn y ganer brenhin ynfreinc. adarestygo yny amser yr holl yspaen y gyfreitheu crist. Ac yny lle pan welont 6ynteu yr agoryat yn dyg6yda6 oe la6 ef. yd ada6ant 6ynteu eu golutoed ac y foant or wlat.

Or eur ar trysor arodes brenhined yr yspaen y Charlys yd ach6eneg6ys ef egl6ys Iago esbostol. ac y trigy6ys yno teir blyned or acha6s h6nn6. ac y gossodes escob achanonnwyr yndi her6yd reol ysidor escob a chonffessor. ae hadurna6 aoruc o glych allyfreu. aphob kyfryw dotrefyn ereill auei reit wrthunt. A phandoeth or yspaen. adoeth ganta6 owedill swllt o eur ac aryant yng6byl y treul6ys 6rth weith egl6ysseu ereill. Nyt amgen egl6ys y wynuydedic wryy veir yny gra6nd6uyr. ac egl6ys Iago yno heuyt. ac egl6ys Iago ymbitern. ac e[385]glwys Iago yntulys. ar honn ygg6asg6in. y r6g caer axa aseint iohan sordue ar y ford saint iac. ac egl6ys

Iago ymparis y r6g sein am6nt a martures.¹ ac aneiryf o vanachlogoed a6naeth Charlymaen ar hyt y byt.

A g6edy ymchoelut Charlys y freinc. y doeth pagan brenhin yr affric aigolant y en6. a lluoed dirua6r ganta6 yr yspaen. ac y g6rthlad6ys y keitweit cristonogyon a ada6ssei Charlys y warchad6 y dinassoed ar wlat. Aphan gogleu Charlys hynny. y kyrcha6d ynteu eilweith yr yspaen. alluoed ma6r ganta6. a milo tywyssa6c ymladeu ganta6.

Aphary6 agreiffit adangosses du6 ynni oll yna. am yrei aatalyo gantunt kymun y meir6 ac eu hal6isseneu ygcarn. Pan yttoed Charlys yn lluestu ygkaer baion ae lu. y cleuych6ys marchia6c romarie oed y en6. a g6edy y wanbau achymryt kymun adillygda6t ygan effeirat. march oed ida6 aorchymynn6ys y gar ida6 y werthu. arodi y werth rac y eneit y yscolheigon ac y yssywedigyon. ag6edy y var6 y gar a werthwys y march yr cans6llt. Ac och6ant y da ae treul6ys ehun yn v6yt adia6t a dillat. Ac ymegys y gnotaa ebr6ydhau dwy6a6l dial yn ol gweithretoed dr6c ympeun y decuet di6arna6t arhugeint pan yttoed yn kysgu. ydymdangosses y mar6 ida6. ady6edut 6rtha6. Kanyis kymmynneis i. vynda ytti. y rodi rac vy eneit dros vympecha6t. g6ybyd di ryuadeu o du6 ymi vy holl pechodeu. a chanys etelleist ditheu vy al6issen inheu. yn gam yd etelleist di vynheu ymposeneu ufern. dec niwar-na6t arhugeint. g6ybyd ditheu y bydy erbyn auory ymposeneu vfern. or lle y deuthum inheu ohona6. ac y bydaf ynheu ym-parad6ys. a g6edy yr ymadrodyon hynny yd aeth y mar6 ymeith. ac y deffroes y by6 o gymra6. aphan yttoed y boreu drannoeth yn datkanu y ba6p agly6yssei. ar [386] llu ynymdidan y rygtunt am hynny nachaf yn deissyfeit ga6r or a6yr am y benn mal utua bleideu a llewot a biglodyat g6arthec. ac yndiannot o perued pa6b yny iechyt ae vywyty yn yr utua honno y ysglyfeyit or diefyl. Odyna y keiss6yt pedwar dieu tr6y vynyded aglynneu ygan uarchogyon aphetyd. ac ny

¹ A in later hand.—J. R.

chafat yn vn lle. O dyna ympenn ydeudecuet diwarna6t pan yttoed yllu yn kerdet diffeith6ch nauar ac alanar y ka6ssant y gorff yn vri6 yssic ar ulaen karrec uch penn y mor. teir milltir yny huchet. ymdeith pedwar diwarna6t or dinas y ducp6yt ohona6. yna y byry6ys y dieuyl y gelein ef y eneit ynteu adugant y uffern. ac ual hynny g6ybydent aattaly o kymun y meir6 eu bot ygkyfyrgoll tragywyda6l.

Ac ody na y dechreuassant Charlys amilo ac eu lluoed keissa6 aigolant ar hyt yr yspaen. ag6edy y ymlit yngall y ka6ssant ef. yny wlat aelwit desa6ns. ar lan auon aelwir cela. ar weirglodyeu g6astataf agoreu. Yny lle wedy hynny o arch a chanhorth6y Charlys. yg6naethp6yt egl6ys dirua6r y meint yr deu uerthyr. ffa6c6nd a phrimitif. Ac yno y mae eucorfforoed 6ynteu yngorffowys. ac y gossodes manachla6c ar dref uerthockaf yny lle h6nn6. A g6edy nessau lluoed chyarlys yno. yderchis aigolant y Charlys erbyn br6ydyr 6rth y ewylls. aeugeinwyr yn erbyn ugeint ae deugeint yn erbyn deugeint. ae cant yn erbyn cant. ae mil yn erbyn mil. ae un yn erbyn vn. ae deu yn erbyn deu. Ac yna yd anuones Charlys cant marcha6c yn erbyn cant Aigolant. ac y llas y cant sarassin. Ody na y rodes aigolant. cant yn erbyn cant. ac y llas y sarassinyeit. Ody na y rodes aigolant. deucant yn erbyn deucant. ac y llas y sarassinyeit. [387] Ody na yd anuones aigolant d6y uil yn erbyn d6y uil. a rei or rei hynny a las ac ereill a ffoassant. ar trydyd dyd yd aeth aigolant y goela6 ynysgyuala6ch. p6y bieiffei y uudugolyeth y dyd h6nn6. ac erchi y charlys rodi kat ar uaes ida6 ydyd h6nn6 os mynnei. a hynny aganhat6yt o pob parth. ac yna ydoed rei or cristonogyon ynparatoi eu harueu ynos kyn y ur6ydyr. a gossot eugleifyeu yny weirgla6d ynsefyll ger glan yr auon. athran-noeth y bore y ka6ssant wedy tyuu bric a risc. a g6reid arnadunt. Nyt amgen yrei agymerassant palym budugolyaeth yny vydin gyntaf. a merthyroly aeth am ffyd grist. Eithyr vy mot yn ryuedu awnaethant y g6yrtheu dywa6l

ggedy eutorri 6rth y dayar. ac or g6reid aada6ssant yny dayar y tyua6d dirua6r goet yssyd yno etwa. yndirua6r wyd. llawer o nadunt ynon. llawer yn wyd ereill mal yd oed ry6 y pelydyr. Ryued6ch ma6r. alle6enyd ma6r. a lles ma6r y eneiteu. adirua6r gollet y gorfforoed. Y dyd h6nn6 y doeth ydeulu yr ur6ydyr. ac y llas deugein mil o gristonogyon. a milo tywyssa6c ymladeu tat Rolant agauas palym merthyr-olyaeth ymplith yrei a dyfa6d eu pelydyr. ac y llas march Charlys. ac yna y sauad6d Charlys a deu grista6n yggt ac ef eu pedyt ymperued y vr6ydyr sarassinyeit. a noethi ga6dios y gledyf. a thrychu lla6er ac ef o sarassinyeit. athrannoeth y doeth ynnerth y Charlys pedwarg6yr ida6 or eidal. a phedeir mil gantunt o wyr ymlad. ac yny lle ual y hadnabu aigolant 6ynt. ymchoelut y gefyn aoruc ar ffo. A chyarlys ynteu ae luoed aymchoelassant parth a ffreinc.

Ac ody na y kyтуun6ys aigolant allawer o genedloed sarassinyeit. Nyt amgen vn brezhin arbymthec ac eu lluoed. adyuot hyt yggwasg6in. a chaffel caer ageuni.¹ Ac ody na anuon ar chyarlys yn dagnouedus y erchi ida6 ac ychydic uarchogyon gan [388] ta6. ac ada6 ida6 p6nn na6 meirch o dlysseu ac eur ac aryant yr darest6g y bendeuigaeth ef. A llyna yr acha6s y dywedei ef hynny yr mynnu y adnabot 6rth ylad ot ymgaffei. ac ef ymbr6ydyr. ac adnabot hynny aoruc Chyarlys. adyuot ad6y vil ganta6 o varchogyon cadarn. hyt ar bedeir milltir y wrth y gaer. ac eu hada6 aoruc yno udunt yndirgel hyt yn oet trugein marcha6c ac ahynny y doeth ef hyt ar vynyd yn ymyl y dinas. or lle y g6elynt yn aml6c. Ac yno yd edewis y rei hynny. ac y kymmerth g6isc diel6 ym dana6. ac ada6 y way6. ac ae daryan ar y gefyn ae llosg6rn y vynyd ualydoed deua6t kenadeu yn amser ryuel. ac un marcha6c y gyt ac ef adoeth hyt y gaer. Ac yny lle y deuth rei or gaer yn eu herbyn a gofyn beth a vynyht. Kenadeu Chyarlymaen vrenhin ym ni. heb 6ynt. wedy an hanuon ar aigolant a6ch

¹ Or *agenni*. —J. R.

brenhin ch6itheu ac yna y ducp6yt h6y yr gaer hyt rac bron aigolant. Chyarlymaen heb 6ynt an hanuones ni attat ti. kanys ef a doeth mal ydercheist di ar y drugeinueth marcha6c. ac y vynnu g6rhau ytt a bot yn uarcha6c ytt. o rody di ida6 aedeweist. ac 6rth hynny dyret titheu atta6 ef ar dy drugeinueth. or rei teu ditheu yn dagnouedus y gyfr6ch ac ef. ac yna y gwisk6ys aigolant ymdana6 y arueu. ac erchi udunt 6ynteu ymchoelut ar Chyarlymaen ac erchi ida6 y arhos. Nythebygassei aigolant etwa pany6 Chyarlys oed ef. Ac ynteu wedy ry adnabot aigolant ohona6 ynteu. a disg6yl yn graf aoruc ar y gaer pa fford ha6ssaf ymlad a hi. a g6elet y brenhined aoed yndi ac ymchoelut drachefyn aoruc hyt ar y drugein marcha6c. ac y gyt ar rei hynny kerdet hyt ar eu d6y vil o varchogyon. aigolant ynteu a seithmil ganta6 yn eu hymilit 6ynteu y vynnu llad Chyarlys ac 6ynteu yn rybudedic affoassant. Odyna yd ymchoeles Chyarlys y freinc. a g6edy kynnulla6 llu dirua6r. dyuot aoruc hyt ygkaer agenni. ae gogylchynu. ac eisted yny chylch [389] ch6emis. ar seithuet mis wedy dyrchael pyrryereu. a magneleu a bliuieu. ac amry6 peiranneu ereill. a chestyll prenn o Chyarlys. Nossweith yd aeth aigolant ar brenhined. ar g6yr pennaduryaf onadunt yn lledrat tr6y fenestri. ac ysteuyll bychein. ac ar hyt auon guaron aoed heb la6 y gaer y diha-gyssant y gan Chyarlymaen. A thrannoeth y doeth Chyarlys yr gaer gan uudugolyaeth ua6r. ac yna yllas lla6er or sarassinyeit. Ereill adieghis arhyt yr auon. Deugein mil hagen or sarassinyeit alas ygkaer agenni.

Ac odyna y doeth aigolant hyt yn ysconnas. y dinas h6nn6 aoed adan sarassinyeit. a h6nn6 a gynhelis ynteu arna6. A chyarllys ae hymlyn6ys ynteu ac a erchis ida6 eturyt y gaer. ac nys atuerei ynteu namyn dyuot allan y rodi cat ar uaes. gan amot gadu y gaer yn dangnouedus yr neb a orffei ar y gilyd onadunt. A nossweith kyn y ur6ydyr y gossodes rei or cristonogyon eu gleiuye y n

baraët yny dayar. yny weirglaëd gëedy bydinaë yn baraët rôg y castell ar gaer. A thrannoeth y kaëssant eu gleiuye wedy rydyu risc a bric arnadunt. Nyt amgen yrei a gymerei palym merthyrolyaeth yny vrëdyr honno dros ffyd grist. a llaëenhau aorugant hëynteu or meint gëyrtheu hënnë y gan duë torri eu gleiuye aorugant or dayar. ac yn gyntaf kyrchu y vrëdyr. allad llawer or sarassinyeit. ac yny diwed caffel coron merthyrolyaeth. ac eu riuedi oed pedeir mil. ac yna yllas march Chyarlymaen.

A gëedy kywarsagu Chyarlys o gedernit y paganyeit. gan alë kanhorthë y holl gyuoethaëc kymryt y nerth. ac ef æ luoed yn llaëgadarn y lladaëd llaëer onadunt ar y droet. a gëedy na allyssant diodef y urëdyr fo yr gaer aorugant. ac eu hymlyt ëynteu aoruc Chyarlys. Adamgylchynu y gaer eithyr aod yam yr auon. ac yndiwed y nos y ffoes aigolant æluoed trë y yr auon. [390] ac eu hymlyt ëynteu aënaeth Chyarlys. pan y gëybu. æc y lladaëd deu urenhin onadunt. allawer o baganyeit ual ygkylch pedeirmil.

Ac yna y ffoes aigolant trë byrth sysar ac ydoeth hyt ympampilon ac anuon aoruc ar Chyarlymaen y erchi idaë dyuot yno y ymlad ac ef. A phan gïgleu Chyarlys hynny. ymchoelut aoruc y freinc. a chan yr amgeled mëyaf kynullaë llu freinc ar hyt. ac ar let yn llëyraf ac y gallëys. a rodi rydit aoruc y baëp or a uei dan geithiwet yn freinc. ac y eu hetived rac llaë. ac eugëneuthur yn rydyon yn dragëyd hyt na bei geithiwet ar dyn o freinc or dyd hënnë allan. a chynullaë paëb gantaë yr yspæen y wrthlad kenedyl paganyeit. Agauas o garcharëryon hynny a rydhaëys. Yr achenogyon a nerthoges. Y rei noethon awisgëys. Yr herwyr adagneuedëys. ar dyholedigyon awohodes ar eu dylzet. Yr yssweinyet ac auei arueu udunt. aurdëys yn uarchogyon yn anrydedus. ac awahanyssei ogyfyaënder y wrthaë. o gyngëeinyeint caryat duë a ymchoeles ar y gedymdeithas. a chedymdeithon ac gelynyon pell ac

agos y wrtha6 aduc ganta6 yr yspaen. ac agymerei y brenhin
 yny gedymdeithas yr hynt honno Minneu turpin archesgob o
 a6durda6t yr argl6yd. ac ombendith inheu am ellygedigaeth
 a rydha6n o bechodeu ac yna wedy kynulla6 pedeir mil
 ar dec arhugeint. a chant o uarchogyon ymlad kadarn
 heb y hyssweinet ae pedyt nyt oed ha6d eu riuac
 Achyrchu aorugant yr yspaen yn erbyn aigolant. a llyma
 en6eu y penaduryeit aaethant yno y gyt ac euo. Myui
 Turpin archesgob remys aellyg6n y bobyl o deil6g dysgedi-
 gaethu oc eu pechodeu. ac aehannog6n yn gadarn 6ra6l y
 ymlad. ac yn vynyach aym6rthlad6n am d6yla6 am harueu vy
 hun ar sarassinyeit. Rolant tywyssa6c lluoed Iarll ceno-
 man. ac argl6yd [391] blyf. nei Charlymaen mab yr duc milo
 o angyer o berth a ch6aer Chyarlys g6r ma6rurydic ama6r y
 uolyant a phedeirmil o uarchogyon arua6c ganta6 ydoed yna
 Rolant arall ny chyrb6yllir yma. Oliuer tywyssa6c lluoed
 y marcha6c g6ychaf mab yr iarll reinyer. a theirmil
 ouarchogyon arua6c. Estultus iarll limoegin mab yr iarll
 ode. atheir mil o uarchogyon arua6c. Arastagnus ty6yssa6c
 brytaen a seithmil o varchogyon arua6c. Engeler duc angy6
 a phedeirmil o uarchogyon arua6c.

Yrrei hynn oed gyfr6ys a dysgedic ympob kyfryw arueu.
 ac yn bennaf o v6aeu asaethu. a iarllaeth yr angeler h6nn6
 wedy llad eu hargl6yd dywyssa6c ac eu kiwta6t6yr ygglyn
 y mieri adiffeith6yt yn hir ac ny chauas y genedyl honno
 gi6tawtwyr o hynny allan. Gaifer brenhin burdegal atheir-
 mil owyr arua6c. Gandebald brenhin frigia aseith mil o
 rysswyr. Ernald de belland a d6y uil o rysswyr. Naaman
 tywyssa6c bairn adegmil o rysswyr. Lambert tywyssa6c
 bituren a d6y uil o rysswyr. Samson tywyssa6c b6rg6yn
 adegmil o rysswyr. Constans tywyssa6c o rufein. ac ugein-
 mil o rysswyr. Garin tywyssa6c lotarins aphedeir mil. Sef
 oed riuedi llu Chyarlymaen oe bria6t dayar ehun. deugeinmil
 o uarchogyon. ny ellit rif y bedyt ynteu. Y niueroed adat-

can6yt uchot aoedynt wyr clotua6r rysswyr ymladgar kyuoeth-ockaf or holl uyt. cadarnhaf or rei cadarn. ann6yleit crist y dyrchael cristonoga6l fyd yny byt kanys mal y keiss6ys an hargl6yd ni iessu grist ae disgyblon y byt yngristonogyon. velly y keiss6ys Chyarlymaen brenhin freinc ac amhera6dyr rufein. ar g6yrda hynny gyt ac ef yr yspaen ar anryded en6 du6. ac yna yd ymgynull6ys yr holl luoed yn ymylyeu burdegal ar wlat honno a orchudyassant ar hyt ac ar let [392] nyt amgen ymdeith deu di6arna6t. Deudeg miltir o pob parth udunt y clywit eu kynn6ryf. ac ar hynny yn gyntaf yd aeth ernald de belland tr6y byrth cisar ac y doeth hyt ympampilon. ac yny ol ynteu yr iarll estult ae lu. Odyna y doeth arastagnus urenhin. Odyna engeler dywyssa6c ae luoed. Odyna gandeald urenhin ae luoed. Odyna constans ac Oezer ac eu lluoed. ac yn olaf ydoeth Chyarlymaen. a Rolant ac eu lluoed ac yd achubassant yr holl dayar o auon ruime hyt ar uynydd teir milltir or gaer y ford y seint iac. 6yth diwarna6t y buant y adan y pyrth. ac yd anuones Chyarlymaen ar aigolant y erchi ida6 y gaer ydoed yn eisted yndi. neu ynteu adelei y ymlad. A chan g6elei aigolant na allei kynnal y gaer yny erbyn. Dewissach uu ganta6 rodi cat ar uaes noe warchae yn dybryt yny gaer. ac yna yderchis oet y chyarlymaen y dyuot y lu oll or gaer. ac yymdiret y ymdidan ac ynteu. Kanys damuna6 ydoed welet Chyarlymaen.

A g6edy kygreirya6 onadunt dyuot aigolant ae luoed or gaer. Ac ada6 y luoed aoruc. adyuot ar y drugeinuet oe bennaduryeit. hyt rac bronn Chyarlymaen ac ada6 y luoed 6rth y gaer. a gossot y deulu ar whech milltir o wastattir. ger eu lla6 y aros eu tyghetuen. Ac yna y dywa6t chyarlymaen. ae tyti aigolant adugost uyntir o d6yll y genhyf dayar yr yspaen. a g6asg6in a geisseis. i. o ganhorth6y du6. ac adarestygeis y gristonoga6l dedfeu. ac a gymhelleis y holl vrenhined 6rt uy argl6ydiaeth. Aphan ymchoeleis ynheu y freinc y lledeist ditheu gristonogyon du6.

ac y distrygeist uygkeyryd ynheu amkestyll ar holl wlat o tan achledyf. or hyn yd6yf ynheu yn gyndrycha6l yny g6yna6 yn va6r. Aphan adnabu aigolant yr ymadra6d arabic adywa6t Chyarlys ryuedu aoruc alla6en uu. oe vot yngyfyeth ac ef. sarassinyec a rydysgassei yn [393] teu Chyarlymaen yn t6l6s pan uassei gynt yn ieuanc yno yn yscol. Ac yna y dywa6t aigolant 6rtha6. Mi a archaf ytti heb ef dywedud ymi. paham y goreskynnit ti tir ny pherthynei ytt odreftada6l dylyet. nac yt¹ dat. nac yth hendat nac yth orhendat ygan ankenedyl ni. Dywedaf heb y chyarlys 6rth ryethol oc anhargl6yd ni Iessu grist. crea6dyr nef adayar ankenedyl ni gristonogyon ym blaen pop kenedyl ereill. ac a ossodes eu bot yn bennaduryeit ar bop kenedyl ereill or holl uyt. Ar meint aelleis inheu mi aymchoeleis dy genedyl sarassinyeit ti-theu 6rth an dedyf ninheu. Val anteil6g ya6n heb yr aigolant oed darest6g oc an kenedyl ni yr yrein6ch ch6i pan uo g6ell an dedyf ni nor ein6ch ch6i. Y mae yn ninheu mahumet auu genat du6 ac a anuones yn ninheu. ae orchymynneu ynteu agatwn. A d6yweu holl gyuoetha6c yssyd ynn.adangossant ynn y petheu a vo rac lla6 o arch Mahumet. ac 6ynteu a anryded6n ni. tr6y y rei y buchedocka6n ac y g6ledych6n. Aigolant heb y chyarlys yd6yt yna yn kyueil-orni. kanys nini agad6n dedfeu du6. ach6itheu gorwac orchymynneu dyn gorwac. Nini a gred6n y du6 dat ar mab ar yspryt glan. ac ae hadol6n. Ch6itheu a gred6ch ac a adol6ch y dia6l yn a6chgeud6yweu anheneiteu ni dr6y y fyd agynhaly6n wedy an hageu aant y baratwys ac y vuched tragwyd. A6ch eneideu ch6itheu agerdant y uffern. ac uelly y mae aml6c ragor andedyf ni rac yr ein6ch ch6i. A chanyt atweyn6ch ch6i grea6dyr pob peth. ac na mynn6ch y adnabot. ni dyly6ch ch6itheu na thref tat na dim nac yny nef nac yny dayar namyn a6chrannu ac a6chmedyant ygyt adia6l ac y gyt a mahumet a6ch du6. ac

¹ A later hand has added above the line the *h* missing here.—J. R.

6rth hynny kymer uedyd athi ath genedyl a byd vy6. æ titheu ymlad ymherbyn. i. a byd var6. Poet pell ymmi kymryt bedyd heb yr aigolant ac ymdiwat a Mahumet [394] uyndu6. i. hollgyuoetha6c. namyn ymlad a6naf athi ac ath genedyl y dan yr amot h6nn. Os g6ell an dedyf ni gan du6 nor ein6ch ch6i goruot o honan ni. Os yr ein6ch ch6itheu yssyd oreu goruot ohona6ch ch6itheu. a bit yn waratwyd hyd y dyd diwethaf yr neb y goruyder arna6. ac ynglot ac etmic tragywyd yr neb a orffo. ac yn ych6anec yhynny os ar uygkenedyl i y goruydir odiagaf. i. yn vy6 mi a gymeraf vedyd. a hynny a ganhatwyt o pob parth. ac yn diannot yd etholet ugein marcha6c crista6n. yn erbyn ugein or sarassinyeit. adechreu ymlad gan yr amot h6nn6 ymplas yur6ydyr. ac yny lle y llas y sarassinyeit. Odyna yd anuonet deugeint yn erbyn deugeint. ac y llas y sarassin-yeit. Odyna yd anuonet cant yn erbyn cant. ac y foes y cristonogyon drachefyn. ac y llas 6rth fo onadunt ac ofynhau eu mar6. Hynny a ar6ydockaa p6y bynhac a ymlado dros fyd grist na dyly yr neb ry6 berigyl ymchoelut drachefyn. ac ual y llas y rei hynny o ymchoelut drachefyn. velly y byd mar6 yn dybryt yneupechodeu y cristonogyon a ymchoelo ida6 drachefyn. Os 6ynteu aymladant yn 6ra6l 6ynt a oruydant ar eu gelynion. Nyt amgen y dieuyl aennic y pecha6t. Ny cheif coron med yr ebystyl ar nyt ymlado yndedua6l. Odyna yd anuonet deu cant yn erbyn deu cant. ac y llas y sarassinyeit oll. Odyna yd anuonet mil. yn erbyn mil ac yllas y sarassinyeit oll. Ac yna g6edy ymgyngreirya6 o bop parth. y doeth aigolant at Chyarlys y gyuadef bot yn well dedyf y cristonogyon noc un y sarassinyeit. Odyna ydymchoeles ar y genedyl ac ydy6a6t 6rth y brenhined ar ty6yssogyon y mynnei ef gymryt bedyd a gorchymyn y ba6p o nadunt eu bedydya6. Rei o nadunt a ganhatwys hynny. Ereill a ym6rthodes ahynny.

[395] A thrannoeth ygkylch a6r echwyd a chygreir

y ba6p onadunt y uynet ac y dyuot y doeth aigolant at Chyarlymaen ar ued6l y uedydya6. Ac ual y g6yl chyarlys yn eisted ar y b6rd. yn kina6u ac yny gylych ynteu lla6er owyrda. a niueroed arnunt yn amryuael abit a g6isgoed. Rei yn abit marchogyon. Ereill yn abit myneich duon Ereill yn abit canonnwyr. Gofyn aoruc y chyarlys ansa6d pob rei onadunt. Yrei a wely di heb y Chyarlys ar g6isgoed crynyon amdanunt. eskyp ac effeireit andedyf ni ynt h6y ac auanagant yn ninheu gorchymynneu au dedyf ac anrydhaant oc anpechodeu ac arodant ynn bendith yn hargl6yd. Yrei a wely ditheu yny g6isgoed duon racko myneich y6 y rei hynny ac abadeu y eu lly6ya6 6ynteu. Ac 6ynteu ny orff6yssant yn g6edia6 argl6ydia6l dy6olyaeth drossom ni ynwastat. Y rei a wely ditheu yn yr abit wenn racko kanonwyr reola6dyr y6 y rei hynny y rei yssyd yn aruer o vuched y saint. ac yn g6edia6 drossom ninheu. ac ynkanu offerenneu a phlygeineu ac oryeu drossom. Ac ar hynny Aigolant arganuu tri achenac ar dec noethon truein ar la6r noeth heb na b6rd na llein rac eu bronn. ac ychydic gantunt o v6yt a dia6t. Ac ynteu a ofynn6ys pa ry6 dynyon oed y rei hynny. kenedyl du6 heb y Chyarlys kenadeu an hargl6yd ni iessu grist. y rei a borth6n ni beunyd tri ardec onadunt yn en6 yr argl6yd ar deudec ebystyl oc andeua6t. Ac atdeb yna aoruc aigolant. y rei yssyd yth gylch di heb ef drythyll ynt. adrythyll6ch a gaffant ov6yt adia6t adillat kanys ti biy wynt. Y rei adywedy ditheu eu bot oll ar gystl6n dydu6 ac yn genadeu ida6 mal y kedyrnhey. paham y maent h6y yn var6 o newyn a noythi a gwaratwyd ac eu b6r6 ympell y 6rthyt ac y treyth yndybryt 6ynt. Ma6r a ge6ilyd y du6 awna y neb awassanaetho ual [396] hynny y weisson. Dydedyf di adywedut y bot ynda. yd6yt yn dangos y bot yn falst. a chymryt y ganyat ac ymchoelut yn sorredic at y niuer ehun ac ym6rthot a bedyd. agorchymyn y Chyarlymaen dyuot tran-

noeth y vrôgydyr. Agôedy dyallu o Chyarlymaen. panyô am yr achenogyon awelei yd ymôrthodassei aigolant a bedyd. a gauas o achenogyon yny holl lu awisgôys yn hard ac aborthes yn enrydedus o vôyt adiaô. Ac ôrth hynny y mae iaôn medylyaô meint cabyl y gristaôn na wassanaetho yn ufyd ar achenogyon crist. O achaôs Chyarlymaen a golles y brenhin sarassin amdielwet y traethassei achenogyon crist. Pa beth dyd braô auyd yr neb a draetho yman yr achenogyon yn dielô. Padelô y gôrandaôant hôy yr arglôydiaôl lef yn dywedut. kerdôch y ôrthyf yrei emelldigedic yny tan tragywyd. kanys newyn a vu arnaf ac ny rodassaôch ym uôyt ar ymliôeu ereill y amhynny. A bit honneit panyô bychydic adal dedyf duô nae ffyd ymyôn cristaôn onis côplaa oe weithretoed mal y tysta yr yscruthyr a dyweit. Mal y mae marô y corf heb eneit. velly y mae marô y ffydd heb weithredoed da yndi ehun. Ac odynd trannoeth y doethant yn aruaôc obop parth yr ymlad adan amot y dôy dedyf. ac ysef oed riuedi llu Chyarlymaen pedeirmil ardec arhugieint achan mil o varchogyon. achanmil oed lu aigolant. A phedeir bydin aoruc y cristonogyon ar sarassinyeit aorugant pump. Ar gyntaf onadunt adeuth yr urôgydyr aorchyuygôyt yndiannot. Odynd y doeth eil bydin y sarascinyeit. ac yn diannot y gorchyfygôyt. Ac ynulle pan welas ysarassinyeit collet y rei eidunt. ymgymysgu eu teir bydin aorugant ac yn euperued aigolant. Aphan welas y cristonogyon hynny eu damgylchynu aônaethant o bop parth. Or neill parth y doeth Ernald de belland ae lu. ac o barth arall yr iarll estult ae lu. O barth arall Arastagnus urenhin ae lu. Ac eu go gylchynu aoruc y tywyssogyon udunt. Ar tywssaôc lluoed o tu arall. a chanu eu [397] kyrn moruil. ac eu kyffroi yn uuan gan ymdiret yn duô. a dôyn ruthur yn eu plith a oruc ernald. allad ar deheu ac ar asseu bôrô agyuaruu ac ef yny doeth ar aigolant ymperued y lu ae lad ae gledyf ehun. Ac yna y bu leuein agorderi maôr gan baôp or sarascinyeit. Ac y dygôydôys y cristonogyon yna o bob parth udunt am eu

penn ac y lladassant oll. Yna y bu ladua or sarassinyeit ual na diheghis neb o nadunt namyn brenhin sibli ac altumor¹ brenhin cordibi ac ychydic o vydinoed gantunt a ffoassant. kyn amlet oed y gŕaet yna. ac y gallei y budugolyon nouya6 ynda6 hyt eu mynygleu. Ac aga6ssant yny gaer o sarascinyeit a ladassant. llyma kanys y dan amot cristonoga6l ffyd yd ymladyssant y goruu Chyarlymaen ar aigolant. Ac 6rth hynny y mae aml6c ragor cristonoga6l ffyd rac holl deduen yr holl uyt. a thitheu grista6n o chynhely di dy fyd oth callon ae ch6plau oth weithret her6yd y gellych. yn diamheu ef athyrcheuir ygyt achrist dy benn mal yd 6yt ayla6t ida6 ar warthaf yr egylyon. O mynny ysgynnu cret yn gadarn. kanys pob peth yssyd ha6d y agretto. Odyna yd ymgynullasant yn llawen oc eu holl luoed gan uudugolyaeth ua6r ac y doethant y luestu hyt yn argys ar fford seint iac.

Ar nos honno heb 6ybot y Chyarlymaen ydymchoelassant rei or cristonogyon. ochwant yspeil. y kalaned aede6ssynt yn gorwed yny lle ybuassei y vr6ydyr yn gyfla6n o eur ac aryant. Ac ual ydoedynt ac eu g6rthr6m ueicheu gantunt dyuot udunt brenhin cordibi a niuerod ma6r or sarascinyeit. ganta6 a foessynt or ur6ydyr ac a uuassynt yn llechu hyt yna. ac eu llad kymeint vn. Ac ygkylch mil ydoedynt.

A thrannoeth y. datkan6yt y Chyarlymaen bot ffurre brenhin nauarn yn munnu ymgyuaruot ac ef. a phan doeth Chyarlmaen y uynyd garsim y llunyeith6ys y ty6yssa6c h6nn6 [398] br6ydyr drannoeth yny erbyn. Ar nos kynn y ur6ydyr yderchis Chyarlys y du6 menegi ida6 y neb a dyg6ydei yny ur6ydyr honno oe wyr ef. A thrannoeth g6edy g6isga6 y lluoed nachaf groes goch ar ysg6yd y neb a ledit or cristonogyon ar warthaf eu llurugeu a phan arganuu chyarlys hynny atal y niuer h6nn6 aoruc yny gapel rac eu llad yny ur6ydyr. Oi a du6 mor anha6d ymordiwes abrodyeu

¹ The MS. has *altum mor* with the *mor* cancelled in fainter ink, and or written above the line in the same ink, but apparently in the same hand.—J. R.

du6 ac ymnganlyn ae fyrd wedy daruot y ur6ydyr a llad furre a theirmil o sarascinyeit y gyt ac ef. y kauas Chyarlymaen y niuer awarchayssei yny gapel yn veir6. Ac ysef oed eu-riuedi ygkylch degwyr a deugeint a chant. O gyssegredickaf vydin ymladwyr crist. kyn ny lado cledyf eu gelynyon 6ynt. eissoes ny chollasant 6y palym budugolyaeth. Ac yna y goresgynn6ys Chyarlys vynydd garsim. ar holl wlat o nauarn yny eida6 ehun 6rth gristonogaeth.

Ac yna y kanhatwyt y Chyarlys bot ynager ga6r ffarracut y en6. o genedyl goliath ac adathoed o eithauoed sirya ac a anuonassei amilald vrenhin babilon y ryuelu ar Chyarlys ac ugein mil oe genedyl ganta6. Nyt oed ar h6nn6 ouyn na g6ay6 na chledyf na saeth. kynnnybei namyn ar y deugeinuet owyr cadarn. Ac yna y kyrch6ys Chyarlys hyt yn nager. Aphan adnabu fferracut y dyuotyat y doeth allan or gaer. y gynnyc ymlad un ac un. Ac yna yd anuones Chyarlys oger o denmarc ida6. a phan y harganuu y ka6r ef yny maes kyrchu atta6 a oruc ynysgaelus ae gymryt yny holl arueu adan yureich deheu aed6yn ygg6yd pa6b hyt y gaer yn vn ag6ed achyt bei dauat war. Y veint ef oed deudec kyuut ynyhyt. a chyuut yn hyt y wyneb. A dyrnved ida6 ehun yny dr6yn. pedwar kyuut yn hyt y vreicheu ae esgeiryed a their dyrnued ynhyt y uyssed. Odyna [399] [ydanuonet] atta6 ar ued6l ymlad ac ef. Reinallt or dreinwen. Ac yn diannot y duc ynteu y gastell ygkarchar. Odyna ydanuonet atta6 Constans vrenhin ruuein. a Howel iarll. Ac 6ynteu vn y dan y vreich deheu. ar llall y dan yureich asseu. ac ae duc y gastell. Odyna y danuonet pob deu yny uu ugeint. ar rei hynny heuyt a orchymynn6ys y garchar. a g6edy g6elet o chyarlymaen hynny ae ryuedu ac aoed ygyt ac ef. ny lauass6ys anuon neb atta6 o hynnyallan. Ac eissoes g6edy caffel o rolant dywyssa6c ymladeu o breid genyat y gan Chyarlys y doeth yymlad. ac eryneigus oed Chyarlys amdana6 rac y ieuanghet. ac ynteu yn amgeledus amdana6

ef. g6edia6 ar y argl6yd aoruc ar gadarnhau y nei oe nerth ehun Aphan welas y ka6r Rolant yn dyuot atta6. y ysclyffyeit awnaeth ae la6 deheu mal y rei ereill ae dynnu yar y uarch. ae dodi rygta6 achoryf ar y uarch ehun. aphan yttoed yny arwein parth ae gastell. gal6 y nerthoed awnaeth Rolant ac ymauael ar ka6r her6yd y ureuant. gan ymdiret yn du6 ac ymchoelut y 6d6c yny wegyl ar y uarch. a ch6ympa6 yll deu yr lla6r yar y march. ac yn diannot kyuodi ell deu ygyt a chaffel o bob un y uarch. ac yny lle gossot o rolant ar y ka6r a d6rendard y gledyf a thebygu y lad ar march a dre6is yn deu hanner ar vn dyrna6t. A g6edy bot fferracut ar y droet ac yn bygythya6 Rolant ae gledyf. y dara6 ynteu o rolant ar y breich ydoed y cledyf yny la6. a chyn nyt argy-wedei yr ureich y dyrna6t. y cledyf eissoes a aeth oe la6 Ac yna g6edy colli y gledyf o fferacut keissya6 Rolant ae dwrn aoruc. ac nys cauas. namyn y march yny dal yny dyg6yd yn uar6. Odyna ydym ladyssant ar eu traet ac eu dyrneu ac a meini. A phryt gosper. erchi kygreir aoruc ferracut hyt trannoeth y Rolant. Ac ym [400] ada6 drannoeth aorugant ar dyuot y ymlad. heb ueirch heb leiuyeu. elldeu. Ag6edy yr amot yr ymlad. yd aethant y eu pebylleu. a thrannoeth y deuthant ar eu traet g6a6r dyd yr ymlad ual y hamodyssynt fferracut eissoes a duc ganta6 gledyf ac ny rymhaa6d ida6. Kanys Rolant rydugassei ganta6 drossa6l troedic hir. ac ah6nn6 yd amdiffynn6ys ehun. educher ac y ffust6ys y ka6r. ac nyt arg6ed6ys ida6 dim. A mein ma6r heuyt aoed yny maes a dafla6d yn hyt y dyd. ac nyt argy-6eda6d ida6 dim hynny heuyt. a g6edy blina6 or ka6r ae 6rthrymu o gysgu. erchi kygreir aoruc y rolant 6rth gysgu. Ac ual yd oed rolant yn was syber6 ma6rurydic. dodi karrec aoruc dan benn y ka6r ual y bei lonydach y kysgei. Diogel oed ida6 ynteu kanys amot aoed y rydunt na christa6n a rodei gygreir y sarassin na sarassin aerodei y grista6n y chad6 yn gy6yr. A ph6y bynhac a dorrei y gygreir yn

dirybud y lad awneit ida6. ag6edy kysgu dogyn or ka6r deffroi aoruc. a Rolant yn eisted ger y la6. ac amouyn ac ef o Rolant pary6 gedernit a pha ry6 galedi aoed yny gna6t. pryt na allei na g6aew na chledyf. na phrenn na maen argyweddu ida6. Ny ellir uymbrathu. i. heb y ka6r namyn ymbogel. A phan gogleu Rolant hynny trossi y 6rtha6 aoruc mal kyn nas dyallei. kanys yspæenec adywedei y ka6r ac or ieith honno y g6ydyat rolant diga6n. Ac ar hynny edrych aoruc y ka6r ar rolant. ac amouyn ac ef ual hynn. A ph6fy dy en6 ditheu heb ef. Rolant heb ef y6 vy en6. i. O pa genedyl heb ynteu pan 6yt ti mor gadarn yd ymerbynyy di a miui. Nyt ymgyuaruu a myui eiryoet dy gyngadarnet ti. O genedyl ffreinc yd hen6yf. i. heb y rolant nei Chyarlymaen. O pa dedyf yd heny6 y ffreinc heb y fferracut. o dedyf gristonoga6l panym ni orat du6 heb y rolant. ac y bendeuigaeth grist y darestyg6n. a thros y dedyf hyt y gallom yd ymrysson6n. A phan gileu [401] y pagan enwi crist. y gouynnwys ynteu p6y y crist y credy di ida6. Mab du6 heb y Rolant yr h6nn aanet or wry. ac a diodefa6d yny groc. ac aglad6yt ym med. Ar trydyd dyd a gyuodes o ueir6. ac aeth drachefyn ar deheu du6. Nynnheu a gred6n heb y ka6r pany6 un du6 y6 crea6dyr nef a dayar ac na bu ida6 na mab nathat. Namyn megys na enis neb euo na enis ynteu neb. Ac 6rth hynny y uot ynteu yn vn du6 ac nyt yndri. Gwir adywedy di heb y rolant y uot ef yn vn du6. pan dywedy ditheu nat tri ef ydwyt yn cloffi yth fyd. Ochredy di yny tat cret yny uab ac yn yr yspryt glan. kanys du6 dat y6 ef a mab ac yspryt glan. vn du6 teir person. Os tat y dywedy di heb y fferracut bot du6 ar map yndu6. ar yspryt glan yndu6. tri du6 ynt yr hynn nyt g6ir. ac nyt un du6. Nac ef heb y rolant namyn vn du6 ac yndri y pregethaf ynheu euo. Ac un. a thri. Y teir person gogyfoet ynt agogyffelyp. vn ry6 ytad. ac vn ry6 ymab ac un ry6 yr yspryt glan. Yny personyeu y mae priodolder. ac yny d6ywolyaeth y mae unolder. Ac yny

medyant ymae kyffelybr6yd. vn du6 drinda6t aadolant yr egylyon yny nef. A thri awelas y vreham. ac vn aadoles. Dangos ym hynny heb y ka6r. pa del6 y mae tri yn vn. Dangossaf ytt heb y rolant tr6y y creaduryeit dayra6l. Megys y mae tri pheth yny delyn panuo yn kanu. nyt amgen kelu dyt athanneu alla6. Ac eissoes vn delyn y6. Val hynny y mae tripheth yn du6. tat a mab. ac yspryt glan. ac vn du6 y6 ef. Ac ual y mae ynyr amandlys tripheth. nyt amgen risclin aphlisgin. achne-6yllin. ac eissoes vn amandlys y6. Val hynny y mae teir person yn vn du6. Yn-yr heul y mae tripheth. Gwynn. ac eglur. a gwressa6c y6. Ac eissoes vn heul y6. Yn olwyn y uenn y mae tripheth. Both. a breichyeu. a chylch. Ac eissoes un ol6yn y6. Ynot dy hun y mae tripheth. Corff. ac aelodeu. ac eneit. Ac eissoes vn dyn 6yt. Val hynny y mae du6 yn vn ac yn dri. Mi adyallaf [402] heb y fferracut bot du6 weithon yn vn ac yn dri. Ny6n hagen pafuryf y genis y tat mab mal y dywedy di. A gredy di heb y rolant g6neuthur o du6 adaf. Credaf heb y ca6r. Mal na anet adaf heb y rolant y gan neb. Ac eissoes ef a anet meibon ida6 ef. Velly ny anet du6 dat y gan neb. Ac eissoes ef aanet yuab ef yn d6ywa6l mal y mynn6ys. kyn noc amseroed ual na ellir y datkanu. Da y dywedy heb y ka6r. pa del6 y bu dyn yr h6n aoed du6 ny 6n. i. dim o hona6. Yr h6nn a6naeth nef adayar heb y rolant. ac a gre6ys pob peth o dim. euo awnaeth y uab yn dyn. heb defnyd dynia6l namyn oe gyssegredigaeth yspryt ef. Yn hynny y llauuryaf i heb y ka6r. pa del6 heb gyt g6r y genit mab o wry mal y dywedy di. Du6 heb y rolant yr h6nn a ffurua6d adaf heb gyt g6r ag6reic. ynteu a6naeth geni y uab ehun heb gyt g6r or wry. Ac ual y ganet adaf heb uam o du6 dat. val hynny y ganet y vab ynteu o uam heb dyn yn dat. kanys y ry6 anedigaeth h6nn6 awedei y du6. Dirua6r gewilyd y6 gennyf vi heb y ka6r pa del6 y genit o wry heb dyn. Yr

hōnn heb y rolant aōna tyuu pryuyn ymyōn y ffaen. ac awna tyuu pryf creadur y myōn y prenn. a llawer o bysgaōt ac adar. a gōenyn ac anadred heb gyt gōryō. Ynteu awnaeth yr uorōyn wryr heb gyt gōr geni duō adyn. Kanys y neb aōnaeth y dyn kyntaf mal y dywedeis i yn haōd heb neb ryō gyt dyn. Haōd y gallōys ynteu wneuthur geni y uab or wryr heb gyt gōraōl. Ef aallei heb y caōr y eni ef or wryr. ac os mab duō eissoes yō ef mal y dywedy di ny allei uarō o neb ryō uod kany byd marō duō byth. Da y dywedy heb y rolant gallu o honaō ef geni or wryr. A chanys ganet megys dyn ōrth hynny marō uu mal dyn. kanys paōp or a aner avyd marō. A chanys credadōy yō y anedigaeth. credadōy y varōolyaeth. neu y diodefedigaeth. [403] Ac odyna y gyfodedigaeth o ueirō. Pa delō y gellit credu y gyuodedigaeth ef heb y kaōr. Kanys a aner heb yrolant auyd marō. Ar hōnn auu uarō a gyuodes y trydyd dyd. A ryuedu yn uaōr aoruc y kaōr pan gogleu y geir. ac ateb idaō ual hynn. Rolant heb ef gorwac yō a dreytheist ōrthyf. Ny allei vyth kyuodi dyn o varō. Ny mab duō ehun heb y rolant a gyuodes yn uyō ouarō. Namyn auu odynyon er dechreu byt. ac auo hyt y diwed a gyuodant rac bron y gadeir ynteu y gymryt tal am eu gōeithretoed mal y gōnel paōb nac yn drōc nac ynda Duō heb y rolant awna tyuu or plēnhigyn prenn yn uchel. ar gronyn gōenith gwedy drewho yny dayar ay uarō ae gōna y dyuu ac y ffrōythaō yn uyō drachefyn. ynteu awna kyuodi paōb y dyd diwethaf o veirō y uyōyt Edrych di ar anyan y lleō kanys y lleō oe vreuerat a vyōhaa y gynaōan y trydyd dyd gōedy ganher yn veirō Paryued yō kyuodi o duō dat y uab ynteu o ueirō yny trydyd dyd. Ac ny dily bot yn ryued genhyt kyuodi mab duō o uarō pan gyuottynt llawer o veirō kyn noc ef. Kanys elias ac elizeus awnaethant byō o veirō. haōs oed y duō dat y gyuodi ynteu. Ar hwnn a gyuodes llawer o ueirō kyn y diodef haōd uu idaō ehun gyuodi o ueirō. ac ny allei agheu

attal hōnn6 yr hōnn y ffy agheu racda6. Ac oe ymadra6d y kyuyt tōryf y meir6. Mi awelaf yn dogyn a dywedy heb y ka6r. padal6 ydysgynnōys ynteu ar y uef ni 6n dim yōrtha6. yr hōnn a disgynnōys yn ha6d o nef aesgynnōys yn ha6d ar y nef. Yr hōnn a gyuodes trōyda6 ehun ha6d yd esgynnōys ar nef. kymer agreift o la6er o betheu. Rot y velin y uann auo issaf yr a6r honn a uyd uchaf yr oric honno. Ederyn ynyr awyr kyhyt ac y disgynno aesgynn. O disgynnu ditheu [404] o le uchel. ti aelly ymchoelut drache-fyn hyt y lle y disgynneist o hona6. Doe y kyuodes yr heul yny dōyrein. ac y dygōydy6ys yny gorllewin. A hedi6 a gyuodes ynyr yn lle y dathoed doe ohona6. 6rth hynny or lle y doeth Mab du6 onef ydymchoeles ida6 draegeuyn. 6rth hynny minheu a ymladaf a thydi heb y ka6r gan amot os gwir dy ffyd di goruot arnaf. i. os geua6c goruot arnat ti. A bit yn waratwyd tragywyd y genedyl y neb a orffer arna6. Ac yr buduga6l yn uolyant tragywyd ac yn enryded a-bit uelly heb y rolant. Ar amot hōnn6 a gadarnha6yt o bop parth. Achyrchu y pagan aoruc Rolant yn diannot. Acheissa6 Rolant aoruc ynteu aegledyf. A neidya6 aoruc Rolant ar y tu asseu ida6. ac erbyn y cledyf ar y drossa6l. A gōedy torri trossa6l Rolant y gyrchu aoruc y ka6r. ac yma- uael ac ef ae dara6 rygta6 ar dayar yn diaznot. Ac yna yd adnabu Rolant nat oed ford ida6 y ymdianc. Dechreu gal6 mab meir wyry ae ganhorthōy. Ac ar hynny ymlithra6 bop ychydic ydana6 yny yttoed ar y warthaf. a dodi y la6 ar y gledyf ae urathu yny uogel ac ymdianc y ganta6 Achan oruchel lef gal6 ar y du6 ual hyn. Mahumet Mahumet uyn du6. i. kanhorthōya vi kanys yr a6r honn yd 6yf yn var6 Ac ar y discreith honno y doeth y sarascinyeit ae ysglyfyeit gantunt yr castell. Ac yd ymchoeles Rolant yn iach ar y niuer ehun. Ac yn diannot kyrchu y gaer aorugant ygyt ar sarassinyeit aoedynt yndōyn corff y ca6r. a gōedy llad y ka6r ual hynny. y gaer ar castell aoresgynassant Ar gōyr arydha6yt oc eu carchar.

A gedy ychydic o amser y datkan6yt yr amhera6dyr bot ebrahim brenhin cordybi. a brenhin sibli. ac altumor a ffoessynt kynno hynny o pampilon yn arhos yny ragot ar odeua6 br6ydra6 ac ef. A niuer seith dinas gantunt. a llunyaethu br6ydyr aoruc Chyarlymaen yn eu herbyn. Aphandoeth y cordybi ae lu ganta6. y doeth y brenhined a dywetp6yt uchot [405] ac eu lluoed gantunt yn arua6c ar deir milltir allan or gaer. Ac ygkylch degmil oed lu y sarassinyeit. Ac ygkylch chwemil or cristonogyon. Ac yna y g6naeth Chyarlymaen teir bydin. ar vidin gyntaf or marchogyon clotuorussaf. ar eil o bedyt. ar dryded ouarchogyon. Ac uelly y goruc y sarascinyeit. Aphan ytoed y vydin gyntaf o arch Chyarlymaen yn kyrchu y sarassinyeit. dyuot pedestyr rac bronn pob marcha6c udunt. a gwasga6t barua6c corna6c ymdanunt kyffelyp y dieuyl a thelyn yn lla6 bop un onadunt yn eu canu. Aphan gogleu meirch y cristonogyon y lleisseu hynny ac y g6elsant eu haruthyr wasgodyeu. dychrynu aorugant hyt na allei eu marchogyon eu hattal. Aphan welas y d6y vydin ereill o gristonogyon y vydin gadarnaf racco yn ffo. ymchoelut aorugant wynteu. Aphan welas Chyarlys hynny ryuedu aoruc eithyr mod. yny adnabu pa acha6s oed hynny a llawenhau aoruc y sarascinyeit ac eu hymlit yn erh6yr. yny doeth y cristonogyon y vynydd aod ar d6y uilltir or gaer ac yna o gytduundeb y klyma6d y cristonogyon y eu haros ar ur6ydyr. Aphan welsant 6ynteu hynny kilia6 drachefyn ychydic aorugant. Ac yno y tann6ys y cristonogyon eu pebylleu hyt trannoeth. a phan dy vu y bore a chymryt kyghor y gorchymynn6ys Chyarlymaen y bop g6r march dodi pennwise o liein a brethyn y gudyas eu llygeit rac gwelet y g6asgodyeu diawlic hynny. a bydaru eu clusteu rac clybot y lleisseu ufferna6l keluydyt enryued yn diannot gwedy gwarchae clusteu y meirch ac eu llygeit y kyrchassant yn hy gan ysgaelussa6 eu lleisseu bredychus. ac or bore hyt hanner dyd y gordiwedassant y sarascinyeit. a llawer onadunt

aladassant. ac ny ladassant eissoes g6byl. Ac ymdyrru ygyt aoruc y sarassinyeit. ac yn eu kena6l benn ac 6yth ychen y danei ac ar y venn eu hystondard 6ynteu. wedy [405^a] y dyrchauael. ac eu deua6t 6ynteu oed na foei neb onadunt tra welynt yr ystondard yn seuyll. Aphan adnabu Chyarlys hynny. Ruthra6 aoruc ymplith eu bydinoed yn damgylchynnedic o nerth d6ywa6l gan eu b6r6 ar deheu ac ar asseu yny doeth at y uenn. Ac yna tara6 ae gledyf yny vu y beiriant a gynhalyei yr ystondard yr lla6r. ae gest6g hitheu yr ystondard aoruc yr lla6r. Ac yna y dechreu6ys y sarassinyeit ffo o le i le yn wascara6c Ac yna ga6r y lluoed adotet o bop parth ac y llas wyth mil o sarassinyeit. ac Ebraim vrenhin sibli ygyt ac 6ynt. Ac altumor ad6y uil ygyt ac ef agyrch6ys y gaer. A thrannoeth wedy goruot arna6 eturyt y gaer yr amhera6dyr gan amot kymryt bedyd ohona6. adarest6g y dan Chyarlymaen adala y dinas ydana6. Ac odynd rannu aoruc Chyarlymaen gantrefod yr yspaen. ae chymydau. ae cheyryd. ae dinassoed yr rei a vynnei oe wyr ehun press6yla6 yno. Ar holl yspaen arannwys uelly y wyr ehun. eithyr tir y galis ehun nys mynn6ys neb o ffreinc rac y dryss6ch. Ny bu o hynny allan yny dydyeu hynny aallei aflonydu ar Chyarlymaen yn yr yspaen.

Ac yna wedy dill6g y6rtha6 y niueroed m6yaf oe luod ac eu hada6 ynyr yspaen. y kerd6ys Chyarlys parth a saint iac. Ac agauas yno yn press6yla6 a6naeth yn gristonogyon. a ymchoelei o nadunt 6ynteu yn sarassinyeit y llad awnaei ae hanuon y halltuda6 y freinc. Ac yna y gossodes ef escyp ac effeiryteit. ac anrydedu aoruc adyuynnu c6nslu ygkaer compostel o tywyssogyon ac escyp. ac yna o gyghor y k6nslu y gossodes ef o anryded saint iac vuudhau o holl prelatyeit a thywyssogyon a brenhined cristonogyon yr yspaen ar galis ar rei kyndrycha6l a vei rac lla6 y escop saint iac. Yn yria ny ossodes ef vn escop namyn y bot ydan compostella. ac yna o arch Chyarlymaen y kyssegreis [406]

inheu Turpin archescop a na6 escyp gyt ami egl6ys ac alla6r sein iac yn anrydedus hanner meheu in ehun. A darest6g yr holl yspae aoruc y brenhin yr egl6ys honno ar galis. ac arodes yny hargyfreu pedeir keinya6c bop bl6ydyn yn dretha6l o bop ty yn yr yspae ar galis a rydit udunt 6ynteu o bop keithi6et. Ar dyd h6nn6 y gossodet gal6 yr egl6ys honno yn ebostola6l eistedua. o uot en6 Iago ebostol yn gorffowys. ac yndi hitheu bot kynulleitua escyp y wlat. Abot breint y escop y lle hynny y urda6 escyb y wlat ae brenhined. Ac or diffic cristonogaeth yn un or dinnassoed ereill. neu y degeir dedyf o bechodeu y bobyl o gyghor yr escop h6nn6 y deuant dracheuyn ac o ia6n dylyet y dylyir yno eu g6as-tatau. Kanys megys y gossodet cristonoga6l fyd yn effes6m dr6y Ieuan ebostol bra6t Iago yny d6yre in. Val hynny y gossodet eistedua cristonoga6l fyd yny galis yny gorllewin ac eistedua ebostola6l. A llyna yn diamheu y d6y eistedua aerchis y deu ebostol y grist ar y deheu ac ar y asseu yny deyrnas. Teir estedua ebostola6l bennadur a ossodet yny byt oe obryn onadunt. Nyt amgen ruue in ar galis ar india. Megys y rodes du6 pennaduryaeth oe gedymdeithas ac oe gyfrinacheu. Nyt amgen y bedyr a Iago a Ieuan yn ragor rac ebystyl ereill ual y mae aml6c yn yr yscrythur ar euegylyeu y ragor h6nn6 adangosses du6 udunt 6ynteu yny byt h6nn tr6y y teir eistedua pennadur uchot. ac o ia6n dylyet y gossodet ruue in yn bennaduryaf eistedua ebystyl. Kanys pedyr tywyssa6c ebystyl ae kyssegr6ys oe bregeth ae bria6t waet ae aglad. Compostella yr eil eistedua bennaduryaf odylyet. kanys Iago ebostol aed bennaduryaf ymplith yr ebystyl. o bennaduryaf deilygda6t a m6yaf enryded a hynafyaeth ac adu6ynder wedy pedyr ebostol. ac yny nef [407] y mae pennaduryaeth ida6 arnunt. Ef gyntaf a uerthyr6yt. Ef a gadarnha6ys weith arall oe bregeth. ac ae kyssegr6ys o gladu y gorf kyssegredic. ac y mae yny oleuhau owyrtheu ae chyuoethogi oaniffygedigyon donyeu.

Y dryded eistedua y6 yr india. kany yno y pregeth6ys Ieuan ebostol y euegil ynteu. ac o gytsynnyedigaeth escyp aossodassei ynteu yn y dinassoed. ac aeil6 ynteu egylyon yny lyuyr. yr egl6ys honno agyssegr6ys ynteu oe dysc ae wyrtheu ac oe bria6t gladedigaeth. ac o deruyd damweinyeu ny aller eu teruynu ae o blegyt byt ae oblegyt egl6ys ynyr eisteduaeu ereill oc eu hana6ster ac eu pedruster ynyr holl uyt. yny teir eistedua pennadur hynny y trychir ac teruynir yn dedua6l. Wrth hynny y galis yn dechreu amseroed wedy y rydhau y gan sarascinyeit o nerth du6 ar g6ynuydedic Iago. a chanhorth6y Chyarlymaen. yr hynny hyt hedi6 y mae yn adu6yn wastat yngristonoga6l gatholic.

Pryt Chyarlymaen oed g6r tec g6edus wynebcoch. a g6allt g6ineu arna6. A gol6c araf digreula6n 6yth troetued ida6 ehun yny hyt. A m6yaf traet oed y rei eida6. llydan oed ygkylch y arenneu. aduein oed am y arch. praff oed y vreicheu ae esceiryu. Cadarn oed y holl aelodeu. Doethaf achyfr6yssaf ymbr6ydyr y marchogyon g6ychaf. Dyrnued a hanner yn hyt y 6yneb ac yny varyf. Dyrnued ahanner yny dr6yn a throetued yn llet y dal. llygeit lle6 oed ida6 yn disgleirya6 yn gyn l6wet a maen kaerbonclus. Hanner dyrnued yn hyt pob ael ida6. Pan edrychei yn llidya6c dychrynu adigalloni a6naei yneb yd edrychei arna6. 6yth dyrnued oed yn cirraed¹ y wregis amdana6 heb a vei odieithyr. Bychydic o vara a yssei ac aela6t maharen neu d6y yar neu 6yd. neu ysg6yda6c h6ch neu baun. neu greir neu ysgyuarna6c yn g6byl. Kyn gadarnet oed ac y tra6ei varcha6c aruawc ae [408] uarch yn arua6c o warthaf y benn hyt y dayar ar vn dyrna6t. a chledyf. Pedeir petol ar vn weith aedynnei yn ha6d y r6g y d6yla6. Marcha6c arua6c yn seuyll ar y la6 adyrchauei yn ysgaelus yn gyuuch ae 6yneb. Haylaf oed am rodyon. Kyuya6naf oed yny kyfreitheu. Geirwir oed yny ymadrodyon.

¹ It looks like *arraed*, whatever that may be.—J. R.

Yny pedeir gŷyl pennaduryaf yny vlŷydynd y dalei lys
 ynyr yspæen. ac y gŷisgei goron y deyrnas am y benn. a
 theyrnwialen yny laŷ. Nyt amgen duŷ nadolic. a duŷ pase
 a duŷ sulgŷyn. a duŷ gŷyl Iago ebostol. Rac bronn y gadeir
 yn wastat o deuaŷt amheraŷdyr y dygit cledyf noeth.
 Ygkylch y wely beunoeth yn wastat y bydei chweugeinwyr
 yn aruaŷc yn wastat yny warchaŷd. A deugeint o nadunt a
 warchatwei y rann gyntaf or nos. Nyt amgen dec oduch y
 benn adec odis y draet adec ar y tu deheu. adec ar ytu asseu.
 ac yn llaŷ pob un onadunt cledyf noeth. Ac yny llaŷ asseu
 y bop un o nadunt tapyr cŷyr yn llosgi. Ac ual hynny
 deugeint marchaŷc ereill aruaŷc ynyr eil trayan or nos. ac
 ual hynny deugeint marchaŷc ereill aruaŷc yny trydyd
 trayan or nos hyt y dyd yny gaŷd. Ac rei ereill yn
 kysgu. ac ossit adigrifhao gŷrandaŷ y uaŷr weithretoed ef y
 am hynny beich maŷr gorthrŷm yŷ ynni eu datkanu hŷy. mal
 y datkan galafrus yn odidaŷc. a phadelŷ odynd y lladaŷd
 Chyarlymaen o garyat y galafrus hŷnnŷ y elyn ef. nyt amgen
 brauant vaŷr syberŷ brenhin y sarascinyeit. Aphadelŷ gŷedy
 hynny y goresgynnaŷd amryuael deyrnassoed acheyryd a
 chestyll a dinassoed. ac y darestygŷys yn enŷ y drindaŷt
 yn gristonogyon. a phadelŷ y gossodes llawer o eglŷysseu a
 manachlogoed ar hyt y byt. Aphadelŷ y llunyaethaŷd llaŷer
 o gorfforoed ac eskyrn seint ar hyt y byt ac y llehaaŷd yn
 eur ac yn aryant. a phadelŷ y kauas amherotraeth ruuein. A
 pha ffuruf y kerdŷys y gaer[409]usalem. a pha furuf y duc
 gantaŷ odynd croc yr arglŷyd. or hon y berthoges ef llawer
 o eglwysseu. ny allaff vi nae ysgriuennu nae datkanu. Mŷy
 hagen y diffic y llaŷ ar pin noe weithretoed maŷrvrydic ef
 mal ydymchoeles ef hagen or urŷydyr yn rŷncyual y freinc.
 ac ual y bu y vrŷydyr ygglynn mieri. Ac ual y gŷnaeth
 diwed y uarchogyon yn yr yspæen. Ac ual y seuis
 yr heul yn vn dyd oet tri diwarnaŷt y dial y griston-
 ogyon ar y sarassinyeit. ac ual y gwnaeth arŷylant y gŷyrda

ac y cladôys. Ac ual y bu y cōnsli yn seint denis pan doethant drachefyn. Ac val yd adeilôys ylys ehun ac eglôys yr arglôydes ueir. yn y graôndyuyr. aphafuryf y bu diwed Chyarlymaen yny lle hōnnô. ni ae dywedôn yn diwed y llyuyr hōnn ar uyrder. Ar llyuyr hōnn aymchoeles Madaôc ap selyf o ladin ygkymraec o adolôyn a deissyf grufud vab Maredud ab owein. ab grufud ab rys.

Pôy bynnac a uynno gôybot neu warandaô chwe-dyl grymus o wasdatrôyd y vryt. Ymosteget. A ninheu adraethôn idaô ef o vlodeu ychôedleu. Nyt amgen y ôrth y grymussaf Chyarlys uab peppin hen vrenhin freinc. yr amheraôdyr bonhedickaf a chyuoethockaf ac arderchoccaf. goresgynnôr gôladoed anfydlonyon. a gelynyon crist a vu eiryoet yn rufein. ar deudec gogyfurd o ffreinc. y rei a ymgarôys yn gymmeint ac nat ymwahanyssant eiryoet yny las pan wnaeth gôenwlyd eu brat y anfydlaôn genedyl paganyeit. yn yr vndyd ef a las onadunt seith cant ac vgein mil. am yr hynn y kymerth Chyarlys yndaô diruaôr dolur. athristyt yny doeth y agheu ynteu. Y chôedyl hōn gôell yô ac odidogach kany cheir gan ueird na chroessanyeit. yrei a beidôys oll ac ef am na ôybuant dim y wrthaô namyn canu y ôrth danger. alandri y neb y gôybuant y ôrthunt. ac or hynn aellynt e hunein y dychymygu. Ny wy [410] buant hôy hagen dim or collet deisyfyt a deuth y chyarlys amheraôdyr.

Pan yttoed chyarlys brenhin freinc duô gôyl vil veib yny dinas aelôir paris. wedy rygynnal o honaô yno wyleu y nadolic yn arbennic anrydedus. ar deudec gogyfurd o ffreinc ygyt ac ef ac aneiryf o ieirll a barônyeit a marchogyon urdaôl a phob rei onadunt yn digrifhau y brenhin ae niuerod. ac yny digrifhau hyt y gellynt oreu o gytundeb hōynt aossodyssant dadleu. ac yn hōnnô ôynt a ymgydarnhayssant drôy gyflyet ydeynt y ryuelu yn erbyn

Garsi¹ vrenhin yr yspaen. a hynny wedy darfei vis ebrill. achael onadunt llyseuoed neu6yd a g6ellt ir y eu meirch kyn kanu gospereu hagen yn y dref h6ynt a gly6ssant ch6edleu ereill rylad ugein mil oc eu freinc onyt aystyry6ys du6 onadunt y g6r awnathoed yr holl vyt. sarassin or yspaen Otuel y en6 g6r awedei yn anrydedus o bedeirford o arderchogr6yd pryt. achedernit yn arueu. a chenedyl. a doethineb. a deuth yngenyat y gan garsi vrenhin. Ac a varchocca6ys tr6y baris yny doeth hyt yn llys y brenhin. ac a disgynn6ys yny porth. Ac odyo adyrchaua6d y vynyd ar hyt y gradeu tu ar neuad. Ac Oger odenmarc a G6allter o oreins. a Neimus dywyssa6c kadarn a gyuaruuant ac ef. ac ynteu aerchis udunt h6y dangos Chyarlys ida6. ac a uenegis udunt y uot ef yn gennat y vrenhin nys carei ef o werth yn b6tt6n. A chyntaf ydatteba6d g6allter ida6. weldyracko ef yn eisted heb ef. y g6r kynysl6yt² ar varyf va6r ar wise du ymdana6. Ar g6r yssyd yn eisted ar y neill la6 ar uantell goch ysgarlla ym dana6. Rolant y nei ef y6 h6nn6. Ac Oliuer iarll y6 y g6r ysyd yn eisted ar y tu arall ida6 kedyndeith Rolant. Ar deudec gogyfurd yssyd yn eisted opob parth udunt 6ynteu wedy hynny. Myn Mahumot heb y sarassin bellach mi a [411] atwen Chyarlys. a phoet tan dr6c a flam 6yllt alosco y uaryf. ac a hollto y gorf dr6y gledyr y d6yuronn hyt y sodleu. Ac yna dyuot raeda6 gyr bronn y brenhin awnaeth ual kynt adywedut 6rtha6 ual hynn. Chyarlys heb ef g6aranda6 arnaf vi. kenyat 6yf vi yr brenhin cadarnhaf a vu eirytoet ygkyfreith yr yspaen. g6r nyt annerth6ys³ di o dim. kanys nys dyliei 6rth y vlyghau ohonat. a llitya6 Mahumet. A minheu y g6r poet ual y credaf vi ynda6 ef athladho di. ti ath holl gedymdeithas ar niuer yssyd yth glych ac yn en6ed-

¹ It looks like *Garsú* or *Garsii*, but the last stroke is deleted by a point underneath.—J. R.

² Or, *kyuysl6yt*; the word meant was probably *kymmysgl6yt*.—J. R.

³ Read *annerch6ys*.—J. R.

ic rolant dy nei. Gŵr pei ys caffŵnn. i. ef ymbrŵdyr neu y lle y gallei vy march rydec yny erbyn. am cledyf mi ae gŵannŵn yny vei yn ver trŵdydaŵ. Sef awnaeth Rolant yna chŵerthin ac edrych ar y brenhin ac odyndy dŵedut ŵrth y sarascin ual hynn. ti aelly dywedut holl ewyllys heb ef yr aŵr honn heb y ludyas o neb or freinc it. Dichaŵn heb y chyarlys tra vo da genhyt ti ŵrth uot yn diogel idaŵ omplegyt i hyt ympenn yr ŵythnos. Ac yna y dywaŵt otuel. ynuyt y dywedŵch hynny heb ef ŵrth na bu yndyn y bei arnaf. i. y ofyn ef tra gaffŵyf y cledyf hŵn ar uygclun curteus yŵ y enŵ. ŵrthaŵ ym hurdŵyt. i. yn uarchaŵc urdaŵl. ac nat oes etwanaŵ mis yr pan ledeis i penneu mil o freinc ac ef. pa tu oed hynny heb y Chyarlys deuŵt y gof yt adyweit¹ ymi. Mi ae dyŵedaf yŵch yn llaŵen heb yr otuel. neur dethynt ŵythmis ar naŵuet yŵ hŵnn yr pan distrywyt ruuein dy dinas di ar bennic. ac or hŵnn yth elwit yn amheraŵdyr o honaŵ. Garsi vrenhin ae varŵneit ae kymerth idaŵ. Ac yno y llas y rŵg gŵyr a gŵraged ugein mil. ac ychŵanec maŵr heuyt ygyt a hynny. Ac y ffusteis inheu y saŵl ohonunt hŵy am cledyf hyt nat a daeth yr hŵyd om hardŵrn hyt ympenn yr ŵythnos. Ac yna y dywaŵt y freinc. gŵaethiroed duŵ heb ŵy uelly dy eni eiryoet. Ac estut [412] o lengrys marchaŵc prouedic y dayoni oed hŵnnŵ a gyuodes y uynynd. a throssaŵl maŵr pedrogyl yny laŵ. ac a geissŵs y daraŵ a hŵnnŵ. A rolant aaeth y rydunt. ac a dŵaŵt ŵrth Estut ual hynn. Estut heb ef yr uygkaryat i ochery di ui o dim peit ar sarascin ac arbet idaŵ kanys yttiŵ yn ymdiret ynof vi na attŵyf wneuthur drŵc ydaŵ a gat idaŵ dywedut y holl ewyllys. Ac yna sef awnaeth marchaŵc ac annŵyt crynŵr gantaŵ Prouentel y gelwit o seint gille mynet or tu draegefyn yr gennat heb ŵybot idaŵ. Ac eu deudŵrn ymauel yggwallt y benn ae dynnu gantaŵ yr llaŵr ac Otuel agyuodes ynllym y vynynd ac adynnŵys curteus y gledyf ae dŵrn yn eureit. ac a drewis

¹ This i is deleted by a point underneath.—J. R.

penn y marcha6c y arna6 yny uyd yn g6are ynn ymyl traet y brenhin. Ac yna sef awnaeth y freinc erchi y daly. ac ynteu aenkily6ys ar neill tu oc eu plith h6y. ae lygeit wedy yrgochi. Ar rei hynny yn troi yny benn yn uuan. kynhebie oed y le6 ne6yna6c a vei yn r6ym ac adarffei y litya6. ac achyffro ma6r yny neuad am y ch6aen honno. ef adywa6t o nerth y benn. Ha var6neit heb ef na chyffro6ch. Myn Mahumet y g6r yd ymrodeis i ida6. mi a6naf seith cant o hona6ch yn ueir6 y kyn hennoch.¹ Ar amhera6dyr yna agyuo-des y uynyd. ac a erchis rodi atta6 ef y gledyf. ar sarassin a dywa6t nas rodei a bot yn sal6 ida6 ynteu y geissa6. a rolant aerchis ida6 y rodi atta6 ef. ac ynteu a gymerei arna6 y rodi drachefyn ida6 pan ymwehenynt. a hyt hynny y differei rac gwneuthur o neb gam ida6 yn oreu ac y gallei. Ac Otuel a dywa6t 6rtha6. argl6yd tec heb ef a h6dy ditheu ef. ac adol6yn y6 genhyf itt y gad6 yn da. wrth nas rod6n i ef iti yr y seith dinas goreu yth gyuoeth. ac 6rth hefyt y lledir dy benn etwa ac ef. Myn uy ffyd heb y Rolant gormod ydymuelchey o ragor ac na wna bellach hynny. namyn dywet dy gennad6ri. Ac odyna kymer gennat y uynet [413] drachevyn. a minheu awnaf hynny yn llawen heb ynteu. a rod6ch ym ostec. Chyarlys heb ef Otuel nys kelaf ragot cennat 6yf vi y arsi amhera6dyr g6r yssyd yn kynnal gwlat yr yspaen ac alisandre a busi. a thir[e. a sitou]n. a barbari. ac y mae pob g6lat yn darest6g ida6 o hyn hyt yn femynia. ef aerchis itt ymada6 ath gristonogaeth 6rth na thal vn arllegen. ar neb ny chretto y hynny ynvytr6yd ma6r a6na. a dyuot yn 6r y vahumet. a g6assanaethu ida6 yr h6nn yssyd yn llywya6 yr holl uyt ath niuerod ygyt athi. ac odyna dyuot atta6 ynteu. ac ef aat ytt gwlat avarn a manausie a holl borthuaeu lloegyr ygyt a hynny ae haberoed y tu yman y vor rud. ac ef adyry y rolant dy nei g6lat

¹ Or, *heunoch*. I do not understand it, unless *henoeth* was the original.
—J. R.

r6ssi. ac y oliuer y gedymdeith y wlat aelwir ysclavie. Ny at ef ytti hagen gallon ffreinc. 6rth rydaruot ida6 y rodi y fflorien o sulie mab I6lff goch brenhin barbarie y g6as goreu or yspaen. a m6yhaf y glot odigoni a marchogaeth ynda. agoreu aderev achledyf gloy6. h6nn6 agynneil ffreinc yn ryd dagneuedus ida6 ac oe etiued. Ac yna y dywa6t yr amhera6dyr. myn vy ffyd heb ef gan nerth yr holl gyuoetha6c ny byd y dam6ein uelly. a pheth adywed6ch ch6i y niuer a vegeis. i. eiryoet am hynny. amhera6dyr dylyeda6c heb yr holl var6neit ae niuerod. Ny diodef6n ni. yn tragwyda6l kael o sarascinyeit ffreinc yn eu baeliaeth. Namyn par dyfynnu dy gyuoeth yghyt ae lluyda6. ac o dyna lly6ya ni os mynny hyt y lle y kaffom ym6elet ar genedlaeth vudur honno. ac o cha6n ninneu y garsi vrenhin h6nn6 ymy6n br6ydyr. ny dieinc ef ae benn ganta6 odyo rogom ni. Ac yna y dywa6t Otuel mi ach cly6yaf yn dywedut gorwac-r6yd ac ymadrodyon ynvut heb ef. yrei yssyd yn bygythya6 Garsi yr a6r honn ef ae llad h6y et6a ac ae darest6g. Kany's pan weloch ch6i veint y allu ef ae uarchogyon y gle6af ohona6ch ny digawn ch6erthin. Ac ef a vynnei kynn hynny y uot ytudra6 y normandi. [414] Heb y neimus ty6yssa6c. eissyoes heb ef. pei dyuynnei Chyarlys y allu ygyt. pa du bynnac y kaffei ef Arsi urenhin. ef a ymladei ac ef. a niuerod Chyarlys. Ry annyallus y6 dy ymadra6d heb yr Otuel ary ynvut. pan uont ygyt seith cant. a seith mil o honunt yn llurygeu gloywon. ac ar6ydon o sirie.¹ a bot yn gynt y diodefynt agheu ygyt. noc y ff6ei neb onadunt y6rth y gilyd. a chyt a hynny neur dery6 udunt wneuthur dinas. a chadarnhau yny gylch o geyryd a chlodyeu yr6g deud6r. a talie y6 y en6. hyt na wnaeth du6 yndyn aallei ludyas udunt vynet y hela ac y pyscotta y maes ohona6. ac o deuy di. Chyarlys varyfl6yt yno. ni aadnabyd6n y bydi6 y bo gor-derch dec ida6. aph6y oreu adery a chledyf gloy6. Eithyr na

¹ It should probably have been *siric*.—J. R.

dabre di yno gonners bilein. Kanys kyghor y6 gennyf ytt war-
 chad6 keyryd paris. rac disgynn na brein na phiot arnunt.
 Kanys ny elly vyth m6y yn ryuel. a che6ilydya6 yn ua6r
 aoruc Chyarlys. Ac yna y kyvotes Rolant yny seuyll dr6y
 Irrluned ma6r. a cherdet tri cham parth ac at y sarascin. a
 dywedut 6rtha6. Gormod hedi6 ydymuelcheeist. ac yd-
 ymhoffeist ygg6yd y ffreinc. a bei na rod6n na6d ytt. ti
 avydut uar6 yn diannot y gennyf. acochaf ynneu di my6n
 br6ydyr neu ymlad mi arodaf dyrna6t ytt am cledyf hyt na
 hanff6 g6aeth g6r bonhedic vyth oth acha6s. A g6ybyd6n
 ninneu hynny yr a6r honn heb yr otuel. ac auory yd6yf yth
 wyssya6 yr 6eirgla6d am nabo namyn vn ac vn ohonam. Ac
 yna y dywa6t Rolant. gwna dithev ar dy ffyd y deuy. ac yna
 y rodes y pagan y ffydd. abit yn llyf6r kyvadef adorro yr
 amot h6nn o honam. a thorri y ysparduneu yn gyvuch ae
 sodleu ac na weler my6n llys o hynny allan. a g6edy bot
 yr amot h6nn6 yn honnedic y rygtunt y dywa6t Chyarlys 6rth
 y sarascin. ar dy ffyd o py wlat a pha genedyl panhe- [415]
 n6yt. a ph6y dy en6. ac yna y dywa6t Otuel. mab 6yfi heb ef
 y galyen vrenhin g6r alada6d o gristonogyon m6y noc ageffy
 di ythteyrnas. amkefynder6 y6 Garsi amhera6dyr. am he6-
 ythyr oed vernagu brenhin nauarn yr h6nn a lada6d Rolant.
 ac auory y dialaf ynheu arna6 ef hynny. Ac yna y dywa6t
 Chyarlys. ha vnbenn bonhedic diga6n y6yt a ma6r a drueni
 oed nafynnit vedyd. Chyarlys ael6is yna. ar Reinyer was
 y 6ely. Kymer y gennat honn a d6c ef ydy Ernallt vygkyu-
 eillt. adyro gann s6llt ida6 yny gyueir ehun. a chann s6llt
 ygkyveir y uarch. ac ody na gal6 ar hen Reinallt or drein6enn.
 a g6allter o li6ns. ac Oger o denmarc. y ch6ytheu heb ef y
 gorchymynnaf i wassanaethu ar y marcha6c bonhedic h6nn.
 ae di6allu o bop peth or auo reit ida6 6rtha6. Ac uelly y
 buant h6y y nos honno. a thrannoeth pan oleuhaa6d y dyd.
 y kyvodes Chyarlys y uynydd ac y peris gyrchu Rolant. ac yd-
 aethant y wedia6 yr capel. ac abat saint omer agant efferen

udunt. Ar brenhin a beris dyuot affiol aryant yn lla6n a bariſſennot. ac y offr6m ydaeth ef. ar deudec gogyfurd. a Rolant aaeth y offr6m a d6rndal y gledyf. a thracheſyn ae dillyg6ys o ſeithmorec o aryant. A gwedy yr efferen peri kanu orryeu yr dyd a6naethant. ac odyndy dyuot or egl6ys y edrych a welynt y ſarassin a dathoed y gyfr6ch ar brenhin. Ac yna y deuth otuel racda6 yn ryvygus. ac y gal6a6d ar y brenhin. ac y dy6a6t yn valch 6rtha6. Chyarlys heb ef mae ef Rolant dy nei di. ac agery yn va6r. ar g6r y mae holl ymdiret ffreinc ynda6. Mi ae gal6af ef yn annudona6l. ac ae hagclotuoraf. megys pei darffei ym oruot arna6. o ny chynneil yr amot a6naeth ani doe ygg6yd yr holl lys ag6r ag6reic. Ac ar y geir h6nn6 y deuth Rolant yn gyfla6n o lit. ac y tyg6ys. mynn yr ebystyl heb ef a diodefassant benyt yr eu hargl6yd ny pheid6n. i. hedi6 yr dyn or yssyd yn v6y. [416] yny gymhell6yf arnat tewi ae oth oruot ae oth lad. ae o beri ytt ymchoelut ar ffyd gatholic. a g6na ditheu hynny heb yr otuel. a chymer dy arueu. dan yr amot h6nn. Os mivi a gilya. mi a ganhadaſ ytt vygcrogi. Heb yr oliuer balch ia6n y6 dy eiryau a heb eſt6ng o dim. a ryued6ch ma6r y6 or deuant yn da ytt. Ac yna yr vn gogfurd ar dec a arwedassant Rolant y yſtauell. ac a6iſkassant ymdana6 aruev tec diogel. lluruc a6nathoed Butor lurygyd diſgybyl Galiant y g6r ky6reinaſ a vu or grefft honno yny oes ef. a neimus dy6yssa6c aglym6ys y kareieu ygkylch y vyn6gyl. ac adodes helym echtywynnedic am y benn. a uuassei eida6 Golias ga6r. ac aga6ssei Chyarlys pan y llada6d Briac6nt. ac odyndy 6ynt aducſant ida6 d6ryndal y gledyf. yr h6nn oed ouer y neb yno y hoffi. 6rth nad oed yn ffreinc na bychan na ma6r nys adnappei. ac na 6yppei nat oed y gystal hyt yd6yreindyno. A gwedy hynny a dodyssant am y vyn6gyl daryan drom gadarn. wedy yr yskythru yn odida6c ac eur lli6 ac ac azur. yn gyntaf y daroed ysgythru ygkylch y bogel y pedwar pryf 6ynt. ar deudec ſygyn. a deudegmis y vl6ydyn megys y bei bop vn

onadunt yn kerdet yn erbyn y gilyd. Ac yny c6r issaf idi vffern. ac uch la6 hynny y nef ar dayar. wedy yr g6mpassu yngy6reint. Yny deuc6r ereill y daroed ysgythru yr heul ar lloer. ahynny tr6y laur ma6r ac ystudyau. Yny har6est nyt oed dim eithyr pali odida6c. ac ystyslenn oed o vaen daima6nt calet. ac odyne h6ynt a ducsant ida6 paladyr cadarn a phenn da arna6. ac ystondard odida6c o goch ag6yrd o vlaen y g6ae6 hyt y d6rn. ac Ierius iarll a 6isg6ys ysparduneu o eur ac aryant am y draet. March a duep6yt ida6 oed gynt y redei noc y kerdei y k6arel pan ellygit o albrast kadarn. ac na6naeth du6 yn ll6dyn arall aallei ymgyfredec ac ef. nac ae kannhymdaei ar dal y ergyt saeth. Y gyfr6y oed gristal. ar hoelon [417] oedynt aryant ar panel yn bali ma6rweirtha6c. ar g6arthafieu o eur coeth ysgythredic. Ac yna yr Iarll a ysgynn6ys yn gyamysta6net ac na dodes nae droet yny warthafyl. ac nat ymauael6ys ar goryf. a gell6g neit y uarch ygg6yd y niuer a6naeth. ac ymchoelut at Chyarlys drachefyn dan chwerthin. a dywedut 6rtha6. Argl6yd heb ef dyro ym dy genyat athuendith. ac odyne or da6 y sarassin gwedy hynny y ymlad ami. ny byd gwaranr6yd ida6 am y eneit. Nei heb y brenhin yr neb a6naeth y nef ar dayar. ythorchym-mynnaf. a phoet ef athiffero rac dr6c adyrchavel y la6 a6naeth ae groessi. Ac yna Rolant a vrath6ys y varch tu ar weirgla6d. a hyt ynoet y meibon ar morynnyon ar y ol ynmynet. a pha6b onadunt yn dy6edut. y Iessu ythorchym-yynn6n ac yr argl6ydes veir. a phoet 6ynt athiffero hedi6 rac agheu. Ar vn gogyfurd ar dec a ysgynnassant yn gyflym ygyt ac ef. ac ae hebrygassant hyt r6g y deu d6fyr yssyd yn kerdet tr6y baris. y neill onadunt y6 sein. ar llall ael6ir Marin ua6r. Y sarascin ettwa yn seuyll gyr bronn y brenhin. Ac ef a dywa6t 6rtha6 yn 6ychyr. Chyarlys heb ef par ym luruc. a helym. a tharyan. a chledyf. March da buan yssyd yminneu vy hun. nat oes vn 6ell noc ef hyt ym beliant. a minneu aada6af yngy6ir ytt ar vy ffyd y lladafi rolant am

cledyf os kylymet ef a phannaeth y gennyfi kynn a6r anterth. Ac yna llidya6 a6naeth y brenhin yn dirua6r y veint breid na holldes. a dywedut 6rth y pagan. du6 heb ef athladho di ath genedyl yn gyntaf. rac meint ymkyffroeiſt ar lit a thrist6ch. Ac eissyoes arganuot bellisent y verch a6naeth yn dyuot oe hystauell parth ar neuad. a phan doeth ymy6n echty6ynnu a6naeth yr holl neuad oe theg6ch. megys hi-vei yr heul a6r hanner dyd. [418] vis mei. neu leuuer maen karbonclus pan vei dywyll y nos. ac ef a emneity6ys¹ arnei ae vanec. ac a dywa6t 6rthi. merch heb ef yt ti. y gorchymynnaf. i y pagan h6nn yman. g6isc amdana6 ar ffr6st. val na chollo dim oblegyt y arueu. Ymlad arygymerth arna6 yn erbyn Rolant vy nei. argl6yd heb hitheu yn lla6en ac ef a6neir hynny 6rth dy e6ylllys. A yna Belisent a elwis ar fflandrinn or mynyd tec. a roos o rin6el d6y uorynyon bonhedic ereill. a h6ynt ellteir a ar6edassant Otuel hyt ar fur o vaen marmor pedrogyl. ac yno a6istassant am dana6 luruc auassei eida6 Sanneil² vrenhin. a llun ederyn odida6c ar y choler or tu radei. a fflandrin a glymwys y kareieu ygkylch y vyn6gyl. ac am y benn helym Galathiel vrenhin. honno pedrogyl aoed. a gwedyr wneuthur yny chylch modr6y 'a blodeu o eur. a thr6yn ar veith ederyn bonhedic. Ac odyne belisent a6isg6ys ar y glun cledyf a vuassei eida6 achael vrenhin. Sef oed h6nn6 curceus. Kystal oed y a6ch ac vn gylllell lem. a g6edy hynny 6ynt adodassant am y vyn6gyl taryan newyd gadarn kyn wynnet oed ar eiry. y bogel oed eur. y hoelon oedynt aryant. ac adugant ida6 paladyr llinonn kadarn. a phenn llym gloy6 arna6. ac ystondard newyd kywynnet a blodeu yr ala6. allun eryr yndi. ac yn d6yn sarff yr6g y deutroet. a roos o rinuel a6isg6ys am y draet d6y yspardun oedynt gy6yrthyd ary6 gastell. ae gyfr6y aossodet ar Migrados

¹ This may be *emneity6ys*.—J. R.

² An *e* stands above the line, making the name into *Sanniel* or *Sanneil*.—J. R.

vuan y varch ehun. Kynt y redeipann dosturyit ac ysparduneu. noc yd ehedei y saeth or llinin. ar am6s drythyll llamsachus val y gwelas yr argl6yd ae hadnebu. ac ynteu a esgynn6ys arna6 agwell o ragor y g6ydyat ef y wrth ymlad nor g6r ky6reinaf y6rth dara6 a myrth6l. Ac yna gell6g neit kywreint a6naeth y varch. ac ymchoelut drachefynn att belisent a dywedut 6rthi. vnbennes vonhedie heb ef du6 adiolcho ytt. da iawn yr wisg6yt [419] am danaf. a dyro ym dy gennyat. a mar6 uyd Rolant gennyf ynheu yndiannot gwedy hynny. Ac yna y dywa6t Belisent ymogel di ynda hagen heb hi rac d6ryndal aconyt amdyffynny di ynda racda6 a ch6rceus racda6 ef.¹ ny chynhellir dinas o honat ti vyth bellach. ac ar y geiryau hynny y kerd6ys Otuel racda6 at oger lydanais. a Neimus dywyssa6c kadarn. ae kanhabrygassant hyt y weirgla6d y lle ydoed Rolant. A Chyarlys a dyrchaua6d y ffenestri uchel. ac aelwis yr ungogyfurd ar dec atta6. ac aerchis udunt dyuot ygyt acef. ac aberis y ba6b or ffreinc vynet. or weirgla6d. ae hada6 yr deu uarcha6c. ac o dyna aerchis udunt 6ynteu ymlad pann vynhynt o hynny. Ac otuel adywa6t yuot ef yn bara6t.

Ac yna y dywa6t Rolant 6rth y pagan anffydla6n bagan mi ayndiffydyaf athi ohynn allan bellach heb ef. a minnev athitheu heb yr Otuel yn gyffelbr6yd. ac ymogel yn da ragof 6rth na charaf i di odim. A mi aoyvynnaf yt agheu vernagu vy e6ythyf a ledeist. Ac yna brathu eu meirch ac ysparduneu yn gadarn a6naethant ac ymgyrchu yny yttoed y weirgla6d yrwg eu ffrwst a meint eu g6ynt ac eu t6r6f h6yyntev yn bennaf yn kyffrydyeit oll. ar dayar yg gyfeiryau arnei yn holldi. a gost6g g6ewyr ae hystondardeu yn ch6ythu yn aruthr gan y g6ynt. ag6an o bop un y gilyd yny daryan dyrna6t ma6r yny dorres eu deu way6 yngyffredin. ac eu lledyr br6t. da uu y llurugeu hagen 6rth na thorres vn vodr6y o honunt. ac nat ymystynn6ys. Ac racdu y kerd6ys y

¹ The words *racdaw ef* have been cancelled in the MS.—J. R.

marchogyon grymus heb golli dim o vn onadunt. Ac yna y dywa6t Chyarlys. O du6 heb ef ma6r a enryued6ch y6 h6nn gennyfi gynnal or sarascin vn dyrna6t ynerbyn Rolant. Heb y Belisent y verch aoed ynsevyll ger yla6. Da Ia6n y6 vy aruev. i. heb hi. ae hymdyga6dyr 6ynteu nyt llyv6r o dim. a g6edy y geiryeu hynny Rolant adynn6ys d6ryndal y gledyf. ac a dre6is Otuel ar warthaf y helym [420] echty6ynnedic. yny dyg6yd6ys y thr6n yr lla6r. ariuedi ma6r or modr6yeu ar blodeu tec ar mein g6yrthua6r gyt ac ef. ar eilweith adre6is penn y varch yny vyd y 6rth ygorf ympell yr lla6r. Ac yna y dyg6yd6ys Otuel pan ball6ys y varch ida6. ac y dy6a6t deu eir. Myn Mahumet heb ef g6eithret ansyber6 awnaethosti llad uy march heb acha6s. nae haedu ohona6 ef. ac nyt a y tev ditheu odyne dan ch6erthin. a thynnu curceus y gledyf a6naeth. ac ystynnu y daryan or tu racda6. a neidya6 oe vlaen parth ac att Rolant. ae tara6 ar warthaf y helym. yny dyg6yd6ys y thr6yn yr lla6r. a llithra6 y dyrna6t ar y goryf vlaen. athara6 y kyfr6y tr6yda6. ar march am y balueisseu. yny vyd y cledyf hyt y d6rn yny dayar. a dywedut geir bocsachus yn vchel. myn Mahumet heb ef. nyt oed dyrna6t ma6 yr h6nn yr a6r honn. O du6 heb y brenhin mor dr6m oed y dyrna6t h6nn6. ac yr arglwydes veir yd archaf ynheu amdiffynn ym Rolant vynei. Ac or dyg6yd6ys yr Iarll nyt reit y neb y ryuedu. kanys dyg6ydassei y uarch yn var6 y dana6. D6rndal hagen ayttoed yn bara6t yn lla6 Rolant. ac aossodes ar y sarassin ac ef. ac ae tre6is ar 6astat y helym yny dorres y phed6ared rann. ar penn lluruc ar neill hanner y glust ynteu hyt y maes. ac a holldes y daryan hyt y chymherued ac ynteu hayach wedyr lad. neur oruot val y tebygei ba6p. Ydoed hagen gan Otuel gle6der a gallu ma6r ar ymlad ual kynt. ac a churceus ef a dal6ys y dyrna6t y Rolant drachefyn. a Rolant ida6 ynteu yn ehalaethach heb vynnu dim genta6 yn rat. Ac uelly y buant yn kyfne6idya6 dyrnodeu ac yn gluttav ar ymlad o bop parth.

val na thalei eu llurugeu udunt dim yn erbyn eu clefydeu
 nny yttoed y6eirgla6d yn disgleirya6 gan vodr6yeu y llurugeu.
 Ac yna y dywa6t Belisent llyna ymlad yn drut vonhedigeid
 ymaent h6y yr a6r honn heb hi. ac na dica6n parhau yn-
 eppell rac gle6dery marchogyon. ada [421] Ia6n ymaed6ryndal
 gledyf Rolant yn trychu. eithyr na dyly ef y gurceus dim.
 A du6 heb y brenhin ual ymt6yll6ys vymed6l. ac y gad6ys
 vygkallon ym dywedut kel6yd a dyg6yda6 yn groes awnaeth
 y tu ar d6yrein. a doddi g6edi ar yr argl6yd nny megys h6nn.
 Du6 holl gyuoethawc heb ef. mal yd 6yt vrenhin a llywya6dyr
 holl genedloed g6yllt adof. amdiffyn ym Rolant. ac ymchoel
 gallon Otuel sarascin ual yd aruollo bedyd ac ual y cretto
 yth vendigedic en6 dithen. a chussanu y dayar a6naeth. a
 chyuot nny seuyll. ac odynd doddi y benn dr6y y fenestyr a
 g6elet y marchogyon yn ymlad ual kynt. heb gymeint gantunt
 oe taryaneu ac y kudyynt ev dyrneu or tu raddunt ac ef. Ac
 yna y dywa6t Rolant 6rth y pagan. Ym6rthot heb ef a
 mahumet ac atheruaga6nt achret yn vn du6 hollgyuoetha6c.
 y g6r a diodefa6d poeneu yr yn prynu ninneu o tragy6yda6l
 geithi6et uffern. a chymer rod vonhedigeid. Sef y6 honno
 Belisent verch Chyarlys amherawdyr. am kefnither6 ynheu.
 mi abaraf yrodi yt. a mi athi ac Oliuer a vyd6n gedymdei-
 thon. ac velly ny byd na chastell na dinas nac ardal nys
 kaffom ac nys darestyghom yn mev uy hun. ac yr hynny m6y
 no chynt ny cheissafi gennynt ti werth vn yspardun. Heb yr
 Otuel ffol y dywedy hynny. a mefyl ida6 athwnaeth yn yscol-
 heic. a chyt bych yscolheic di adisgybyl. athro 6yf ynheu.
 val y dangossaf ytt kynn yngwahanu. Dyrna6t arodaf
 ytt kymeint ac naellich dywedut geir m6y nor eina6n
 pan dra6her ac ord hayarn. Ac yna sef a6naeth Rolant
 llidia6 yn diuessur y ueint. ac a d6ryndal nny la6. ae d6rn
 yn eur coeth. tara6 otuel ryuel6r ar 6arthaf y helym nny
 neity6ys y tan or cledyf ac or helym. a goglyt ychydic or
 sarascin. ual yr oed gyfr6ys ar y wassanaeth. a dyg6yda6 y

dyrna6t heb la6 y balueis. a thorri y lluruc deudyblic. [422] ae holl arueu o benn yysg6yd hyt yggwregis y la6dyr. Nyt ymgyfvaruu hagen y cledyf a dim or kic. ac eissoes ma6r Ia6n oed y dyrna6t. val y peris yr marcha6c blygu a dyg6yda6 hayach ar benn y lin yr lla6r. Sef a6naeth lla6er or ffreinc yna g6edia6 a hoffi y dyrna6t a dywedut yr oruot ar y sarascin. ac na allei y amdiffyn. nac ymlad bellach hynny. Odit oed onadunt h6y hagen a adnappei otuel nac ae g6elei ygkyfragheu kyn no hynny. Mab galien vrenhin a neitwys y uynyd yn amysga6n y dial y dyrna6t. a phei na bei y Rolant ymoglyt rac y dyrna6t h6nn6. ef ny thra6ssei dyrna6t ar uarcha6c wedy hynny. ar sarassin asymyd6ys lli6 ae lygeit yn troi yny benn yn vuan. megys ll6dyn dic ne6yna6c. ac adyrchafa6d Curceus y vynyd. ac aossodes ar Roland oe holl nerth. ac ae tre6ys tr6y y lit dyrna6t ma6r ar warthaf y helym. pei na throeï y cledyf yny d6rn val y tra6ssei y benn y arna6. Ar eil arodes ida6 ar y parth assei. a chymeint ac aoed oe daryan yny la6. a dorres yn deudryll. ac a gauas or aruev ereill oll yny aeth y cledyf ympell yny dayar. a dyg6yda6 Rolant yar y draet yr lla6r. ac yn tynnu y gledyf atta6 y dy6a6t. Myn Mahumet heb ef da Ia6n y trycha vygkledyf. i. Ac arganuot a6naeth y freinc yna hynny. ac ofynhau yn va6r veint y dyrnodev. a g6elet yr daruot udunt r6yga6 a thorri eu llurugeu or tu racdunt ac or tu draekefyn. ac natoed gantunt oc eu taryanev kyneint ac a gudei eu dyrneu. a dyg6yda6 aeh6ynebeu att y dywrein¹ ac ofyn ma6r arnunt am Rolant eu hargl6yd. Ac erchi yr argl6yd du6 awnaethant rodi kyghor da yr marchogyon. ae owneuthur tagneved y rygtunt ar kygreireu ae diogelrwyd arall. Ac ar y geiryeu hynny yny vyd colomen yn ehedec val [423] y g6elei Chyarlys ae holl niuer ar yspryt glan yn disgynnu ar benn ysg6yd Otuel. Ac yna y dywa6t ynteu ual yd yttoed Rolant yn mynnu y

¹ This word has been emended wrongly. —J. R.

dara6. y dial y dyrnodeu arna6. Kilya drathgefyn Rolant heb ef ac arho. Ny6nn pa beth a6eleis yn ehedec ger vym-bronn a symud6ys vy med6l am he6yllys. ar ymlad h6nn trigyet ar hynn. ac oth garyat titheu minheu agymeraf vedyd. ac a archaf y veir uadeuant. ahi a vyd amdiffynn ym o hynn allan. ac yndi ydymdiredaf. Ac yna pan gogleu Rolant hynny y dywa6t 6rtha6 dan ch6erthin vnbenn bonhedic heb ef aoes yth bryt¹ titheu hynny. Oes myn vy ffyd heb yr otuel a mi a ym6rthodaf yr a6r honn a Mahumet. ac a theruaga6nt ac ac apolin. ac a Iohun leuedic² ac ae holl gedymdeithas. Ac yna b6r6 eu clevydeu ar y glass6ellt y6rthunt a6naethant. a dodi o bop un or marchogyon grymus eud6yla6 am vyn6gyl ygilyd. O du6 heb y brenhin mor va6r y6 y g6yrtheu h6nn. llyna 6ynt wedyr gyvuna6 heb ef. ac yng6neuthur ry6 amot y rydunt mi agymeraf arnaf. ac e6ch ch6itheu y edrych vy marchogyon de6ron. i. A h6ynteu a aethant ual y gellynt gyntaf. ar brenhin ehun avrath6ys march ar eu hol. ac val y deuth yno gofyn awnaeth. a garu nei heb. ef pa wed ydymgly6y di. a pha ry6 amot a ry 6naetha6ch ch6i y roch. Argl6yd heb ynteu gwed da yd ymgly6af i 6rth vy mot yn holliach ac yn lla6en. ac na cheveis dim dr6c yr ymlad o honaf ar ymlad6r goreu. ade6raf avu eiryoet o wyr agkret. a diol6ch ydu6 neur dery6. ym wneuthur kymeint a hynn. y kymer Otuel vedyd achristonogaeth. ac arvoll ditheu ef yn hyfryt. adyro ida6 anryded a gallu 6rth y ewyllys. ac ygyt a hynny Belisent dy verch yn bria6t. O du6 heb y brenhin ual y g6naethosti yr a6rhonn vy mynnu. i. a llyna yr hynn yr yttoed6n ninheu yn mynet y erchi yt y 6neuthur. [424] a diaruu y marchogyon yn gyflym awnaethant yna. a Rolant a esgynn6ys ar am6s buan drythyll. ac Otuel ar vul vchel rygygha6c. a pharth ardinaz y deuthant

¹ The *h* of *yth* was omitted, and written above the line, but after *bryt* instead of *yt*.—J. R.

² I am in doubt whether the first *e* has not been deleted.—J. R.

6rth vedydya6 Otuel. Ac egl6ys veir ymparis a gyrchassant. A thurpin archescop remys a6isg6ys yr ystol ac a gymerth sall6yr. ac a dy6a6t y letanie. ac odynd a deuth uch benn y fynna6n. ac ae bendig6ys. ma6r hagen oed y niuerod o Ieirll a bar6neit a marchogyon. ar ymsang gantunt yn edrych ar vedydya6 Otuel. Chyarlys ae delys 6rth vedyd. ac Otyd Iarll. a Girard Iarll nordmandi. Ac ny symudassant h6y y en6 ef namyn y al6 Otuel ual kynt. Ac odynd a g6edy ym 6rthot o hona6 ae agret adaruot y vedydya6 y deuth Belisent yn degach no blodeu y ros. A da6ns varyfdec ae har6eda6d parth ac at Chyarlys. ar brenhin ae kymerth geruyd y lla6es. ac a dywa6t 6rthi. Merch heb ef tec Ia6n 6yt ada y6 dy li6. a ph6y bynnac ath gaffei vnnos yny vedyant. ac 6rth y gyghor. ny dyliei uot ynllfy6r vyth o hynny allan. Namyn yn uolyannus o le6der adigoni ynda. ac velly y byd y neb ath geiff dithev. oryd du6 hoedel ida6. ar neb y mae kynuigenn lla6er o ffreinc 6rtha6. ac 6rth Otuel y dywa6t vy mab bedyd heb ef. yr a6r honn y kyfle6neist y dedyf Ia6n. Kanyd ym6rthodeist a Mahumet a chymryt bedyd ohonat. ac ynll hynny mi arodaf yt Belisent vy merch yn orderch. ag6lat verel ygt ahi ac Iuori. ar haste. a plansence. a melan. aphanie. a l6mbardie. Sef a6naeth Otuel ynd a gost6g ar benn y lin. achan vuulltat6t ma6r a diol6ch. rodi cussan y droet y brenhin. a dywedut 6rtha6 ual hyn. Argl6yd heb ef llyna beth nys g6rthodafi os da gan y uor6yn da y6 gennyf ynneu. Ac ynd a dy6a6t Belisent da yw gennyf. i. heb hi. a bellach mi a geueis vy Iechyt. ac ny dyl dyuot ediuar6ch ym vyth am vyghyfalle. ac nybyd [425] t6yll garyat gennyf ynneu ythgyveir di yn dragy6yda6l heb yr Otuel. achanyd bydy orderch ditheu ymi. oth garyat ti minneu a haedaf glot ac en6. A lla6er pagan gyr bronn dinas Atalie a vyd mar6 gan vygkledyf gloy6. Kanyd keueis vedyd ac ytitheu amhera6dyr dylyeda6c ygorchymynnaf vyggorderch yny delhom y ueyssyd l6mbardi. api ae pieifyd6n. a h6y ar g6eirlodyeu ygkyleh atalie. pann darfo ym lad Garsi amhera6dyr.

Ac yna kyrchu y llys a6naeth y brenhin. ae var6nyeit ygyt ac ef. ae b6yt oed bara6t. A gwedy dyrchael a thannu llineu y v6yt yd aethant. ac rac blina6 y datcan6yt pan uu amser gantunt y6 s6per. A g6edy g6assanaeth di6all ar ba6b. ar g6in yn amhyl. y brenhin a aeth y ystauell. a pha6b y lety y orffo6ys ac y gyscu yny ol a aethant. ac a gayyssant y drysseu hyt trannoeth wedy kyuodi yr heul. ac yna y kyudes y brenhin. ac yd ymgynnull6ys y var6neit yny gylch. ac ydaeth y eisted ar vort o vaen mynor yr neuad. affonn odida6c yny la6. ahoelyon eur wedyr ffusta6 yndi yn amyl. ac y dy6a6t 6rthunt ual hynn. Argl6ydi var6nyeit heb ef g6erende6ch vi achyghor6ch kann dyly6ch vygkyghori am arsi vrenhin val y cly6ssa6ch dr6y y gedernit yr dyvot o hona6 ymkyuoeth. ae vot yn llosgi vygkestyll. ac yn torri vyndinassoed. ac yn distri6 y gristonogaeth hyt y gallo bellaf. ae ni ael yryuelu yny erbyn ar hynt wedy y gayaf. ae ninheu aarhoom hyt yr haf. Heb y freinc enryued y6 genhym oll a dy6edy am oedi ac ystynnu yr amser. Kanyt oes dim gan y Garsi h6nn6 ny bo yn bara6t. a pheunyd yndistry6 dy wlat. a chynn dyuot yr haf y deruyd ida6 darest6g kanm6yhaf dygyuoeth os val y mae yr a6rhonn y para [426] rac lla6. ac 6rth hynny y mae dr6c pallu yr amseroed. A chanys hynny a gyghor6ch ch6itheu oll heb y brenhin. yr vygkaryat ynheu ymbaratto6ch erbyn daruot mis ma6rth. ygych6ynnau ar hynt dechreu vis ebrill. ac ar hynny oll y trigyassant. Ac yna y peris yr amhera6dyr ysgriuennu llythyreu ac anuon y negessweisson a h6y dros y holl amherotraeth. y erchi na thrickyei vn marcha6c. na phedestyr. na pherchen b6a. nac albrast. ny delhei atta6 ef i baris erbyn y dyd kyntaf o ebrill. ar neb ny allei dyuot anuon pedeir keina6c y saint dionis. A chyt bo h6yrach y del yr amser. noc yr ym ni yny draethu. eissoes ef a daruu y mis h6nn6. a Iona6r. a chweffa6r. a ma6rth a deuth yr amser amysga6n gossodedic. ar amhera6dyr ymparis. ae deudec gogyfurd ygyt ac ef. Ny

amgen no Rolant. ac Oliuer y gedymdeith. ac anseis. A girard. ac eglers. ac estut o legres. a thurpin archesgob a :: g :: rers. ac ertold. ac Otuel. a neimus dywyssa6c. Ac Oger lydanais. H6ynt a dyrchafyssant y ffenestri uchel. ac odyno 6ynt a6elynt yn dyuot wyr yr almaen. a baiuers. a boriergs. ac ang6eins. A g6asg6yn. a verriuers a pheitta6. A phrouencel. a b6rg6in. A fflandrys. a phuers. A nordmandi. Ar brytanyeit yn dyuot ae taryaneu g6edy y lli6a6 yn bed6ar raeneu. ac yn ar6ein eu hemys drythyll yn eu deheuoed. ac yn anha6d yneb o hynny o wladoed ymerbynnyeit ac 6ynt Nyt oed vn marcha6c o honunt ny bei pedwar Isamier ida6. val y gellynt or bei reit udunt rac lla6 wneuthur marchogyon onadunt. ac y dan vynydd y merthyri y daethant yn vilyoed y gyfarhos.

Ar dyd kyntaf o ebrill pann oleuha6ys y dyd. y kych6ynn6ys y brenhin ae lu o baris. Ac y deuthant y seint denis. ac odyno y dech [427] reuassant eu fford. ac y kymerassant eu kenyat. ac yr ada6ssant eu g6raged. ac eu tyl6ytheu yn 6yla6 ac yn emelldiga6 Garsi. ac y kanyssant 6ynteu eu kyrn ar sa6l y buassei wreic dec ida6 eiryoet neu orderch uonhedic yn mynet yna gyt ar brenhin y lombardi. ar Rolant yn tywyssa6c ar y llu or blaen. a Neimus tywyssa6c kadarn y gad6 yr ol. Nyt e edewis Otuel hagen y orderch. namyn kymryt belisent ygyt ac ef. ar gefynn¹ mul o h6ngri oed gynt y rygig noc y kerdei yr her6log kyntaf ar y mor. Seith cant o var6neit oedynt wyr llys idi. ac ar y b6yt ae dillat yn 6astat. a phop vn onadunt yn ardercha6c o allu ma6r ida6 ehun. a digoni yn da. a chyt bei h6y yr amser udunt h6y nor enhyt ydym ni yn traethu hynn h6ynt a ada6sant freinc. a b6rg6in. a m6ng6i. ac Iuori. a mont fferra6nt yny welynt atalie y dinas kadarn y lle ydoed Garsi ar genedyl anffydla6n ygyt ac ef. ac yn hyn ny ny bu neb a deruysgei arnunt eu hynt nac ae

¹ It is written *gefynn*, with a point beneath the last *n*.—J. R.

gallei pei ys mynnei. ac ydan. vynydd po6n. ar hyt glan auon ael6it toon ymy6n g6eirgla6d y tannyssant eu pebylleu ac y lluestyssant. Ac yno y peris yr amhera6dyr yr freinc orffo6ys 6ythnos or dyd y gilid y v6r6 lludet y marchogyon ae llauur y arnunt ac ellwg g6aet y6 meirch. a g6aret eu clevyteu ae medeginyaethu. ac ny ad6ys ef heb gof dim oe gyfreideu. ef aberis dyrchafel pont ar yr avon mal y gellynt h6y vynet dr6od pan vynynt. a phan delhynt drachefyn dyrchauel y bont rac dyuot neb or paganyeit attunt h6y. a r6yma6 y kyleu ar ystyllot a heyrn yn gadarn. A phan oed bara6t y bont yd aethant y v6yta y6 lletyeu. Rolant hagen heb 6ybot y neb eithyr oliuer. ac Oger ly danais. a h6y yd aethant y wisga6 ym danunt y dan prenn la6rus. ac odynd y hysgynnassant ar eu hemys. Ac a gerdassant dr6y y bont y tu ar dinas. y geissa6 a ym [428] wanei ac 6ynt. kyn eu dyuot draekefyn hagen. ny mynnei y goreu o nadunt adigonei y vot yno yr m6t6l o eur koeth ida6 ehun. Ac yna yd oed pedwar brenhin o anffydla6n genedyl y paganyeit wedyr dyuot y ch6are milltir ua6r y 6rth y dinas. pob vn yn arua6c ual y deissyuei ehun. ac o nyt kelwyd adyweit yr ystoria y rei hyn oed eu hen6eu. Un onadunt oed balsamin brenhin g6lat Niniuent. Yr eil oed Eurabil vrenhin. g6r ny chynnelis nae fyd nae aruoll eiroet 6rth dyn. Y trydyd oed ascanard. g6r aladassei m6y no mil o dnyon ae gledyf. Y ped6eryd oed clarel. nyt oed odynd hyt y lle y kychwynnei yr heul g6r kyndecket ac ef. Ac ny cha6ssei eiryoet dyn agynhalyei ida6 yn ymwan nac asauei ida6 un dyrna6t. nas byriei yn yssic yr lla6r neu nas lladei. ac yn kerdet ar hyt y maes. ac yn ar6ein eu hemys gyr eu hafv6yneu ac yn begytha6 Rolant ac Oliuer yn gadarn. ac yntygu or bydynt vy6 yn gyhyt ac y gellynt d6yn eu llu hyt ymperued ffreinc na bydei waranr6yd y Chyarlys am yeneit yny herbyn. ac or deudec gogyfurd heuyt y gwneynt y he6yllys. Ac yna y dywa6t Clarel 6rthunt.

argl6ydi heb ef yr yry6 vrg6th h6nn nyt ennill6n dim. a mi a ginglef glotuori Rolant yn va6r. ac nat oes hyt y d6yrein was well noc ef. ac yn erbyn y gledyf na thykya dim. Mi a archaf hagen ymdu6 i Mahumet ac y teruaga6nt kaffel ohonafi ymbroui ettwa ac ef. arodi ida6 vn dyrna6t ar warthaf y helym am cledyf. ami agymeraf arnaf y byd kalet Ia6n o nys holldaf hyt y danned. a Iawnwedawc oed ym hynny. pei ys caffwnn 6rth lad ohona6 Samson o vynydd bra6nt vy bra6t yghyfranc dan vynydd pampel6n. ac y bydaf var6 o dolur agalar o ny chaffaf y dial. Y ffreinc ynteu yn marchogaeth yr yttoedynt yn dirgel da6eda6c gan ystlys y fforest aelwit fforestant. Ac ual y clywyssant son y paga [429] nyeit. Sef awnaethant kysseuyll a g6aranda6. Ac yn hynny y harganuot o rolant h6y yn gyntaf. a dywedut 6rth y gedymdeithon. Argl6ydi heb ef byd6ch hyfryt wel6ch lle y mae y paganyeit y dan y greic yn seuyll. ac nyt yttynt namyn ped6ar hyt y g6yp6yfi. y diol6ch yr holl gyuoetha6c. ni a all6n ymwan bellach yn diogel. g6ir oll heb y gedymdeithon. ac 6rth dy vynnu oll ninheu avyd6n. Ac yna gost6g eu g6ewyr ar gledyr eu d6yuron awnaethant. a brathu eu meirch tu ac att y paganyeit. Sef a6naeth Clarel dyrchael y benn ac edrych yn erbyn yr heul. ac arganuot yr Ieirll yn dyuot tu ac attunt 6rth yr av6yneu. a gal6 y gedymdeithon yn uuan a dywedut 6rthunt. Argl6ydi heb ef bit da ych callon. ac ych p6yll. mi a6elaf tri marcha6c odydra6 yn brathu meirch parth ac attam. E6ch yn y herbyn. a g6ybydd6ch beth ageissant. tri ydy6ch ch6i. a thri ereill y maent h6ynteu. Ac yna yn diannot y gellyg6ys y paganyeit y hav6yneu y6 meirch a heb dywedut dim nac amovyn na ph6y oedynt. na phadu pan deuynt. na pheth a geissynt tara6 ygyt awnaethant. Ascanard a ynwana6d yn erbyn Rolant. ac ae gwant y dan vogeil y daryan yny holldes tr6ydi. a thorri y way6 yny v6n. ac rac daet yr arueu m6y no hynny nyt argy6ed6ys. Rolant hagen ae

gwant ynteu oe la6n nerth drachefyn hyt na thal6ys ida6 nae daryan nae luruc nae holl arueu vn arllegen. a thorri cledyr y d6yuron a holldi y gallon yn deu hanner. ae v6r6 ynteu ynteu yn var6 yr lla6r. A dywedut deueir dan ch6erthin a6naeth 6rtha6. Mab puttein heb ef ti a geueist ymbroui a rolant. y g6r yr yttoydu yny vegythya6 yr a6rhonn. Eurabyl a ymwana6d ac Oger ly c6rteis. ac arodes dyrna6t ma6r ida6 yny daryan. adeg modr6y ar hugaint [430] or lluruc ar g6ae6 hayach yn ymgymysgu ae ystlys. ny thal6ys ida6 hagen vn byssen. Oger ae g6ant ynteu tr6y y daryan ae luruc. ae holl arueu llein ae gorff emelldigedic yn y vyd yn var6 yr lla6r. ac a dy6a6t deueir letneis mab puttein Oger ly danais 6yfi heb ef. ac 6rth rodi y ry6 dyrno-deu hynny y mae Chyarlys ym caru. Balsamin brenhin nin-iuent yn erbyn Oliuer a ymwan6ys. ac ae gwant yny taryan y lle ydoed llun lle6. ac ny thygywys ida6. Oliuer hagen aegwant ef. yn gym6ys tr6y y holl ar6ydoneu tec ae aruev ae gorff lleuedic ynteu. ac yn var6 ae byry6ys yr lla6r. ac y dywa6t 6rtha6 mi athorchymynnaf yr g6r yr ymrodeist dy hun ida6. Ac ar hynny y brath6ys Clarel y varch y tu ac atta6 y dial y sarassin os arhoei oliuer. ac y deuth Rolant ar dra6s yny erbyn. Ac ef ae gwant y sarassin ef yny daryan dyrna6t ma6r. a da uu y arueu a diogel ae differassant rac y agheu. yny dyrcheuis y varch y draet blaen adyg6yda6 yn ol y bedrein ef arolant yr lla6r. Ac yna ydymorelwis Clarel yn vchel ar eu har6yd Naima6nt. Ac y ffoes y tu ar dinas yn gyntaf ac y gallei. dan erchi yr du6 h6nn6 y groessi ac amdiffyn. Ac eissoes Oger lydanais agauas y vlaen. ac ae g6ant dyrna6t ma6r ymperued cledyr y d6yuronu. ac nythorres dim or arueu rac eu dahet. m6y no chynt yr hynny ef a aeth yr lla6r yn annwar. Ac oliuer a gymerth y varch ac adeuth ac ef gervyd y av6yneu y rolant. ac adywa6t wrtha6 ual hynn. Argl6yd heb ef esgyn yn gyflym a llyma varch ytt yn anrec y gan Oger yssy well-nor teu di. A mi

a debygaf y tal cant o hona6. Ac yna yd esgynn6ys Rolant yn gyflym heb dodi y droet yny warthauyl. nac ymauel ar goryf. Y sarascin [431] wedyr gyuoet yny seuyll. a thynnu Melle y gledyf ac ae daryan ym ymdiffynn yn rymus. a Rolant adeuth parth ac atta6. ac adynn6ys d6ryndal allan. ac a dr6eis kymeint ac agyfvaruu oe daryan ac ef hyt y maes. Clarel a ymdifferth ac a ymlada6t yndrut. ac ef a6elas eissyoes na thygyei ida6. ac ady6at 6rthunt. Argl6ydi heb ef ged6ch ym vy eneit. a chymer6ch vi yn vy6 adol6yn y6 gennyf. achwaen va6r gadarn a6naetha6ch. a ph6y yssyd bennaf o hona6ch ual y gall6yf rodi vygkedyf atta6. A rolant a gymerth y gledyf y ganta6. a h6ynt adugant ida6 am6s du ymdeithic. yr h6nn y lladyssit brenhin niniuent y arna6. Ac yna y ka6ssei y kedymdeithon bonhedigeid hynny diga6n o ymwan. A chlarel ygkarchar gantunt. athebygu y gellynt y d6yn ae anregu y chyarlymaen. Kynn kerdet o nadunt hagen vn villtir ydoed udunt peth ar arall a ystyryynt ymdana6 a vei v6y. Kanys ymgynnull gyhyt pump cant amil ual y gellit y hamkanu. H6ynteu ynclybot kyn y rei hynny. ac yng6elet eu helmeu yn echtywynuu. ae hystondardeu yn ch6ythu gan y g6ynt. Ac ual y harganuu Rolant h6y y dechreuwys ch6ibanat. ac ymgadarnhau yny warthafleu. a thygu 6rth Oger mynyr argl6yd goruchaf heb ef. a vynn6ys y al6 yn du6. o chaffaf ymgymysgu d6ryndal ac 6y hedi6. ti amg6ely yny trychu ac yn eu llad. val ydel y chwedleu y tu dra6 yr mor. Argl6ydi uar6nyeit heb yr oliuer mi a ginglef doethon yndy6edut na dica6n dyn ymoglyt y dr6c yn wastat. ar neb ael yn ymwaneu a chyvraghodeu mynych ny diane yn Iach yn bress6yl. Kanys pan debycko dyn v6yhaf gael llonyd6ch a dam6ein da ohona6 nessaf vyd ida6 yna y deruysgu. Gwir oll heb yr oger allyna yr oed reit ynn vot yn da. ac ny weda ynn vot yn llesc. Kanys [432] g6el6ch yn hyspys y paganyeit ac na all6n eu goglyt. a bot yn reit ynn uynet dr6y berued eu gwaewyr. ac

6rth hynny yr a6r honn y dyly pob vn o honam dangos y allu. Gell6g ynn Clarel heuyt heb ef kany dylyir llad y gyfry6 yn ge6ilydyus nae amherchi. ch6i awel6ch na all6n y d6yn genhym. ac ef ar eill dam6ein talu o hona6 ynteu y b6yth ynni amser arall. Myn Mahumet heb y clarel med6l ma6r achallon a beris ytt dywedut y geiryau hynny. Ac yna yr eilweith y traethwys Oger 6rth y gedymdeithon. Rolant heb ef g6r kadarn 6yti gle6 diofyn. ac ymogelus a thy6yssa6c yr ymladeu. Ac Oliuer heuyt provedic y6 y vot yn uarcha6c da. a minneu uy hun heuyt adihegeis o lawer o ymladeu achyfrageu kyuing. wel6ch racco y paganyeit heb allu o honam y g6rthneu. ac nat oes yninneu adol6yn amgen ganhorth6y y hynn. 6rth hynny p6ybynnac uy thra6o yr a6r honn yn da a chledyf ac nyt yn dr6c y dr6c ehun a6na. a phrouedic vyd vyth y uot yn llyf6r. Ac ar di6ed yr ymadra6d h6nn6 gal6 ar eu lle6enyd a6naethant. ac o vn vryt h6y yll tri kyrchu eu gelynyon. ac yny lle wedy hynny ef a welit yno aneirf or paganyeit rei yn veir6 ereill yn gor6ed yn vrathedic yn anobeith. Ac yna Rolant awant vn or paganyeit Beimier y en6. duach oed nor m6ryar ffreghic duhaf. yny vyd yn var6 yr lla6r ygkymherued y fford. Oliuer agyrch6ys Baisan o f6npelers. Ac Oger agyrch6ys Moter sarascin. ac 6y ae gwannyssant yn veir6 yr lla6r. y tri hynny uu y rei kyntaf. Odyna aruer oe clewydeu a6naethant. Rolant a gerd6ys yn eu plith dan eu trychu bop vn. ac vn ar bop dyrna6t a d6ryndal. Y sarassinyeit agawssant Oliuer yn agar6 hevyt 6rthunt. a ha6teclyr ef a6naeth fford gyflet yn eu plith. ac y gallei bedwar keirt kerdet gyfarystlys ar y hyt. Oger rymus [433] ynteu a rodes defnyd y6 voli. Ef a gymhell6ys y uarch yny plith. ac a churtaim arhynt ef aberis y benneu dec ar hugeint ohonunt ehedec y6rth y kyrff. Ac yna y deuth Carmel o tabari. sarascin oed yn lly6ya6 yrei ereill oll yn gyweir o aruen diogel ac ar penopie y uarch. ac y Ieith ef y dy6a6t yn vchel. Beth a6ney di vahumet emelldigedic heb

ef. beth a dyŋedŋn ni 6rth yr amhera6dyr Garsi. amvot tri dyn yngoruot ar lu kymeint a hŋnn. Mi adygaf eneit vn or tri hagen yr a6r honn. A brathu y varch ac ysparduneu dan ysgydweit y wae6 a6naeth a g6an Oger drŋy y daryan ae holl arueu ac ynteu yn vrathedic yr lla6r. Ac yna ydarganuu Rolant gwaet oger yn ffreua6 allan. ac yn kolli oll. ac y tre6is y sarascin ar wastat y helym. ac ny bu lud ar y cledyf yny aeth trŋydi. ac y dywa6t 6rtha6. culuert tŋyll6r heb ef. du6 o nef athymelldicko da was adugosti y gedymdeithas ragofi. a brathu march ar hyt y maes a6naeth dan drychu yr anfydla6n genedyl. Ac yna sarassin arall a ymelldicko duw ef. car i alphani. ac a roessei y uorŋynda honno ida6 dlysseu y bore y dyd hŋnn6. ac a ada6ssei ynteu 6rthi hi rodi dyrna6t clotuorus y vn or cristonogyon. aphei nat ystyryei yr arglŋyd du6 o honunt 6ynteu. ef a6nathoed oual tra messur udunt. ef a6ant Oliuer odihewyt y vryt. a chadarn oed y arueu a differasant yna y eneit kanys brathei hagen ef ae byrry6yt yr lla6r. Y Iarlly ynteu agyuodes yn amysga6n. ac aesgynnŋys ar pennopie y march da a uuassei eida6 carmel o tabari ual y dyŋetpŋyt vchot. Ac aelwis ar y gedymdeith arglŋyd Rolant heb ef. na phrydera mŋy no chynt mi arodeis vy ffyd ytt. na phallŋn vyth ytt tra vydŋn by6. [434] a mi ae kywiraf bellach y dechreu trablud ac ymladeu y ffreinc a gwyr agret. Ac yna y kyuodes Oger. ar ffrŋst y vynydd. ac rac meint ymsag y niuer yny gylch ny allŋys ysgynnu ar y uarch. Sef a 6naeth yna edrych ar hyt y gledyf a dechreu y voli. oia cŋrtein heb ef. ma6r a beth y dylyŋn i dy garu di. yn llys chyarlys tydi a bereist vygkaru i am clotuori. a hedi6 yngoruot arnam nineu yn deu ymwahanu. kynn vŋy mar6 hagen mi a vynnaf dy broui. athara6 pagan a6naeth ar 6arthaf y helym. a holldi yr holl arueu ae benn ynteu hyt y danned. A rolant yna a elwis arna6. ac nys kigleu rac meint or pagan-yeit aodynt yny gylch ual na 6ydyat py barth gyntaf yd vmdŋrei v amdiffyn rædunt. Ac ysgŋieryeit y rei or saras-

cinyeit yna yn dieidyl a geissyssant y lad. Ac ynteu a ymdifferth yn rymmus. Ac yn hynny ydarganuu clarel vrenhin ef yn diodef lla6er o agkyffret. ac ynteu hevyt yn rodi dyrnodeu agheua6l ae gledyf. ac erchi a6naeth yr ysg6iereit peidya6 ac ef. a dy6edut 6rtha6 ynteu. oger heb ef dyro ymi dy gledyf. ac na vit arnat vn ofyn. ti aelly ymdiret ynof i yn diogel ytt. ac ny cheffy vn dr6c tra all6fi dy amdiffynn. Heb y Moaffla vn or ysg6ieryeit. ny elly ditheu heb ef y amdiffynn ef. ti ae gwely yr a6r honn hayach wedyr dryll-ya6 ygg6yd dy lygeit pob dryll y 6rth y gilyd. Ac yna y kigleu clarel y geiryau hynny ac ydynuyt6ys hayach olit. a thynnu cledyf a wnaeth a thara6 penn Moaffla y arna6 hyt yn eithaf y maes. a dywedut 6rtha6 wedy hynny. ti a beidi bellach heb ef ac oger. a chael march da a6naeth a pheri y oger ysgynnu arna6. ac odyua gal6 ar 6yth sarassin oe lys ehun or rei m6yhaf ydymdiredei yndunt atta6. a dy6edut 6rthunt argl6ydi heb ef ystyry6ch am ych ne [435] ges ynda. hebryg6ch Oger hyt ar Alphau i vyggorderch. ac erch6ch idi peri y gad6 ynda. a gell6g ch6ech o nadunt gyt ac oger a6naeth. ar rei hynny a beris ida6 edrych y archolleu yn vynyeh trauuant gyt ac ef. a phan yttoed alphani merch y brenhin yn troi ac yn g6are yn y berllan. A gware a bel- amyr d6y vorynyon ereill vonhedie y gyt a hi y g6elynt y paganyeit. Ac y dy6a6t vn o honunt 6rth y rei ereill. a6n y gyfr6ch a h6y heb hi ac y amofyn am y hansa6d ae med6l. Ac yna y dywa6t alphani 6rthunt. ha var6nyeit heb hi kyfarho6ch ni ady6ed6ch ynn ch6edleu. pa du y kyfaruu6yt ar marcha6c h6nn. ae yny vr6ydyr y delit ef. ac y brath6yt ual hynn. vnbennes vonhedie heb yr almaffeth paham y g6et6ery di ni yr mahumet. kymeint y6 llit yn an callonneu ac na allem chwerthin pei ys mynnem. P6y a6naeth hynny y chwi heb hitheu. Edrych nas kelych ragof. Y b6inart h6nn a deu ereill heb ynteu a ladyssant penneu cant oc an paganyeit hedi6 pan vo lleiaf. A chlarel dy orderch aerchis ytitheu

yr y garyat ef gad6 h6nn ynda. a synyeit 6rtha6. Ymhoel-
6ch ch6i bellach heb hitheu. a dell6ch ett6a y rei ereill.
adyg6ch attafi h6y. ef ada6 yr haf kynn gallu o honam ni
hynny heb 6ynteu. a cherdet draekesyfynn ar hynt a6naethant.
Ac yna y dy6a6t yr unbennes hegar 6rth yr Iarll. dabre di
bellach heb hi athi a geffy ansa6d da arnat a llety. ady6et
ym dy en6 a ph6y dy uonhed. Oger y6 vy en6 i heb ynteu
lydanais. ac yn llys Chyarlys amhera6dyr y mae vygkenedyl.
Heb y vor6yn mi ath atwen bellach yn da diga6n heb hi. Ac
yna y teir morynnion a arwedassant Oger hyt y dan oliw-
yden. Ac ody na yn gyntaf ag6rteissant y varch ac aedugant
yr ystabyll. A g6edy hynny adynnassant y arueu y amdana6
ynteu. ac ody na aolchyssant y vratheu yn destlus ac ae dod-
assant y gysgu. ac a rodassant ida6 [436] lissewyn bendigeit
rin6eda6c y u6yta ar blanyssei du6 ehun yny herber holl
Iechyt y gel6it. nyt oed dyn a allei y gy6erthydy6a o da
byda6l. ac ynteu a gysg6ys ac aghen oed ida6. A phan
duhun6ys amysga6nach ydymglywei a Iachach nor aual
Iachaf ar y berllan. Peid6n ni bellach a dywedut am Oger
lyc6rteis g6r ny dyffygwei da arna6 pan uei reit ida6 6rtha6.
A thraeth6n y 6rth Rolant dy6yssa6c ac Oliuer y gedymdeith
y g6yr aada6ssei Oger yny vr6ydyr yn ymlad yn rymus ae
cledyfeu. yd oed etwa or paganyeit vil yn eu herbynn. ny
ellynt h6y hagen tara6 dyrnodeu kymeint ac yn diludet ar y
dechreu. ac 6rth hynny sef a6naethant ffo. ac nys ryuede
arnunt o ny bei ynvyt. Ar paganyeit yn eu hymlyt y geissa6
llad eu penneu. Ac yna y peris Otuel geissa6 agofyn yr Ieirll
ym pob lle yny llu. A gwedy na chaffat ef awybu yn hyspys eu
mynet parth ac Attalie y geissa6 ymwan. ac yn vuan kerdet
ywisga6 ymdana6. A seith cant marcha6c vrda6l gyt ac ef
awnaeth ynteu. ar gwaethaf oll adigonei o hynny o niuer. ual
y gallei oruot ar vrenhin kadarn. A g6edy g6isga6 ymdana6
ysgynnu ar y uarch a6naeth Otuel. a mynet i gyfr6ch ar
brenhin a dywedut 6rtha6. Argl6yd heb ef par yr freine

wisgað ymdanunt. ac aón y ossot y kadeu ac y llunyaethu. Ac neur gauas Rolant dy nei arnaf vymot yn llyfór am y vynet hebof y ymðan yr y bore hedið. Ac ordað drwc idað ohynny pðy adly ef y gerydu. gormod oll y mae yn mynnu y hoffi ymblaen pob dyn. Myn y gðr hagen a vynnðys y alð yn duð. o chaffaff¹ hedið ymgyuaruot ar sarascinyeit. ti amklyðy yngalð ar vy llewenyd. Ac amgðely yn rodi y ryð dyrnodeu amkledyf ual na ðypper yny maes dim yðrth Rolant. ac na dywetto dyn un geir ymdanað. Ac yna y peris yr amheraðdyr kanu kornn. ac y gwisgðys y freinc ymdanunt y uynet drðy y bont. ac y rodes y ystondard. [437] at Samson dywyssaðc. llyna y gðelit y saðl ystondard yn dyrchauel. ar saðl baladyr unyaðn. ar pensedeu yn chðythu gan y gðynt hyt naðnaeth duð yn dyn a allei rif arnadunt. Ar gðeisson Ieueinc amysgaðn yn ymgadarnhau yny gðarthafleu. a phob un yn ymuocsachu yn erbyn y gilyd o rodi dyrnodeu grym^{us} yr sarascinyeit. Ac yna raculaenu y llu awnaeth y seithcant marchaðc aoedynt ar vðyt a dillat belisent yn wðstat. Ac Otuel oc eu blaen ðynteu ergyt saeth ehalaeth. ar gefyn fflðri y uarch yn gyðeir o arueu diogel y gðonsallt o bali odidaðc ydoed. ny phðyssei pedeir dalen y sallðyr ny bei uaðr y volym. ac na anet yn dyn aallei y gðerthydyað. kany allei na than na hayarn argðedu idað. a phðy bynnac agaffei bðys vn geinaðc o honað yr meint y brethit neu y dyrnodeu agaffei ef avydei holl Iach ac amysgaðn. Belisent verch Chyarlys ae roessei idað. ac y wallter o orreins y arðydon ynteu. Ac ar over pysgotlyn y kyuaruv rolant ac ef. ac ynteu aymerbynnðys ac ef ar ymadraðd gðatwarus. Arglðyd heb ef ae o bysgotta pan deuy di. beth adebygy di ae bðytta ohonaðt tuhun yr holl baganyeit. Mi athi agaffðn ettwa digaðn agnohom yndunt. Ymchoel bellach. ac yr aðr honn ti aelly dial arnunt aðnaethant it. ac ðrth reit Iaðn y Rolant ac y Oliuer yna y deuth porth udunt. Yna ydyttoed y

¹ The last *f* has a *punctum delens* under it.—J. R.

paganyeit yn dyffrystya6 y hageu. Ac yna Otuel a vrath6ys ffl6ri ac ysparduneu. ac a ostyg6ys y way6 yny la6. ac a6ant ync6mbrer vn or sarascinyeit tr6y y daryan ae holl arueu ae gorf ac ynteu yn uar6 yr lla6r ymperued y ford.

Ac estut o leugres aduc ruthur y bagan ael6it clater. ac ny all6ys nae daryan nae luruc y diffryt rac y agheu ef aegwant tr6yda6 yn var6 yr lla6r. ac ael6is ar y le6enyd. ac aerchis y gedymdeithon vot [438] ynda ac ymlad. a h6ynteu a6naethant hynny ac a ymladyssant yn oreu ac y gellynt. llyna y clywyd trydar ua6r a son. yn gost6g ystandardeu. ac y gwelit br6ydyr galet yn dechreu torri y sa6l belydyr. athyllu y sa6l daryan. a r6yga6 y sa6l luruc. a b6r6 y sa6l sarascin ac eu llad hyt na6naeth du6 yn dyn dan y nef aallei rif arnunt. Ac yna Eglers a gerd6ys o le y le ar hyt y pleityeu g6yr y geissya6 sarassinyeit wedyr dorri y way6. ac ae gledyf ynhoeth yny la6. ac ef a arganuv clamados y pagan aoed yn kynhal n6nlyant wedyr v6r6 Reiner o velan yr lla6r ac yn d6yn y varch ganta6. Ac ef a dywa6t 6rtha6 y g6naei ofut a thrist6ch ida6 kynn kael y march o hona6. ac ef ae tre6is ar warthaf y helym oe la6n nerth yny holldes hyt y danned. y corf adyg6yd6ys yn var6 yr lla6r ar eneit a aeth y vffernn.¹ Ac yna y deuth sarassin arall ida6 ynteu. Galatas y en6 y g6r aoed yn kynnal y wlat ael6it tire va6r a chymryt eha6nr6yd ma6r ynda6 a gle6der rac y gedymdeithon. a gost6g y wae6 ae ossot yghyueir yr Iarll a chymell y uarch. ag6an Eglers yny daryan yny torres llet lla6 yn ehalaeth o honei. a llithra6 y g6ay6 y dan y kyfr6y ae diffrit ynteu o du6 rac y ymgyuaruot ar kie. Ny all6ys ef hagen gynnal vn oe warthafleu. na thrigya6 yny gyfr6y. Namyn bei dr6c bei da ganta6 yr lla6r y dyg6yd6ys. a dywedut yn uchel awnaeth Galatas Mefyl6r yr d6yn o hona6 y molyant. ar vaneec y gan h6nn6. Ac yna val ydyttoed Englers yn ymdroi ymplith y niueroed wedy dygwyda6 y daryan y am y vyn6gl.

¹ The last *n* is deleted.—J. R.

ac ual y dyweit a6dur y llyuyr ef agauas ysgynnu ar y uarch drachefyn pan vrath6ys talot sarascin g6r a ladyssei m6y [439] no mil odyngon yr pan vrdyssit. yn varcha6c a thrugein o sarascinyeit ereill tu ac atta6. ac ae g6e6yr y v6r6 yr eil6eith yr lla6r. ac ereill ae saetha6d a dardeu asgella6c. ac a dardeu pedrogyl a dr6c la6n y bri6yt ef y dyd h6nn6. Neur daroed tyllu y luruc yn dec lle ar hugeint arnei. ac nyt oed ryued uelly kaffel o hona6 ynteu dyrnodeu dr6c a dolur. Ny chauas ef hagen vrath yr hanphei waeth yn ymor o hona6. a pheï kaei ysgynnu ar y uarch ual na chudyei y gleif ymy6yn penneu y sarascinyeit ac y lladei benneu y rei lachaf o nadunt. Ac yna ar yr ymchoel y doeth Isoret. a Gwallter o li6ns. a danyd. a Girard o orliens. a chertolo varua6c. A phob un o nadunt yn bara6t y dara6 yn dich6ith ae gledyf. a gal6 ar eu llewenyd a chymell y paganyeit drachefyn yny gauas Eglers ysgynnu ar y uarch. Ac yna Isoret. a thalot aymgyuaruuant yghyt a phob un a6ant. ygylid dyrna6t ma6r yny daryan o honunt yny dorres eu g6ewyr. a thyllu eu quireu a phlygu penneu eu gway6yr yn eu llurugeu. ac na chynnelis udunt na chyfr6y na gwarthavyl nac av6yneu yn- y vuant elldeu yghyt yr lla6r. Ac yn vuan 6ynt a gyuodas- sant y vynynd. ac a dynnassant deu gledyf o dur gloy6 llath- redic. ac a ymfustassant ar eu helmeu gemedic yn galet. Ac uelly y bydynt yn ymfust ar y maes yny wypit teruyn ar hynny pei nabei traniver ae teruysg6ys. G6allter o li6ns aym6ana6d yn erbyn armagot pagan. ac ae byry6ys ar y dyrna6t kyntaf yn var6 yr lla6r. ar eneit agymerth y kyth- reuleit ar hynt. a pharau ynda a6naeth y freinc yn llad eu gel- nnyon. Rei a drychynt eu penneu. Ereill am y palueisseu. Ereill am eu heis. Nyt yr na thrychit diga6n o bop parth. ual ydoed ulin diga6n y gysdickaf o nadunt. ar goreu adi- gonei. ar holl weirgla6d wedyr gochi gan wa [440] et y rei meir6. Ac yna arapater a urath6ys c6rc oed ydana6 march y florient o dinas yr india ua6r. ac adeuth at clarel ac ae

kymmerth ger y avgyneu. ac a dygaet 6rtha6. Argl6yd heb ef ny hanym well ny no chynt y rot ti. heb y clarel mi a dangossaf yr a6r honn hayach uy holl allu. onys llud y d6f6r ynn. A brathu meirch a6naethant parth ac at y freinc. A chlarel aelwis ar naima6nt eu har6yd h6y. ac ar yr ar6ydon hynny ef adeuth attunt o baganyeit. Mor. a Phersa6nt. Ac owlat arabi yny yttoed cant pan uei leihaf. a heb un o nadunt ny bei ganta6 way6 da. neu vwa c6rtois. neu aulacheu llymyon. a chymhell y freinc draekefyn a6naethant hanner ergit saeth ma6r. A chlarel awant droy vn or almaen. dr6y y daryan ae luruc ae arueu y rei ereill ae gorff. ac ynteu ymperued y freinc yn uar6 yr lla6r.

Erapater a dre6is girart o orliens achledyf tr6y dirua6r lit ar warthaf y helym yny neidy6ys y emmenyd ae lygeit y maes oe benn. a g6edy y lad ohona6 kerdet awnaeth ar6ydwalhob y uarch y 6rtha6. Ac yna Otuel adeuth ar y gyfragot. ae gledyf yn noeth yny deheu ae daryan ar y ysg6yd. Ac errapater aymhoeles penn y uarch parth ac atta6. ac ae tre6is yn lldya6c yny dorres y daryan dr6ydi ar helym. a chalet uu yr arueu ereill na thorres dim o honunt. a thorri y gledyf ynteu yny dynnu atta6. Otuel ae tre6is ynteu oe holl nerth. ac a holldes o warthaf y helym kymeint ac agauas hyt y gallon ar vn dyrna6t. Y corff yr lla6r ydaeth yr eneit yr dieuyl y gorchymynna6d ynteu. Ac y dygaet 6rtha6 kereint oedem ni heb ef. Ac 6rth hynny y rodeis i dyrna6t kymeint a chystal a h6nn6 ytti. Ac yna ydoed glarel yny ur6ydyr. Ac yngwelet o pob parth ida6 llad y niuer ef ae trychu yn drut. Sef awnaeth ynteu d6yn ruthur lidya6c ymplith y freinc. Ac ar honno llad rikcert [441] o gient. a g6arin o dangers. A hug6n o claruent. ac Helis. a cherdet y maes or niuer yn uuduga6l a6naeth heb golli kystal g6erth un yspardun. a chanu grasle y gorn y reoli y niuer ac y6 gal6 atta6. Ac nyt ymga6ssant yghyt ymblaenn¹ cant. a hynny onadunt a ffoassant parth ar dinas ual y gellynt gyntax. ar freinc ae

¹ The last letter is deleted.—J. R.

hymldiyassant yndrut y geissa6 y llad ual yr notayssynt yn vynnuch kynno hynny. Yna y ffoes y paganyeit yn uuduga6l hyt y dan greic ael6it carrec y llogu. Ac ydymgyuaruu ac 6ynt yno niuer llys yr amhera6dyr Garsi. vgein mil ydyttoed y genedyl uudur yndyuot yn borth udunt. llyna y bydei ur6ydyr heb peidya6 onadunt h6y pei nadarffei y dyd ae bot wedy pryt cwmpli ae llesteirya6 or nos. Ac yna Clarel adodes y daryan ar y lla6r. ac adillyg6ys y llinynneu oed ynkynnal y lluruc yggyrch y vyn6gyl. ac yn vchel y dywat 6rth Otuel. P6y 6yt ti heb ef poet Mahumet ath ymelldicko dywet ym dy en6. ual y gall6yf ynneu y dywedut ef y arsi. Heb y crista6n nys kelaf ragot Otuel 6yfi mab galien urenhin a die oed en6 vy mam. vy medydya6 a der6 a pheidya6 a6neuthum am hynuydr6yd. a chyarlys urenhin freinc arodes ym l6mberdi. a belisent y verch yn bria6t ac 6rth hynny ny charaf ynneu sarascin ymbu6. Enryued ma6r agly6af yr a6r honn heb y clarel. ader6 ytti uelly ym6rthot ath ffyd heb ef. ae wattwaru awnaeth ual hynn. yvet a6naethost dia6t yn d6ymyn. or llynn y kymmyse y medygon uaeu ac ef ywneuthur y gorchuvn vedeginyaeth ohona6 ath ynuyda6d. Dabre drachefyn etwa ann6yl gedymdeith mi ath gyghoraf a g6na Ia6n y vahumet am gam kymeint ac awnaethost yny erbyn o ym6rthot ohonat ac ef ac ae dedyf. a minneu a6naf gymot athag [442] neued y rot agarsi. ac arod vy hun ytt hanner gwlat almari. Heb yr Otuel llyna beth nys wnafi vyth heb ef. ac oer wasgar auo ar ych holl gedymdeithas. Ac myn vy fyd adylyaf ynneu yr argl6ydes veir. o gallaf i dy daly di. neu yr amhera6dyr garsi mi ae dalaf vch penn p6ll gacanie. Heb y clarel ynuut y dy6edy am y neb goreu o agcret. ac mor la6n y6 dy gallon di o dr6c ac Irrloned. Para6t 6yfi hagen heb ef y gynhal yth erbyn di ac na bo namyn vn ac vn. na thal y bedyd nar gristonogaeth agymereisti nar efferen agan yth effeiryat nar aberth awna vn byssen yn erbyn an dedyf ni. a bot yn well mahumet no mab yr argl6ydes veir. Ac

yua y dywaŕt Otuel Clarel heb ef dievyl yssyd yn llaŕn ynot ti. ac os amdiffyn Mahumet a vynny di ym herbyn i. gŕna yn diogel am hynny ac na bo y plyc arnat ti. A minneu a ymdiffynnaf duŕ ar ffyd gatholic. a dyrchael aŕnaeth y sarascin y laŕ ar hynny. ac ynteu aedeŕis yn gywir ac ar y ffyd na thrigeyi ynteu heb dyuot yr ymlad. Ac yr dinas yua y daeth Clarel ae niuer. ac otuel ar ffreinc gyt ac ef adeuthant hyt y weirglaŕd. Ac yno y dalyssant lettyeu ac y llestassant ac y tynnassant eu pebylleu. ac eunnynu tan aŕnaethant. a chladu y rei meirŕ yn anrydedus a pheri yr medygon vedigynnyaethu y rei brathedic. ar lle ydoed Chyarlys y kerdŕys Otuel. a Neimus dywyssaŕc a delis y warthafyl tra disgynnŕys. Ar unbennes ae chŕilyŕys ygkylch y eis ac ymbob kyueir idaŕ rac kael ohonaŕ vrath neu dyrnaŕt yr hampei waeth o honaŕ. a gŕedy y diarvu hi arodes tri chussan idaŕ. Ac yua y dywaŕt Chyarlys vy mab bedyd heb ef ysgŕybodus a orderch yssyd ytti. arglŕyd heb ynteu y diolŕch y duŕ hynny. a llyna beth a uyd prit yr paganyeit kynn diwed yr haf. Ar [443] nos honno y bu wyr bŕrgwynn ar almaen yn eu gŕylyat. ac y kysgŕys Chyarlymaen ae lu yn diogel y nos honno. ar sarassinyeit heuyt or parth arall auuant yngŕylat. ac yn kanu eu kyrn. ac yn gŕeidi hyt wedy kyuot yr heul drannoeth. Clarel hagen a gyuodes ual yr ymdywynnygŕys y dyd. ac aaeth ymaes or ystauell y wysgaŕ ymdanaŕ. a ganor o vynyd brant. a melions. ac apolin uaŕr. gŕr oed digaŕn y ueint. mŕy oed aruod pedeir gŕeith no chaŕr a vuant ŕrth wisgaŕ ym danaŕ. Yn gyntaf lluruc deudyblic a vyryassant ymdanaŕ. na chredynt yny byt aryf ae torrei. nac a wahanei uotrŕy ohonei yŕrth y gilyd. Pei kaei Otuel hagen dyuot yn kynnesset idaŕ ac y kaei y daraŕ achŕceus ny bydei warant y luruc idaŕ am y eneit. Am y benn y gŕisgassant helym briant vrenhin ac nyt oed hayarn na dur na phrenn nac aryant. Namyn o benn sarff. ac yn yskythredic yndi Iubiter. a theruagaŕnt a Mahumet. ar lun

mab eureit. Y rei hynn oed eu dōyweu hōy. ac arnunt y gelōynt yn wastat ac awediynt. a thrōy y rei hynny y tebygei ynteu y dianc yn lach or ymlad. Ac yna y dodassant amy vynōgōl taryan drom gadarn heb dim prenn yndi. namyn wedyr wneuthur o ledyr brōt oll. A deunaō hoel o eur coeth penllydan yn hardhav kylch y bogel. ac ody na y ducsant idaō wayō da ac ystondard o bali coch a thoryadeu man odidaōc yndi.

Chyarlys amheraōdyr ynteu a gyuodassei yn vore. ac adathoed ychōare ac y gymryt awyr ar hyt glann y dyfōr. toon oed y enō. a rei o oreugōyr y lys y gyt ac ef yn ysgy- uaelach. Rolant oed yno a neimus dywyssaōc. ac oliuer. Ac otuel. Ac yna clarel a ovynnōys udunt ac ef ettōa yn seuyll yny ryt. Pōy a gerda draō heb ef. A yttiō Chyarlys lōyt yna gyt achōi. ar amheraōdyr ae hattebaōd. yttiō unbenn heb ef. mi yō [444] Chyarlys vrenhin a pheth a vyny ami. Mi ae dywedaf yt heb y clarel gōaethiroed duō eiryoet dy eni. ac emelldyth duō ar y rieni a baryssant ytt dyuot yr byt rac meint ydōyt yn wastat yn poeni a henyō oc an dedyf ni. ac yn eu gostōg ac yn eu dietyuedu. a hynny nyt a heb y dial arnat titheu. yr aōr honn ef a rodir dy goron ac a berth- yno ōrthi athdeyrnwialen yr marchaōc goreu a anet eiryoet y fflōri o sulie ef bellach a vyd brenhin yn freinc. Heb y brenhin bagan heb ef llawer Iaōn a dyōedeist. a da yth dysg- ōyt y ymserthu. Y mae hagen etōa y tir ar gwyr da ar meirch aruaōc y meu i. a hyt hynn mi a deleis bymthec brenhin ac ae gostygeis om kedernit. Ami aadaōaf yttitheu yn diheu. ar uy ffyd nat a y kadeu hynn y ōrthyf yny darffo ym dala Garsi vrenhin agostōg y dinas ae distryō. Ac yna y dywaōt Clarel. Y kythreuleit yssyd ynot a beris ytt dyōedut y geiryeu hynny. a llyna beth ny elly di byth bellach goruod hagen adistryweist o honunt oc eu kymell y gret. Kanys neut llōyt dy benn di weithon. ath uaryf. ac neur daruu aōnelych oda bellach ny dechreuir ryuel yrot vyth. ny thorrir taryan.

achledyr dōyuronn yssyd ytt weithon ual y dilyynt dy lad a hen badell. A chewilyd maōr a gymyrth y brenhin. a llit am yr ymadraōd hōnnō. ac edrych ar y ffreinc ynygylch. ac erchi aōnaeth y gaōdin dōyn y arueu idaō yn llym. Ac yna dywaōt Otuel ōrthaō. Arglōyd heb ef ardymhera dy lit a galō attat dy bōyll yr uygharyat i kanys derō ymi ymffydyaō ac ef ar ymlad. A mi avynnaf ytt vyggōarandaō. Miui yssyd yn dyōedut na dyly Mahumet y anrhydedu ny chlyō ny wyl. ac os byō y kythreul yn uffern y mae gyt ar kythreuleit ereill ac na thal y holl nerth ae allu tri wy piledic. ac y dieuyl y gorchymynnaf ynneu y corff hōnnō. Ynteu yssyd yn dywedut nat mōy adal an cristonogaeth nynneu nac yn bedyd. ac myn y bedyd ar gret a gy [445] mereis ynheu onyt ti a ganyatta ym yr ymlad hōnn. yn dragywydaōl mi nyth garaf o hynn allan. a minneu ae kanyattaf ytti heb y brenhin drōy y vanec honn yman. ac ystynnu y uanec idaō a phoet ef ath nertho adiodefōys yrom ni y boeni yny groc. Ac yna yr adnabu clarel y hymadraōd yn hyspys. ac y dyōaōt yn llidiaōc ōrthaō. Ha dōyllōr heb ef paham ydymōrthodut ti a mahumet ac ar ffyd ar dedyf lan y dilyut aruer o honei drōy yr hōnn y daō ae gwassanaetho y dal am danaō yr lleōenyd goruchaf y lle ydaōn ni oll. Ar neb ae gōassanaetho ef yn da y baradōys yda heb neb arllud arnaō nac amrysson. Ych duō chōi hagen yr hōnn aelōch chōi Iessu adelir ac a vyrir ygkarchar megys lleidyr bradōr. athitheu dy hun a vyrir y myōn sybōll uffern lle y byd y lladron yn gorōed. A gōedy hynny ny byd ymwaret itt vyth. Dos y gymryt dy arueu ar hynt ami ath alōaf yn lleidyr ac yn ōr adyly y lad. Minnev a ymandiffynnaf ragot ti heb yr Otuel Ar ffreinc gōybodus yna a arōedassant Otuel hyt y dan oliwyden y wisgaō ymdanaō. ac yn gyntaf Rolant awisgōys ymdanaō luruc deudyblic da. ac odynd adodes am y benn helym alier vrenhin y gōr a ōstygassei vabilon oe ryuel. Oliuer awisgōys cōrceus y gledyf ar y glun. ac adodes taryan

hard gadarn am y vynôgôl. Ac Estut olengres adeuth a gôayô ac ystondard leer vrenhin idaô. da oed benn y gôayô a gloyô. ar paladyr oed brenn laôrus. droôn o vynyd eidyr aôisgôys y ysparduneu am y draet. a belisent a yttod yn dala y uarch. ac arodes tri chussan idaô. Ac yna yd ysgynnôys ynteu ar y uarch ac y dywaôst ôrthi. Vnbennes uonhedic heb ef mi a af yr aôr honn y dial gôaet yr arglôyd. ac y dyrchael y gristonogaeth. ac y geôilydyaô a llygru y pagan-yeit anfyddlaôn. athgaryat ti abrynant hôy yn drut Iaôn. arglôyd heb hitheu. duô [446] y gôr adichaôn dy nerthu a uo porth yt. ac at yr archesgob y deuth y gymryt y vendith ac y vôrô dôfôr sôyn arnaô.

Ac yôrth y llu yna y deuth Otuel. A dyrchael y wayô ar y ysgôyd awnaeth. a dyuot drôy y dôr. a chlarel adeuth yny erbyn. ac aerchis idaô yn uchel tôyllôr lleidyr heb ef. ymadaô ath fyd ac onyt ymedewy kam yô ytt kyrchu attaf yr weirglaôd yth lad. ac yth drychu yn geôilydyus pob aelaôst y ôrth y gilyd. a gwedy hynny ny thal dy genedl it dim. A yttôyt titheu etôa yn ystyryeit panyô Mahumet adylir y alô yn duô ac a dyly yr holl uyt y wassanaethu ae enrydedu drôy yr oes oessoed. ac na ellir y sothachu ef byth yny groc. Yttôyf heb y clarel. ar neb ydymhoeleist ti attaô. ac aanet or wreic ymbethlem na thal yny erbyn ef werth un yspardun. Kelwyd y rof a duô adywedy heb yr Otuel vradôr uffernaôl ami aymladaf athi ac athoruydaf panyô gan Iessu y mae yr holl allu. ac na dyly neb y alô yn duô nanyn ef. ammarch ac oer wasgar adel ar uahumet ae holl gedymdeithas. Ac arnat titheu heuyt am alô arnaô. ami arodaf yt dyrnaôst a chôrcuus vygledyf. myn yr arglôyd a boenet yny groc om haroy ual y tramkôydych gantaô.

Ac yna y brathôys Otuel march o arabi aoed ydanaô. a chlarel y uarch ynteu tôrneôent y enô. ac ymgrychu aônaethant. a phob un awant y gilyd trôy y daryan ae arueu oll yny ettelis y llurugen y gôewyr. ac ymgrychu yn vynyeh

a6naethant ac ymboeni ynllidya6c. a phob un yn amrysson am v6r6 y gilyd yr lla6r. Ac or di6ed ymgadarnhau yny gwarthafleu a6naethant ad6yn ruthur yghyt. a g6an o bob un y gilyd yny dorres eu kegleu. ac eu brongegleu a h6ynteu [447] ylldeu yr lla6r. Sef a6naeth Rolant yna ch6erthin. a dywedut 6rth belisent. valym nertho du6 heb ef her6yd digrif6ch nyt g6aeth yr ymgyh6rd h6nn no cherd gyson ar ganyadaeth nev delyn neu bibeu. Argl6yd du6 heb y belisent 6rtha6 ynteu val y mae dolurus uygkallon i athrist rac ofyn am y g6r m6yaf agaraf ydu6 ac yr argl6ydes ueir y gorchymynnaf ynnheu ef. Y paganyeit ynteu yn marchogaeth yny hymyl ac yn lleuein yn vchel ac yn erchi y uahumet nodi y pagan rac y crista6n. Ac yna clarel adynn6ys Melle y gledyf. Ac Otuel g6rceus y gledyf ynteu. ac ymffust yn llidia6c a6naethant. arodi dyrnodeu ma6r ar warthaf y helmeu. yny neidy6ys y tan o honunt ac or cledyfeu. a llosgi g6ellt y weirgla6d. Megys pei darffei dodi godeith ua6r y dana6. De6r oed y sarascin a da y digonei. ef adyrcheuis melle y vynynd. ac adre6is Otuel ar warthaf y helym. Ny all6ys ef hagen dorri dim ohonei rac y challetet. Ac eissoes ma6r oed y dyrna6t. Kymeint ac yny dyg6ydgys otuel ar benn y lin yr lla6r ganta6. Argl6ydes ueir heb y Chyarlys amdiffynn dy uarcha6c lletneis yssyd yn ymlad yr amdiffynn dy dedyf di a dyrchael y fyd gatholic. Ac yna sef a6naeth Otuel b6r6 neit amysga6n y uynynd. a dyrchael y daryan ortu racda6. arodi dyrna6t c6byl y glarel yny dorres y bedwarded rann yr helym ar pennlluruc deudyblic. ae wyneb ynteu ual y g6elit y danned yn g6ynnu yny benn. a dywedut 6rtha6. myn du6 heb ef velly y dyliei dyn gyfnewidya6. rodi dimmei yr keina6c. a dyrna6t ma6r ynllle bonclust. Tebic 6yt weithon y dyn yn disgyrnu danned. nyt reit y alphani 6rthyt bellach ac nyth vynn. ac ny cheffy hefyt uor6yn arodho kussan yt o hynn allan. Ac yna y g6ybu y sarascin yr gael o hona6 urath dr6c ke6ilydus ac na bydei gyfurd yn

llys byth a chynn hynny. a melle oed yny la6 ae d6rn yn [448] eureit ef arodassei dyrna6t y otuel onyt du6 ae dayoni ehun ae differassei ual y kymhellei chyarlys yn drist ae holl uar6nyeit. nyt areneig6ys Otuel hagen yr hynny. gle6ach oed no lle6 auei yn r6ym na6 pryt heb v6yt. Dodi y daryan a6naeth ar y benn. a chlarel ae tre6is ual dyn y maes oe synn6yr ac a dorres y daryan dr6ydi ar helym ac aoed oll hyt y pennlluruc. a phei na bei gadarnhet h6nn6. nyt amovynnit amdana6 yr ym6an vyth wedy hynny. Ef awasg6ys hagen y pennlluruc yngymeint ar y benn. ac y neity6ys y gwaet tr6y y modr6yeu y uynyd. Myn vy ffyd heb yr otuel ry bell y kerda6d y dyrna6t h6nn6. ami awelaf yr a6r honn na chery ui odim. ac myn yr argl6ydes veir mi ae talaf yr unry6 uessur ony byd m6y ynda. ac onyt ymogely avo g6ell. val na vo medic aallo dy uedigynyaethu. Ac yna Otuel alitywys aelygeit yn troi yny benn. ac a ch6rceus adre6is dyrna6t ma6r arna6. yny dorres yr helym dr6ydi ae holl arueu. ae gorff dr6y y gallon. ar cledyf hyt y cloyneu yn kyffrydyeit yny dayar. y corf wedy na allwys seuyll adyg6ydg6ys yn var6 yr lla6r. ar eneit aaeth dan leuein ac emelldiga6 Mahumet y argl6yd y uffern. Ac otuel adywa6t uy lle6enyd i bellach agerda am clot. ac ogaryat belisent bydant g6ae h6y y pagan-yeit. llawen oed y ffreinc budugolaethus am y gyfranc honno. a thrist doluryus oed y sarassinyeit. Ar ch6edyl h6nn6 ar hynt adeuth att arsi urenhin yr oruot ar glarel sarassin ae lad. a llidya6 a6naeth ynteu yna ual na buassei gyndristet eiryoet. ae g6yna6. Oia glarel heb ef mor dr6c a beth gennyfi dy golli di. ar neb athlada6d trist a gallon a6naeth ef. ymi. Oi alffani v6 merch ny chey vyth yry6 garyat h6nn6. ac onys dialaf ynheu ef na chynnell6ch vi o werth vn ble6yn. Ac yna kymryt duceloi y gorn a6naeth ae ganu yn gadarn. a seith mil o gyrrn ereill aattebassant ida6. Ae 6rth y kyrn hynny ydymgynnull6ys ugein mil or paganyeit. ac o hynny y g6naethant y vydyn vlaen. ar Iarll a vei yn ol o hynny

[449] ny riuit vyth yn iarll wedy hynny. a phob un yn begythya6 Chyarlys l6yt. a rolant ac oliuer y gedymdeith.

Ac yna Chyarlys aberis y lu ynteu ymgynnull yghyt. ac ual yd oed gyfr6ys ar ymladeu ordinhau a gossot a6naeth y gadev. ac ugein mil o wyr a amkenit y uot yny leihaf o nadunt a Rolant aellyg6yt yn benn ar y vlaenhaf. kat g6yr freinc niuer a ymledynt oc eu bod. ac aostygei y paganyeit ual yr oedynt deil6g. A g6edy daruot yr amhera6dyr luny-aethu y niuer. a phob un o nadunt yn arua6c val y deissyuei ehun. ac ynteu ar gefyn march uchel ymdeithic. ymgadarnhau yny warthafleu a6naeth. a gal6 Nam6nc ac erchi ida6 dan chwerthyn dywyssa6c bonhedic heb ef d6c ym vyggway6. a thi a6naethost ym gant or kyfry6 wassanaeth h6nn6. a minheu ae talaf ytti 6rth dy ewyllys dy hun. Mi arodaf ytt y march ach6ennycheist yr ystalam. ac athwnaf yn argl6yd ar seith gastell kyuoetha6c. ac ae hystynnaf yt y gan y uanec honn yman. ac yn dyston ytt ar hynny kymer G6me-mant Iarll a Rotolt o berche. a Geffrei o normandi. argl6yd heb ynteu aminneu ae dygaf ef ual yry dygyat na chollich di dim. Ar freinc yna agerdassant racdunt yny kadeu ual yr yttoedynt. ac Otuel aeth y wisga6 arueu one6yd ymdana6. a belisent a beris d6yn ida6 helym atharyan ne6yd. a Gerin o seint omyr. a ffrom6nt o artois. a G6arin or mynyd aml6c aaethant gyt ac ef 6rth wisga6 ym dana6. Ac odynd ef a ysgynn6ys drachefyn. ac a gymyrth way6 ac ystondard aml6c yny la6 yr lla6enhau y ffreinc. ac aerchis y ba6p ganu eu kyrn. A h6ynteu a6naethant hynny yn uchel ac yn loy6. ac adechreussant gerdet parth ac atalie. Ar paganyeit aberis y llu h6ynteu ymgynnull adyuot yn erbyn y ffreinc. Ny allei neb hagen rif ar y sa6l oed onadunt. namyn pan vei leihaf ydoedynt cant yn erbyn vn or cristonogyon. [450] A garsi a beris y llu 6ynteu dyrchael y hystondard y uynynd. adywedut awnaeth y paganyeit a6n y dorri an g6e6yr yny taryaneu heb h6. ac y ymwan a h6y. ac racdu h6ynteu y

ygweisson yeueinc o freinc amysgaŋ. ar saġl a vynnnyt kynnal
tir neu dayar yndi y dalu drostaŋ oe gŋewyr ae klevydeu.
llyna y gallei baŋp o honunt dangos y dewred ae allu ar
digoni. adywedut aŋnaethant. ni bieu y maes heb hŋy ni
aorfydŋn arnunt yn haŋd. Ac yna ychydic kynn ymgyuaruot
y marchockaŋys pob rei o honunt yn drvt. ac y neilltuŋys
sarascin o dŋrc y 6rth y llu Marchides y enŋ. ac yderchis
y arsi vrenhin y uanec ar lad Rolant ohonaŋ ynteu ar y
dyrnaŋt kyntaf. neu Oliuer. neu Otuel. y kyntaf o nadunt
agyfarffeŋ ac ef. nycheisseŋ namyn hŋnnŋ. ar gevyn march
purdu ydoed ac angerd ual y deissyvei y varchaŋc. ac ynteu
yn gyŋeir o arueu maŋrweirthaŋc ae gŋnsallt yn gynhebie
y un ordiuant a gŋedyr gudyaŋ a syndal du y holl arueu. ac
aligot y uarch ual na welit dim o honunt. ffonn bres oed
6rth y vreich a rodasseŋ verch corssabres vrenhin or dŋyreŋ
idaŋ y bore y dyd hŋnnŋ dan chŋerthin. ac o garyat y
vorŋyn ynteu a ymrodes y dra gleŋder ac ynni ual y collei
y eneŋt kynn kanu hanner dyd yny dinas. Paladyr unyaŋn
kalet oed yny laŋ. a phenn llydan llym gloyŋ arnaŋ. ac
ystondard odidaŋc yn chwythu gaŋ y gŋynt wedyr gadarn-
hau a phedeir hoel aryant 6rth y paladyr. a brathu y uarch
ac ysparduneu. a dyuot parth ac att y ffreinc awnaeth. agalŋ
yn uchel. Mae dydi Rolant heb ef. mi ath wnaŋ hediŋ ettwa
yn drist laŋn. mi a ymladaŋ athi ual nabo namyn mi athi.
panyŋ nyni bieu freinc. a phanyŋ Garsi a dyly bot yn vrenhin
ohoneŋ ac or holl urenhined. ac na cheiff Chyarlys dim
ohoneŋ a thitheu dabre y hamdiffynn ym herbyn os gelly. A
Rolant a gigleu hynny. ac a symudŋys annŋyt a lliŋ o lit. ac
adyr [451] cheuis y wayŋ ar y ysgŋyd. ae daryan or tu racdaŋ.
ac aurathŋys y varch ynerbyn y tŋrc. adieu oed yna y bydei
ymgyuaruot y rŋg y deu uarchaŋc. y ranneu o bop parth ar-
pleidyeu a yttoedynt yn kyhŋuan or freinc. Y llyfraŋ o honunt
aunnei y uot or blaen ynedrych ar y gyfranc. Marchides yna
a duc ruthur y Rolant ac ae gŋant a gŋayŋ ym bogel y daryan

drôdydi. a thrôy y holl arueu ae dillat a hyt y grys ac yny golles gwarthafyl y droet deheu ida6. A dot not arna6 ynteu ny thal6ys ida6 hynny dim. kanys ef adordes yway6. a Rolant ae g6ant oe la6n nerth oduch y goryf vlaen. ual na thal6ys ida6 nar ffonn aga6ssei o garyat nar lluruc nac a6isgassei o arueu vn ble6yn. Tyllu cledyr y d6yvronn a6naeth y g6ay6 a holldi y gallon yn deu hanner yny dyg6ydy6ys yn var6 yr lla6r. a gal6 ar ylewenyd yn vchel a6naeth Rolant. a dywedut deu eir ual y cly6ei y paganyeit. Mi ath atwaen6n ynhyspys heb ef. ac a6ydy6n na chynhelit dadleu yn freinc vyth yrot ti. Chyarlys aedyly ac ef bieu. athitheu ae colleist hi. Heb y Moaffle un or paganyeit. Myn Mahumet heb ef ni agollassam h6nn6 heuyt. ac ef amlledir ynneu o nys dialaf ef.

Ac yna d6yn ruthur y oliuer a6naeth Moaffle. ar Iarll a-urathwys ffauel y uarch yny erbyn. ar sarascin ae gwant dyrna6t ma6r yny blyg6ys athorri y daryan. a chant modr6y pann vei leihaf oeluruc deudyblic. argwaet yn rydec oe ystlys hyd y lla6r. Ac eissoes oliuer dr6y dolur allit ae gwant ynteu hyt nathal6ys nae daryan nae luruc nae holl arueu yamhynny ida6 vn geina6c ac yny vu yn var6 yrlla6r. A gal6 ar yle6enyd a6naeth ac erchi y gytuarchogyon rodi dyrnodeu clotuorus o hynny allan. Ac odynd y messur6ys y freinc. ag6yr laner. a loreges. ar almaen. a phuer. a normandi. A ffircs. a flandrys. a berner y lla6n dyrnodeu ar ypaganyeit llyna ydoed lewenyd ma6r athrabluld gan y cristonogyon yngost6g ystondardeu yr anfyd [452] lonyon. y blaen a geissei y g6eisson Ieueinc gle6 yndamunedic. y neb auei l6fyr nyt oed reit yno 6rtha6. Peri a6neynt tyllu y taryaneu a r6yga6 eu llurugeu a chochi eug6ay6yr yny g6aet ar bar6neit ar marchogyon yndyg6ydy6 ynveir6. ae hemys yn kerdet yn disgyfrith ar hyt y mynyd. ar ysg6iereit call adelis diga6n onadunt. ac ae ka6ssant wedy hynny 6rth y hagen pan oed reitaf udunt 6rthunt. Ac yna wedy ymgyuaruot y deulu

ygkyl torri eugwebyr a6naethant arhynt. ac odynd tynnu allan 6u cledyfeu. ac ymvonclusta6 yn galet a thorri yr helmeu gloywon. arllurugeu saffreit. adyg6yda6. rei ynymdroi ynvraethedigyon annobeith ac yn lleuein adirua6r g6ynuan gantunt. Ereill yn veir6 ae safneu ynagoret yngorwed mil pannvei leihaf wedyr wahanu y heidyeu y 6rth y kyrf ual na allei dyn vyth y dodi yndunt drachefyn. Ac yna y 6rth ystondard y sarassinyeit y gwahan6ys mil o wyr barbari heb un o honunt nybei ymdana6 luruc deudyblic. atharyan ar y ysg6yd a helym am y benn. ac ystondard o borffor coch. neu wynn. neu las ma6rweirtha6c ynyla6. Ac alffan tywyssa6c opalestin yn y llywya6. ac ar6ydon alepatin vrenhin ymdana6. ynerbyn y gat honno yd ymwahan6ys Ange6ins. a g6yr peita6. y saethu a6naei y sarascinyeit o v6aeu karn a saetheu g6enn-6ynic ac ar rei pedrogyl. ac adardeu asgella6c. ac velly g6yr garsarin. yn colledu y ffydlonyon yn va6r. Sef a6naeth Otuel yna ymgadarnhau yny warthafieu a chyffrytyeit y way6 yny la6. ac ystondard goch arna6. ac afregi bod y lepatin vrenhin. G6an Alffann y gar dr6y y daryan ae luruc ae holl arueu athr6yda6 ynteu yny vu yn uar6 yrlla6r. achyt ac ynteu ydymwannyssant Geffrei limorin. a huge osois. a deu uab Gwarin. Geffrei alada6d y pagan agcredadun aoed yny erbyn ovaratrin pan oed Huge o sois alada6d blansadrin y gythreul ynteu. ado adiala6d [453] ar y pagan aladyssai G6ine- man osulin ar vn dyrna6t aeg6ant yrlla6r yn var6 geir bronn lepatis. a gal6 aryle6enyd a6naeth agal6 ar wyr peita6 ady- wedut 6rthunt. nyryuela na sarassin na phagan yn ynherbyn 6eithon heb ef. Ac yna y gostyg6ys Corsabret urenhin arhyt llethyr mynyd y waeret. adegmil owyr satrop y gyt ac ef. a barbed sarascin ynyllywya6. ac alaen Iarll adeuth yny her- byn. a phed6ar cant o vrytanyeit parhaus ganta6. a Hoens. o nantes a aeth yngyweir y nerthu. a Mallo a erchis ida6 o varcha6c bonhedic heb ef na pharcha h6y namyn ffust

yngalet yth gylch. G6i o g6stange a deuth attunt. a seithcant owyr bigot ganta6. Troians vn or brytanyeit aymwana6d ynerbyn Malffront pagan. achan h6nn6 ydoed pedwar par odardeu asgella6c ac arlemhaf or rei hynny ef ae byry66ys oe la6n nerth. ac a want y daryan ae luruc aehen arueu tr6ydunt. ac ae brath6ys ynteu ynyuord6yt yny byd y dart ar y ehedec dr6yda6. Athroians ual g6r prouedic y le6der ae daioni ae gwant ynteu hyt na all6ys y daryan nae luruc nae holl aruev y am hynny ludyas y g6ay6 yny vu tr6ydyas. ac ynteu dros bedrein y uarch yn uar6 yrlla6r. Sef a6naeth Corsabret vrenhin yna arganuot y gyfranc honno ad6yn ruthur y troian ar dra6s ae wan dan ben y vronn trwydyas yny hollides y gallon yndeu hanner ar marcha6c yn var6 yrlla6r. adu6 a gaffo y eneit kanys deuth y diwed. Acy yna y deuth alaen Iarll yngyfla6n olit dan g6yna6 troians yndrut. ac nyt oed ryued ida6 kanys y nei uab y chwaer oed. Ac aedialyssei yna ynda ef ar gorsabret vrenlin pei nat elei barret sarasssin y ryda6 ac ef. Ar Iarll bonhedic aellyg6ys y varch parth ac att h6nn6. ac aesgyt6ys y way6 yny la6. ae benn yn bedrogyl. ac ae gwant yny daryan ar daroed gossot mein ma6rweirtha6c yndi. a hoelonn eur yn [454] amyl tr6ydi ae holl arueu. a thr6yda6 ynteu ynydyg6yd6ys yn var6 yrlla6r. ac adywa6t 6rtha6. kymer hynny heb ef a buassei well ytti drigya6 ar yr ol. Tec oed ydiwarnas6t udunt. a g6edy hanner dyd pei na darffei yrd6st ar ffylor gyuodi y vynydyd athywyllu yrydunt ar awyr y cristonogyon a oruuassynt y paganyeit ynteu a yttoedynt yn marchogaeth yndrut. a chanu eu kyrn a 6naethant. a ffusta6 tabyrdeu age6ri ma6r gantunt. ymrodi yr ur6ydyr odihe6yt eubryt a gyrru y ffreinc arffo draekeuyn m6y noc ergyt saeth ynehalaeth. ac na all6ys perchen vndaryan o honuzt or aoed ynhyhny o amser kystal ac edrych unweith draegefyn. Yna y llas Lambert ovenges. ac ybrath6yt Ro6l o belueis ad6ydard asgell6a6c ual na bydei vy6 ynep-

pell. ac yllas pestrugŷi o gŷstance. Achubaŷt orne. Allaŷer gyt ahŷy ual nat enillŷyt y collet hŷnnŷ ynffreinc vyth wedy hynny. Ac yna sef a wnaeth ysgŷier o freinc amiret y enŷ gwas Ieuanc oed kyuoethaŷc. a mab y troŷn gyuoethaŷc o baris. ac a vuassei uarŷ y dat a gynnullwys gyt ac ef yn y gauaf cant o weisson Ieueinc yr hynaf o nadunt. nyt oed arnaŷ namyn pymthegmlŷyd o oet. achymryt arueu y rei agaŷssant ynveirŷ ae wisgaŷ ymdanunt. ac oebliant dyrchael yston-dardeu agwelet y ffreinc yn ffo yndibwyll. a dyuot yn eutherbyn a dodi gawr y gyt aehymhoelut draekyvyn. ac odiruaŷr gedernit kymell y paganyeit ar ffo pedwar ergyt saeth ae bŷrŷ yrllaŷr heb yhemennyd. ac yn veirŷ yny vyd y maes ynllaŷn onadunt.

Ac yna yr oed Corsabret urenhin yn gorffŷŷys yn ymyl hen vagŷyr. sef aŷnaeth galŷ ar y arŷyd. ac erchi yr paganyeit dyuot attaŷ. adyrchael y daryan or tu racdaw. a dyuot parth ac att y ffreinc. ac oe laŷnnerth ymgadarnhau ynywarthafleu Ac yna yd oed yny vryt ef wneuthur llygrant [455] mawr ar y ffreinc pan y gŷant atmiret yny kŷrr uchaf oedaryan a neidyaŷ y dyrnaŷt odyo ynyr helym ae phlygu y myŷn yny wasgŷys arylygat. ae doluryaŷ ynvaŷr breid hayach nat aeth allan. ac o dolur y dyrnaŷt llibinaŷ oll a gŷelet nat oed neb ae kanhorthŷyei. ac ymrodi aŷnaeth. Ac yna atmiret ae delis yngyflym. ac aelŷis ar tri gŷeis Ieueinc attaŷ. Sef oed yrei hynny Gaŷdin. a sachet uuan. a baldwin o egyrmŷnt ac adywaŷt ŷrthunt. ysgŷiereit bonhedigyon heb ef. kymerŷch y brenhin hŷnn ac edrychŷch na ladher ac na sothacher adygŷch ef yn anrec y gennyfi y chyarlymaen vy arglŷyd. A hŷynteu ae hattebassant ef. Arglŷyd heb hŷy ni aŷnaŷn ual ydŷyt yn yerchi yn llaŷen. llyna ydoedynt y ffreinc ynymwan ynda ynerbyn y sarassinyeit o satropot orei a byryessit gynt yr llaŷr. Ef a gauas cant o honunt drŷynerth yrei neŷyd y meirch drachefyn. Ac yna Hugues onantes adroes att poldras

pagan oed hōnnō diuessed y deōred. ac adathoed ogenedyl ystryōyat vaōr y gallu. ae holl gedymdeithas orwlat aelōit damasgōn. a chyflaōnoed holl uorynyon agcret or aegwelynt oe garyat ae damunyant. Ef a ōnathoed heuyt digaōn odrōc ar y freinc ydyd hōnnō. Ac eissoes ef aeth amdanaō ynteu gōynuan digaōn y meint y nos honno yr dinaō. Huges ae treōis a chedyf ar warthaf y helym. ac a holldes yr holl aruev ae gorff ynteu hyt y balueissei trōydaō. Ac yna ydygōydōys ynteu ynvarō yr llaōr. ac y pallōys idaō y holl ryvic ae dayoni. a huges aelōis ar ōaslo yarōyd. ac a ymchoeles y brytanyeit draekefyn. O duō na bu otuel yna gyt ac ef. Kanys peibuassei ef. ef agrychassei ystondard gōyr baban ac adaruydei yrymlad yny gyueir honno arymaes ar hynny. Ny chaei ef hagen vot ōrth y vod ymplith gōyr tōrc. a mynet ohonaō hyt at euystondard teir gweith. a daruot idaō lad penneu pedōar brenhin yny cheissaō. [456]

Ac yna y dywaōt Garsi urenhin ōrth heraperant pagan oed hōnnō tōyllōrny charei duō ef o dim. Annōyl uraōt heb ef drōc Iawn ydōyfi athrist am uy marōneit aaryladaōd Otuami am llygeit ynedrych arnaō yn eu llad. a mi avydaf varō olit adolur ony chaffaf y grogi ynuchel. Drōc y mae chyarlymaen yny wneuthur ami. kynnal vyntir am kyuoeth omanuod. ac arōein coron o honaō heb vygkenyat. Ac ony orfydaf ynneu hediō arnaō ef ae allu ny mynnaf vot dim yn ffreinc yndragyōydaōl o hynn allan. Arglōyd heb yr herperant bygythya ditheu ef yngōbyl. weldy yman ef ger dylaw ae niuer ynynykyōarsagu ynmod ac yn goruot hayach arnain. Ac y mae arnam diruaōr ovyn rac Rolant y nei. mi aōeleis hediō ar dechreu yvrōydyr ylle ytreōis ef Balant ar warthaf y helym yn-yaeth y cledyf trōydaō ae holl arueu ae varth hyt y dayar. ac y bu arnaf ynneu y ovyn ef yngymeint ac y ffōeis or holl uaes racdaō. Ac yna ygelōis y brenhin ar Beldnit o aqōilant. ac yderchis idaō Kymer heb ef ynygeffych gant o wyr tōrc. agōarchadō hōy rac ffō yr vn onadunt. ar neb o honnunt affōho

par ida6 nabo anrydedus nathreftada6c yn agcret yny oes. llyna ydoed va6r yson ardrydar gan wyr a meirch ac yroed drymyon y dyrnodeu. ar ur6ydyr yngalet. Ac yna y kerd6ys Rolant arhyt yniuer ydrychu y sarascinyeit. ac y wahanu y pleidyau ad6ryndal. Ac ydalur hur dr6c Ia6n yrneb ae hae-dei arna6. llyna yr oedynt g6yr beiuer yn trychu ynda ae cledyfeu llymyon. a g6yr yr ym6nd. ar almaen. a b6rg6in a flandrys. a normandi ar ffreinc. Y sarascinyeit hevyt yn rodi dyrnodeu diuessured eu meint. ac yn cad6 eu hystondard a heb fo yny bryt nac yn eumed6l a heb garu o honunt nachygreureu nathagnefed nachytuundeb. P6y bynnac ac adyg6ydei yneuplith neu [457] aledit o honunt. ystr6c a dyghetuen oed y un ef. Ac yna sef a 6naeth Otuel edrych y ar y uarch ac arganuot g6inemant wedy yr u6r6 yrlla6r o tri chythreul sarascin opersant. ac yn mynnu y lad pan urath6ys ynteu uarch y parth ac attunt. ar deu onadunt alada6d. ar trydyd a foes ac adihegis. a chymryt am6s buan drythyll a6naeth a uuassei eidya6 un or rei meir6 ae rodi y winymant. ar Iarll aegynn6ys arna6 yn amysga6n heb ymauel ar goryf ac adywa6t 6rtha6. argl6yd heb ef ysma6r ales anerth a6naethosti ymi. a bu yrdr6c yr paganyeit yd adnabuant h6y dy le6der di eiryoet. A du6 adiolcho ytt dy uarch. lle kyuig yr yttoed6n gantunt pan ymdiffereist raddunt. a thynnu cledyf awnaeth ae d6rn yn aryant a thara6 penn sarascin o t6rc ac ef y arna6 ar y dyrna6t kyntaf. Ac yna y gel6is Otuel ar yle6enyd. ac y kerd6ys ymplith y paganyeit. ac y trych6ys h6ynt ac y hollides. ual y hyllt y lloer yr a6yr neur g6ynt. Ac yna ydymga6sant ygghyt Rolant ac oliuer. ac Estut ac egelir. a g6arin o normandi. A geffrei dang6in. A Rocold or almaen. a phob vn o nadunt yn ymlad ual kynt ynbarhaus. O du6 dat holl gyuoetha6c heb yr Otuel ual y keveis y ry6 gedymdeithon a yttoed6n yn mynet y keissa6. A g6edy ymgael or marchogyon grymus ygghyt torri arueu eu gelynion a 6naethant ae bri6a6 heb dala o honunt

yn y herbynn m6y no chyt bydynt crasgalaf ae ffusta6 a chleuydeu ar euhelmeu hyt nachly6ei dyn yno dyrueu a6yr ae glusteu rac meint yr ymfust. ae hovynhau yna yn gadarn a wnaeth g6yr arabi. a phersant. a mehans. a th6rc. ar affric. A garsi urenhin yn eu plith yn marchogaeth ole yle yn was-tat. Ac yna y dyrchaua6d Chyarlys amhara6dyr y benn glann y edrych ar y niuer ynygylch yndyfrys¹...dy...[458]agheu yr anffydlongon. A phei oger le danais nybydei afla6en yna. aoed ynr6ym. a chad6yneu ygkarchar y sarascinyeit. ydoed yd6yla6 ae draet hagen yn ryd. acynteu yn r6ym am y uola perued. a seith marcha6c ynygad6 yndirgeledic. Ac yno oger adywa6t 6rth y marchogyon. argl6ydi heb ef lleyss6ch y kad6yneu ychydic. ymaent yng6neuthur dirua6r dolur ym ygkylch uyghallon. A mefyl idaw y neb yssyd la6en. ynvut y dy6-ed y hynny heb y marchogyon. Ac myn Mahumet ydywettych h6y no hynny ni ar6ym6n it dydraet ath6ylaw. ual na bych-ryd wedy hynny tra vych vy6. Kanyys ni a6dam nabydy fydlan6 vyth dyd oth oes. A phan gicleu Oger y byg6th h6nn6 llidya6 yn ua6r aoruc. a chael ystyllen ua6r. achyuoat yny sefyll. ac ahonno ar vn dyrna6t llad y ped6a[r] o honunt. a chymryt y tri ereill ae b6r6 dros yt6r uchel. yny dorres eu mynygleu pan deuthant yr lla6r. athorri y cad6yneu ayttoed arna6 yny yttoed ynryd. a phan daroed ida6 hynny kyrchu yr ystabal awnaeth ual y gallei gyntaf. A chyfr6ya6 ehun yr am6s teckaf a6elas yno aeffer6yna6. Kanyt oed vn ysg6ier ygyt ac ef aeg6assanaethei. ac yna kaffel aruev diogel aeg6isga6 ymdana6 ynteu yny yttoed yn gy6eir. ac ysgynnu ar y uarch a dywedut yn vchel. Mi af bellach yr vr6ydyr heb ef y nerthu uygkedymdeithon ac ymlyn6ch vi ual y galloch oreu. ch6i aell6ch hagen adol6yn ym yn gyndecket. ac ydel6yf avory dramkefyn omdiffyr du6 rac dr6c ohynnyt hynny. abrathu march a6naeth y maes or porth. adyuot ar hyt y fford hyt y lle ydoed yr ymlad. a phan deuth yr maes. ydym-

¹ The illegible word seems to be "yndyfrysdyac".

gauas ar hynt a rolant ac a G6allter o orreins. ac a Neimus dywyssa6c. ac ac Otuel. ac a garmer [459] a llewenyd ma6r awnaeth yr Ieirll yny erbyn aphob un ohonunt aaeth y d6yla6 myn6gyl ida6. ac oger a dy6a6t 6rthunt y vot ef yn holliach amysga6n. ac na bu barotach eiryoet ydara6 dyrna6t aruarcha6c.

Ac yna wedi ymgaffel or ym6an6yr de6ron hynny yghyt o lewenyd am oger. h6ynt a6naethont y son ar drablud yn u6y. Kyrchu yur6ydyr aorugant. ac ymlad o newyd megys pei kyt bydynt diludet. ac ar hynt llad cant or anfydlonyon. a chan dolur athrist6ch eu hanuon y uffern. Aphan welas Garsi urenhin hynny. ac nat oed vn amdiffynn6r kadarn ida6. ef a wybu nat oed fford y delei dim o les ida6 nac y gallei drigya6 yno. Sef a6naeth ymchoelut draeg-efyn affo parth ardinass ual y gallei gyntaf. Ac yna ual yr oed Otuel yn marchogaeth y my6n pant ma6r. ae daryan ar y ysg6yd a ch6rceus y gledyf yny deheu. ef a arganuu arsi ynffo yndirgeledic. Ac ynteu a droes penn y uarch parth ac atta6. a phan deuth yn agos ida6 ydy6a6t 6rtha6 Argl6yd urenhin heb ef ae tidi abyrrth hynn oll o freinc heno ae mynet yr a6r honn y dodi kie h6ch y ver6i udunt gyt a phys. Ni v6yteynt h6y y ry6 v6yt h6nn6 yr mil o uorkeu eur. keis anregyon ereill udunt kanys b6yt y dayogeu porthmyn y6 h6nn6. Ac yna y llidywys y brenhin yn ua6r amyramadra6d h6nn6. ac y brath6ys y uarch parth ac atta6. a llyna ydoed yny uryt dial arna6 y barableu ynda. pan dyg6ydy6ys y uarch y ar y pedwartroet. a mynnei ynteu na vynnei ef a aeth yr lla6r yn annwar yny dores y vreic deheu ida6 yndeu dryll. a chynn gallu o hona6 gych6ynnv yny seuyll. Rolant adeuth ida6 ac aekymerth y r6g y d6yla6 y vynydd. ac ny bu kynla6enet eiryoet am dim ac am hynny. Ar brenhin aerchis udunt. Argl6ydi uar6nyeit heb ef naled6ch vi. llyma vi yn ymrodi y6ch. a ged6ch ch6itheu ym vy eneit [460]. Ac yna y kymmerth Rolant ac Otuel ef ac y dugant yn anrec y chyar-

lymaen. ac ynteu ae hanuones ef y baris or blaen ygcarchar. y ffreinc parhaus ynteu ny ebyrgouyssant y vr6ydyr m6y no chynt. kynn daruot gosber nev vynet yr heul yny hadeu neur oruuessynt ar y maes. a chymryt y dinas udunt ehun.

A gwedy dala garsi ae vynet ygkarchar y baris. y kymmerth Marsli ly6odraeth yr yspaen. Yr h6nn yr oed vn brenhin ar-bymtheg o anfydlonyon genedyl paganyeit yn darest6g ida6. a phan welas Marsli na allei ym6rth6ynebu a chyarlys medylia6 aoruc tr6y y holl ethrylithyr pa uod y gallei dangneuedu ac ef. Ac anuon aoruc ar Chyarlys y erchi ida6 anuon deu 6r dosparthus atta6 y uenegi ida6 ffuruf y dangneued a6nelit ac ef. A Chyarlys a anuones atta6 deu uroder ardercha6c yny gennad6ri honno. Sef oed eu hen6eu Bazin. a bazil. ac aorchymynna6d udunt erchi y varsli ymada6 a Mahumet ac ar holl eud6yweu 6rth na thelynt vn arllegen. adyuot atta6 ynteu y gymryt bedyd a ffyd gristonoga6l. ac yntev arodei ida6 hanner yr yspaen yn ryd dagneuedus. ar ranner arall y Rolant ynei yn ryd drag6yda6l ida6 ae etiued. a dyuot o varsli y dodi y d6yla6 y rwg d6yla6 Chyarlys ymy6n breint g6rogaeth ar hynny. Odyny y kerdassant y kenadeu hyt ynsesar a6gust6m lle ydoed uarsli achan mil o uarchogyon arua6c gyt ac ef. A g6edy eu dyuot gyr bron Marsli y managassant eu kenad6ri yn y megys y gorchymynasei Chyarlys udunt. Ag6edy gwaranda6 o varsli ar y negesseu llidia6 6rthunt odieithyr mod apheri ogreulonaf aghev eu dienydya6. A phann deuth y chwedyl h6nn6 yn honnedic ar chyarlys ry beri llad o varsli Basin a Bazil tr6y greulonaf angeu llywya6 y luoed aoruc ynteu ar hyt yspaen y geissa6 Marsli. Ac ual ydoed Beligant di6arna6t yn gorymdeith gyt [461] a marsli. ef a dywa6t 6rtha6. argl6yd varsli heb ef. Kany all6n ni g6rth6ynebu y Chyarlys aeluoed onkedernit. reit oed yn ninheu vedylya6 o ethrylithyr newyd py wed y g6rth6neppem ida6. Heb y Marsli a dy6et titheu dy gyghor. Beligant a dywa6t megys ydoed pennaf ef ahena-

duraf y dan uarsli. Arglŷd heb ef hen agŷan yŷ Charlys megys y dengys y lŷdi. a pho hynaf vo dyn chŷannockaf vyd y da pressennaŷl herŷd anyan. abei gellem ni oc ankymhendaŷt trŷy adaŷ tagneued. ual ydelei ef y ffreinc ni lauuryei ef yny vyŷ y gyrchu dayar yr yspaen gŷedy hynny. Ac or achos hynny arglŷd y mae gennym ni mein rinŷedaŷl ac eur. a llewot gŷynyon. ac eirth gŷynnyon. anuonŷn anregyon maŷr yn gyffredin y baŷb or freinc. kanys trachŷant aetrosses hŷynt yr ystlys dielŷ yssyd ynni. ac ygyt a hynny. ni a anuonŷn gŷystlon udunt o veibon andylyedogyon megys y crettont ynn yndiamheu. kanys dir yŷ ynni prynu yn buched o bop ford or ygallom y chaffel.

Ac yna ydywaŷt Marsli ytti y gorchymynnaf vi y gennadŷri honno kanys doethaf achymhennaf ymedry di y harŷein hi hyt ar urenhin freinc. ac ar byrlysc eur oed ynylaŷ ystynŷu y medyant idaŷ. Ac yna gostŷng ybenn aoruc Beligant adyŷedut ual hynn. mi awnaf y gennadŷri honn trŷy ganhorthŷy Mahumet hyt y kanhyatto vy ethrylithyr am kyŷreinrŷyd ym hyt panrydhaer dayar yr yspaen o dragywydaŷl geithiŷet y freinc. Ac yna dyrchauel y ŷyneb aoruc Marsli ac erchi y vahumet ar holl dŷyŷeu ereill yganhorthŷyaŷ yr gennadŷri honno. Odyo ydeuth Beligant gŷr enrydedus yngennat y gan varsli ar chyarlŷs y uenegi y deuei ef y gymryt bedyd ac y estŷg oe bendeuigaeth ynteu. Ac yna y gouynnŷys Chyarlys oegyghor aŷelir y chŷi bot yn iaŷn kymryt Marsli yr hŷnn yssyd ynadaŷ drŷy grist a mihagel kymryt bedyd adala ydanaf ynneu [462] y deyrnas o hynn allan. A phan daruu yr brenhin teruynu y ymadraŷd. Rolant a gyvodes y vynyd y ateb idaŷ herŷd y gŷydat ef. Pŷy bynnac heb ef adŷyllo vnweith ef adŷyll eilweith os dichahŷn. a hŷnnŷ aobryn y dwyllo agretto eilweith y dŷyllŷr. Ha vrenhin arderchaŷc dosparthus nachret ti y varsŷi yr hŷnn yssyd brouedic yr ysllaŷer o amser y uot yn dŷyllŷr. ac aaeth etŷa oth gof di y tŷyll aoruc ef ytti pan doethost gyntaf yr yspaen. llaŷer o

gedernit adistrygyssut ti yna. a lla6er or yspaen adugassut ti attat. ar vn genad6ri honno a anuonassei varsli attati yna. Ti a anuoneist yna atta6 deu oth wyrda y gymryt diheur6yd ganta6 am hynny. Nyt amgen Basin. a Basil. ac ef aberis y brenhin en6ir eu dihenydyad. Pabeth yssyd Ia6nach weithon noc yt nachretter ida6. y mae ettwa galanas y gwyr hynny heb y dial. Kyrch6nn cesar a6gust6m tra uo an nerth genym. ac na ochel6n dreula6 anbuched yny ham6yn. ac nyt digewilyd ynn orgad6n a6naeth o gewilid heb ydial. ac nyt ha6d credu bot ynffydla6n gatholic yr h6nn yssyd enn6ir bagan. A phan daruu y rolant teruynu y ymadra6d nys atteba6d chyarllys. namyn ymodi ble6 y uaryf l6yt oed arhyt y d6yuron. ac ny duuna6d neb or ffreinc. ac nyt annuvna6d. namyn Gwenwlyd. H6nn6 agyuodes y uynyd y wrth6ynebu oe gyghor. Nyt canmoledic heb y gwenwlyd kyghor adr6sso ysyber6yt. ac a lesteiryo lles ac adu6ynder. ac nyt lles g6rthot y neb a yvyno tagneued aduvndeb. Diel6 y6 ganta6 angwaet ni an hageu aennyc g6rthot Marsli y 6rth ffyd grist. ac ankyvundeb ninheu y mae ynteu yn medylyad p6yll heb d6yll pan uo ynada6 g6ystlon ynn. kanyt hawd credu bod tat adremycko by6yt y neb kynn b6ynt paganyeit. Paham y koffa Rolaut y ediueirya6c y peth awnel pan vo yn dyuot yr ya6n. ac na6rthyt [463] du6 ediueira6c. ag6edy ymadrodyon G6enwlyd. Neimus agyuodes y uynyd rac bron6 Chyarlys. yr hwnn adangossei y l6ydi ae oet ae brudder y uot yndosparthus. a chreithu a gweliod rygassei yuot yn de6r. Kanma6l heb ef achytsynnedigaeth aobrynn kanyhadu kyghor adynno ar les ac adu6ynder. Titheu urenhin bonhedic aglyweist gyghor g6enwlyd. yrh6nn awelir ynni y uot yn annoc lles ac adu6ynder. Anuoner ar varsli wr dosparthus yn gennat. oth wyrda di avo hua6dyl athrybelit y ymgeissa6 ac ef. ac oe r6yma6 dr6y dogyn o wystlon ar yr hynn aada6ho. Os hynny agenhatta Ia6n y6 credu ida6 ac y ba6b o nadunt auynno dyuot y gret ynduun ani. ac ar y kyghor h6nn6 y

trigwyty. Ac yna ygouunaŵd y brenhin pa 6r prud dosparthus avei Ia6nhaf y ellŵg yno yngennat yr neges honno. Mi heb y rolant a af yr neges honno. agoreu y6 gennyf nam naccaer o vynet idi. Yna y dywaŵt Oliuer. Rolant heb ef ry haŵd y6 gennyt ti gyffroi dy anyan yny neges honno. Ac ni allei dy syberŵyt ti godef balch eireu Marsli heb wneuthur aerua. a myvi aeruynnaf vyggadu yr neges honno heb yr oliver : Kanys arauach y6 v ympŵyll noc vn Rolant. y diodef geiryau Marsli. Nac adolyget yr vn o honaŵch chŵi y neges honno heb y Chyarlys. nyt a yr vn or deudec gogyfurd yr neges honno. Turpin archescob agyuodes y geisaŵ y neges honno. ac adyŵaŵt arglŵyd vrenhin heb ef mi a af yr neges honno ac ae gwassanaethaf yn graff drybelit. agat yth wyrda orffowys kanys blinynt yr yspedeir blyned ardec ynkyndal ryuel ynyr yspaen. Nyt gwedus heb y Chyarlys y archescob uynet yr ry6 neges honno. namyn gŵassanaethet efferenneu a chyghoreu dŵywaŵl. ac nac ymyrret neb o honaŵch ar wassanaeth ygylid. namyn etholŵch ymi 6r prud dosparthus awedo idaŵ godef pŵys y neges honno. Ac yna y deuth cof y Rolant ag [464] kanmaŵl o wennwlyd y gyghor ef. ac y dywaŵt ynteu na wellwedei yneb y neges honno noc ywenwlyd. Dychymic Rolant yna a ganmolaŵd paŵb. adyŵedut ual y dyŵedassei Rolant amwenwlyd. ac yna y dywaŵt Chyarlys aet ynteu yr neges honno. a damwein y6 methu neges auo kanmoledic gan baŵb. Rolant heb y gwennŵlyd aberis ymi uynet yr neges honn. ac yssyd ynkeissaŵ uyndia i. ac o hynn allann mi a vydaf agkedymdeith idaŵ ual y gŵypo. ami ae haghanmolaf. ami aadaŵaf gan ygywiraŵ. nat a y vlŵydyn honn heibyaŵ yn gŵbyl nes dial y enwired ar y neb aberis y dechymic hŵnn.

Gŵenwlyd heb y Rolant. rybaraŵt wyt ylidiaŵ. ac nyt gŵedus goruot or drycanyan ar 6r. namyn bot yn drech y gŵr nor drycanyan. gwna di y neges aorchymynnŵyt ytt o anryded y gorchymynnŵr. ac nac edrych ar neb tra vych yn

ymdidan a chyarllys. namyn ar chyarllys ehun. Mi avydaf ufud arglwyd yr hynn aorchymynnych di ac aerchych ym heb y g6enn6lyd ac aaf ar varsli. ac ny obeithaf om heneit m6y no basin a Basil. aberis y pagan h6nn6 eudifetha. a rolant avu gyghor6r y hynny heuyt oe syber6yt ae ualchder. ac uelly ymae Rolant ett6a ynkeissa6 byrrau vy oes ynneu. ac yssyd ymkassau. ac am hynny argl6yd paham y kytsynnyyt di ae syber6yt ef am vy anuon i y petrus agheu o annoc Rolant ual y dihenydy6yt Basin a Basil. oe annoc ac oe-gyghor. A nei uab chwaer ytti yssyd vab ymi Ba6dwin y6 y en6. ac ar debic y6 arna6 oe uabolaeth y byd g6r grymus. a h6nn6 aorchymynnaf i ytti rac Rolant. Ry wann y6 dyued6l di a rywreigaid. a che6ilyd y6 bot g6r mor vyg6l y ymadra6d a hynny am vab. Ac ar hynny yn lldia6c ofna6c am y uynnedyat ar varsli. b6r6 mantell oed ymdana6. ac ymdangos o wisc burgoch ual y g6elei ba6b. ac edrych aoruc ar Rolant heb arbet oe anryded. adattot wrtha6 [465] chwer6ed y ued6l ual hynn. Rolant drasyber6 heb ef py ry6 gandared a phary6 drycyspryt yssydd yth gyffroi di ual na elly orffowys ac nas gedy yereill. Seith mlyned yr a6ron ydettelleist di holl wyrda ffreinc ynyr yspaen ynllauurya6 ryuelu yn wastat heb na hun gymhedra6l na b6yt nadia6t yny amser na g6ahanu an arueu na nos na dyd. Diel6 y6 gennyt eu heneiteu ac eu gwaet. ac yny lan6er dy gyndared di nydidory pa veint o wyrda ffreinc adiauer. A chyn byd6n llystat i ytti. karyat tat arodass6n i arnat ti. a gwaeth no llysuab oedut ti ymi. val ydymdangosseist yr a6r honn. Os du6 hagen am kanyatta i drachefyn y dyuot atta6ch yr hynn a vynnit ti na del6n. mi a dalaf ytt b6yth yrhynt honn. Os uynnihenydu ynheu a6neir ti a geffy elynyon ytt yth oes. Ny lad y cledyf yr gogyuada6 ac ef yny dra6er ac ef heb y Rolant. Ac ouer y6 begytha6 yneb ny throsso y ued6l byth yr byg6th. Dos di heb y rolant yr neges y gorchymynn6yt ytt uynet idi. yr honn yssyd dostgennyfi yorchymynn y 6rmor

lyf6r a thydi. ac na cheueis uy hun uynet idi. ac neurdaroad yna gwneuthur k6b6l orllythyreu ac eunegesseu ar varsli Ac ystynnu aoruc Chyarlys y llythyreu yna arwenwlyd. ac ual y ryd y brenhin yny la6 ysdyg6ydant 6ynteu yr lla6r. ae la6 ynteu yn krynu. ac yneudyrchael wynteu y uynyd y deuth ch6ys ida6 y bop aela6t rac kewilyd y uot mor vylg6l a hynny. a pha6b yn adnabot arna6 hynny. ac yndarogan o g6ymp y llythyr y deuei g6ymp auei v6y rac lla6. Ac yna ateb aoruc g6enwlyd ual hynn. val y molo yr hynt uyd hynny. ac ny thebygafi bot acha6s y6ch y oualu. A phara6t 6yfi argl6yd y uynet yr neges honn. kany welaf allel dy drossi oth aruaeth. Achan dy genyat argl6yd. llyma ytti genyat heb y chyarlys. adu6 or nef a rodho [466] ytt hynt da l6ydyannus. a dyrchael yla6 aoruc Chyarlymaen ae groesi. Dy6et ual hynn heb ef 6rth uarsli ygyt ac aarcho y llythyr. y mae Chyarlys yndamuna6 dy Iechyt rac lla6 yr hynn a geffy os ti avynn g6neuthur aedeweist dyuot yny ol ef y ffreinc y gymryt bedyd affyd gatholic adangos g6rogaeth ida6 a dodi dy d6yla6 y r6g yd6yla6 ynteu. a chymryt hanner dy gyuoeth y ganta6 oe dala y dana6. Rolant ynei ynteu bieiu yd yr hanner arall yr kyuoeth oedala ynyr yspaen. Ac ony wney di hynny oth vod ti ae gwney oth anuod. ac ef ada6 ydamgylchynu cesar a6gustam dydinas di. ac nyt a y6rtha6 yny caffo. athd6yn ditheu oth anuod yn r6ym ganta6 y ffreinc. ac yno yth gymhellir oth anuod yr hynn a gymer gennyt oth uod yr a6r honn. A phan daruu yr brenhin dywedut hynny 6rth wenwlyd. kych6yn ymdeith aoruc Gwen6lyd. a chant oe uarchogyon ehun ae kanhebryga6d or llys. ac ef a doeth y bebyll ac ef aymgyweirya6d o adurn ma6rhydic ardercha6c. March uchel hardwedus a ducp6yt ida6. a gwyrda oed yny gylch yny wassanaethu. ac a gennicyassant ida6 vynet y gyt ac ef. Poyt pell y wrthyfi heb y g6en6lyd d6yn neb y gyt ami ymperigyl agheu y gan y paganyeit. kanys llei gollet y6 vylgcolli i no cholli niuer ma6r y gyt ami. ac ysga6nach y6 clybot .

uygcolli i noe welet. A phan eloch ydir ffreinc annerch6ch genn6ch uygg6reic. a ba6twin vy mab. ac ual y trickyo ynoch vygkaryat i g6edy b6yf var6. mi adolygaf y6ch gad6 kedym-deithas ac 6ynt. a pheri canu effereineu asall6yreu rac vy eneit ynneu arodi dillat yr rei noethon a b6yt y essewedigyon Ac yna ym6ahanu aedyl6yth a mynet y gyta chennadeu y paganyeit. ac am y vynedyat ynteu ymdeith aeg6ynuan ae duchar ydoed y gwyrda ynovynhau am dana6 ac yn dry-cyruerthu yndoluryus ual [467] hynn. ymchoel ymchoel attam yn Iach dywyssa6c ardercha6c. bychan yth garei ath anuones yr neges honn. Rolant dy lysuab kan etholes euo dydi y hynt mor berigylus a honn. goreu y6 yda6 ef dydyuot ti yn Iach. ac nachyuarfo athi dim perigyl y gan varsli enwir. Ti a deuthost y gan genedyl kymeint achystal ac na eill chyarlys diffryt rolant rag agheu ony deu di yn Iach or neges honn. O dynagyuarystlys agwenwlyd y marchokaa6d Beligant acym-geissa6 ac ef yn ystry6ys ual hynn. ma6r yd aflonyda trachant kany 6yr dodi teruyn ar geissa6 avo m6yhaf ydachwaneco y medyant m6yaf y chwennych y medyannus. welydi a geissa6d Chyarlys a6ch brenhin ch6i ac ach6annegod ida6 o deyrnassoed o gedernit. ac ettwa ny mynn orffowys yr y uot ynymdreigla6 yn heneint. yn keissa6 kynydu teyrnassoed. ef agauas gorstinabyl. ar calabyr arpwyll agwlat ruuein. arys-paen. A phaham y bei reit ida6 ef drossi yr ystlys diel6 yssyd einym ni o honei. Nyt yn wastat y keissir llauurya6 yr ch6ant. namyn tra barhao ffynnant heb lesged ny orffowys ma6rurydigr6yd med6l grymus heb y g6ennwlyd. Ac nyt oes acha6s gan chyarlys y ymlad a phaganyeit. namyn y geissa6 y d6yn y gret ar ffyd grist. ac y estwg oebendeuigaeth ef. ac ni chauas ynteu eiryoet aallei wrth6ynebu ida6. Ac uelly y maent y deudec gogyfurd. ny cha6ssant eiryoet ac eugorchyvygei o anyana6l ma6rvrydigr6yd clot a molyant. Nyt barnad6y yn uolyant namyn ynagkyghorus drudannaeth heb y pagan ymrodi yn wastad y lauuryeu a pherigleu heb

orffo6ys. Paham y gat y sa6l wyrda yssyd yn ffreinc yn yr oet y mae Chyarlys y ymyrru yn ysa6l berigleu hynny. pan oed oet y ba6b o nadunt orffowys. Diwarna6t heb y gwennwlyd ydoed Chyarlys yn eisted yggwasga6t prenn ac ydeuth Rolant atta6 ac aual coch yny la6 ae rodi ida6 gan yr ymadra6d h6nn kymer h6nn yn ernys ytt ar est6g o honafi [468] ytti holl urenhinyaeth y dayar. allawer adarestygeisti hyt hynn. alla6er adarestygy ettwa ac nyt oes hayach heb est6g ytt or yspaen y gyt alla6er o wladoed ereill. ac y mae ada6 ytt ar est6g babilon. Yyued y6 heb y beligant pa hyder yssyd gan rolant neu pa allu yssyd ida6 pan ada6ho est6g y sa6l urenhined hynny y Chyarlys. Or ffreinc heb y gwenn6lyd y mae hyder Rolant. y g6yr nyt llei aveidant noc avedylyant. ac nyt llei a allant noc ach6ennychant. ac nyt oes ydan y nef dim ny allont or auedylyont y est6g oc eu nerthoed. Achymaint y kar pa6b or freinc Rolant ac nas nacaant ef o dim. or a vynno 6rth y ewyllys. Nyt oes neb ry6 da kyndrycha6l ar hel6 Rolant nys kyffredino y ba6b o dryzor a s6llt a meirch ac arueu. a thlysseu. ac anhynny y keif ynteu unolyaeth pa6b. A thra barhaa6d ymdidan y r6g G6ennwlyd a Beligant am Rolant. 6ynt awnaethant y urat ac aellunyassant. yny ffuruf ac ynyr ethrylith y gellynt h6y dyuot ac ef. A chyunach y kerdassant o hynny allann yny deuthant y sesar a6gustam hyt rac bronn Marsli. Yno ydoed varsli yn eisted ymy6n cadeir o eur. ac yn ygylch kan mil o varchogyon paganyeit yn da6eda6c. heb un geir ar benn yr un o nadunt. yn aros ac yndamuna6 kenadeu Chyarlys. hyt rac bronn marsli y deuthant abeligant a gymerth G6enwlyd herwyd ylaw. ac ae duc hyt rac bronn Marsli. ac adywa6t ual hynn. Mahumet ac apollo ard6y6eu ereill y g6assaeth6n ni udunt ath Iachao di uarsli. o ganhorth6y y rei y k6playssam ni dy holl negesseu di rac bron brenhin freinc. Nys atteba6d Marsli yr hynny. namyn y diolwch oe duw ehunan gan dyrchael y d6yla6 ae 6yneb yuynynd. llyma y gwrda bonhedic h6nn heb y belligant

a anuones Chyarlys attatti y uenegi ytt furuf y dagneued a6neler a thi. Datkanet ynteu heb y marsli. Ac yna y dy6a6t G6en6lyd. Marsli heb ef ath Iachao di y g6r yssyd Iechyt y ba6b. aphoet agoret vo dy vryt ath ued6l omdysc i [469] yth gyffroi ar Iechyt. Chyarlys yssyd yn anuon attat ti gorchymyn y gymryt bedyd a ffyd grist. ac y rodi o honat ti dy d6yla6 y r6g yd6yla6 ef yn ar6yd g6rogaeth ida6 a dala ohonat hanner dy urenhinyaeth y dana6 ef. ar hanner arall Rolant y nei ynteu bieivyd. o g6ney hynny oth uod ef ae kymer y gennyt. o nys g6ney ef ath d6c oth anuod hyt yn ffreinc. ac ath garchara yno yny vych uar6 o agheu dybryt. Yna y kyffroes Marsli ar lit ac Irloned. aphei nas achuppei reolwyr ef ae kyrchassei a chn6mp eur oed ynyla6. athynnu y gledyf aoruc gwennwlyd hyt y hanner oe wein. adywedut 6rtha6 ual hynn. a gledyf ffydla6n prouedic gennyfi yn lla6er lle perigyl. yr a6rhonn y mae reit ym dy gywirdeb. kanyliwya Chyarlys ymi vy llad yma yn diaruot om gelynyon. Eu hethrywyn aoruc g6yr udunt oc eu drycanyan. ac agreiffya6 yn ua6r aoruc y wyrda ar uarsli y drycwybot wrth gennat. A menegi ida6 bod yn ge6ilyd ida6 kodi kennat yny wypit c6b6l or ad6yettei yndigaentach. Ac yna tynnu llinin y uantell aoruc g6enn6lyd dros y benn. a doddi y la6 ar d6rn y gledyf a nessau ar uarsli yn aruaethus a dy6edut ual hynn. Onyt agheu am g6ehyrd i bo dr6c bo da gennyt ti varsli. mi adywedaf ytti ual y gorchymmynna6d chyarlys. Ac ual y bo m6y dy gyffro ditheu varsli heb ef. y mae Chyarlys yn gorchymmvn ytti ymchoelut ar fyd grist ac ymada6 ageud6yweu. a rodi dyd6yla6 y r6g d6yla6 chyarlys. a dyuot ar dal dy linyeu y ymr6yma6 ygg6rogaeth ida6. Ath gymell awneir o ny deuy oth uod. a thi a geffy hanner dy gyuoeth. ar hanner arall y rolant y nei. ac o ny deuy oth uod ti a deuy oth anuod. ac ath garcherir ual y dyly enwir. Ac wel dy yma ytti lythyr Chyarlys yn inseilyedic ac yngayet. a thi a weli yny llythyr gyffelyb yr a dywedeis i. neu a vo hagrach

ac ana6s [470] gennyti ti y odef gwedy asgwelych. a thorri yr inseil a oruc ac edrych y llythyr yn hir A phan wybu dyall k6byl or llythyr. ymgnythya6 aoruc a gwallt y benn ac a ble6 y varyf a drycyruerth a chyuodi yny seuyll a dywedut ual hynn. ystyr y drycyruerth vy ffydlonyon g6arande6ch y traha ar syber6yt y mae Chyarlys yny anuon attafi yny llythyr h6nn gyt ac ady6a6t y gennat heb y llythyr. D6yn ar gof etwa y mae ef llad Basin. a Basil y vra6t. ac erchi y minneu anuon algaliff vy ewythyr hedi6 oe dihenydu am eu dihenydu h6ynteu omkynghor ynneu. A thygu y mae na byd un dygymot yrom heb hynny. na bywyt y minneu. Ac 6rth hynny a6n y gymryt kyghor pa del6 yd attepom. Ac yna yd aeth ef hyt y dan oliwyden oed yn agos yno. ac ychydic y gyt ac ef o wyr prud a phennaturyeit y wyr ef. ac ymplith y niuer h6nn6 ydoed algaliff ewythyr y brenhin. a Beligant y g6r kyntaf adechymyga6d y brat h6nn6. Ia6naf y6 gal6 attam ni yma gennat y ffreinc yr h6nn a ymaruolles yr doe a myvi heb y beligant am an lles rac lla6. Galwer ynteu heb yr algaliff. ac yna Beligant aeduc ger y lla6 deheu ida6 yny uu rac bronn Marsli. a wrda heb y brenhin na dala lit na bar wrthym yr y geiryeu drycanyan a dywetp6yt gynneu. ac ediuar y6 gennyf uyn drycanyan. Myn vymantell i mi ath dienwi6af. yr honn a uarn6yt ynwerthuorussach noe chymeint o eur neu o vein ma6rweirtha6c. a rodi y uantell aoruc am vyn6gyl y tywyssa6c. ae gyflehu y eisted yn enrydedus y tu deheu ida6 ydan yr oliwyden. Ac yndiannot ar yr eil ymadra6d dywedut 6rtha6 ual hynn. [G]6enwlyd heb ef na phedrussa di bellach hyt tra v6yf vyw i ymr6yma6 a mi yggwir gedymdeithyas. ac ny mynnafi neilltuaw vygkyghor y 6rthyt ti o hynn allan. ac 6rth hynny ymadrod6n weith [471] on am yr hen Chyarlys h6nn a dengys y l6ydi y uot yn ymdreigla6 yn heneint ac agred6n ni rygerdet o hona6 yny oes deucant mlyned. allawer o deyrnassoed a vlinod yn llaurya6. A llawer o vrenhinyaetheu adarestyga6d. a llawer o vrenhined a

gymhellod y alltuded. ac amser oed ida6 orffowys weithon athreula6 di6ed y oes tr6y le6enyd adigrif6ch. Nyt y ry6 wr h6nn6 heb y g6enwlyd y6 Chyarlys. ac nyt oes o heneint arna6 ef yd areneigyo ef yr byg6th llauur yr aruthret vo. ac yr y Iuanghet ae gadarnet ae yrdet nyt oes aallo gwrth6ynebu y Chyarlys. a m6y yssyd o gampeu da ar Chyarlys noc aeill taua6t ydywedut. ac ny eill neb g6ybot meint o rat a adonyeu agauas ynteu y gan rodya6dyr yr holl donyeu. Ny dywedaf ynneu naellit pylu ruthur oe allu ef pei estygit ryuic Rolant yr h6nn yssyd deheu y chyarlys. ac y g6na oe nerth ae gedernit yr h6nn a vedylyo ynyved6l ef aeg6na yny weithret a honneit y6 oe syber6yt ac aml6c. Apha le bynnac y kerdo Chyarlys ae lu. Rolant ac Oliuer ar deudec gogyfurd ageid6 yr ol rac deissyvyt gyrch y gan ganmil o uarchygyon arua6c. ac nyt oes aymveidyo ymbroui a chedernit Rolant. kanys honneit y6 y glot ae de6red. ac ny ada6d y orchyuygu eiryoet val y g6ys o ragor molyant ym pop lle. Y mae y mi heb y Marsli bedwar canmil o baganyeit nyt ha6d kaffel marcha6clu degach na chy6eirych na g6ychach. a pho ny thebygy di gallu o honafi ymerbynyeit a chyarlys ac ae lu ymbr6ydyr. Pell Ia6n heb ygwen6lyd. Ny allei a6ch anffyd-lonyon chwi ymerbynyeit ar geniuer ffydla6n yssyd yno. Ac 6rth hynny keiss6ch ch6i goruot o gallder y lle ny alloch oruot och nerthoed. Rod6ch y Chyarlys wystlon oc a6ch meibon. a rod6ch la6er o da ual na aller y gywerthydya6. ac ef a ymchoel drachefyn y ffreinc. ac ef a edey yn ol Rolant ar deudec gogyfurd y gyt ac ef ual y [472] bu deua6t ganta6 eiryoet y amdifin y rei blaen rac bredycheu. ac o mynn6ch ch6i ymgyuaruot ac 6ynt yna yn 6ra6l ny diaghant y genn6ch. Ac yna y gorffowyssei o gyfadaweu Chyarlys a ch6i wedy hynny pei kaffe6ch est6g ryuic Rolant. Athra yttoed wenwlyd yn traethu yr ymadra6d h6nn6 ydoed uarsli yn cussanu y wyneb. ac yna yderchis agori y drysor ida6. y gymryt kymeint ac auynnei o hona6. a dywedut ual hynn aoruc annosparthus y6 y kyghor o am-

yllder geireu. o ny thervynir. trôy dosparth diamheu. A bit dy weithret ti athlaur 6rda ual y mae dy ymadra6d heb y Marsli. y beri ada6 Rolant ynol. A ninneu a ymlad6n ac ef ual y gostygho y ryuic ae ualchder pan ymgymarffom ac ef. ac adywedafi ar vyggeir mi ae kywiraf amgweithret. y lladafi euo o ny lad evo vyui. Bit ual y dywedy heb y gwenwlyd a minneu abaraf y uot ef ar ol. a ch6ple6ch ch6itheu a6ch edewit. Ac yna yderchis Marsli d6yn atta6 lyuyr ydedyf a ada6ssei vahumet yr paganyeit adan yr oliwyden. ar warthaf taryan eureit. ac ar l6 Marsli ae wyrda yr llyuyr h6nn6 y kadarnhaassant eu hedewit am agheu Rolant. Ac yna gal6 aoruc Maldebr6m atta6 wenwlyd. ac un or g6yr pennaf yno oed h6nn6. a dywedut wrth wenn6lyd mi arodaf ytti gledyf. ae d6rn a heny6 or eur bonhedickaf. ac myn y cledyf h6nn6 nyt aeth ar glun nac ar ystlys eiryoet cledyf well noc ef. Mi a ymr6ymaf a thi ygkedymdeithas. athros hynny wrda anrydedus yd archafi ytti peri ymi yn gyntaf ymgaffel a rolant A minneu a dyghaf ytti o nymlledir yny blaen. y lladafi Rolant am deheu.

Ac yna ydeuth Eliborin at wenn6lyd y rodi ida6 helym gan yr ymadra6d h6nn. kymer wreang heb ef yrod honn yssyd wymp it. ac aweda y 6r kyfurd a thitheu yr vn helym oreu [473] aaeth am benn dyn eiryoet. a ma6rweirthockaf wedy ysa6durya6 a r6yma6 y llafneu. a maen kaer bonklus yny chadeir yny hardhau ar y gwarthaf yn goleuhau ual y dyd y fford y kerdo ual yd eglura yr heul kymeint ac a gyrrhaedo. ac atdeb ditheu y minneu o b6yth rod kymmeint a honno ual yd ymgaff6yf a rolant y est6ng y ryuic. O gallafi heb y gwennwlyd ti ageffy dy ewyllys am hynny. Ac ynol y rei hynny y deuth Brein6nt g6reic varsli at wenwlyd. ac ymdidan ac ef ual hynn. y mae ynot ti heb hi ar6yd boned ual ydyly Marsli ae wyr dy anrydedu. a minneu a anrydedaf dy wreic di or kae h6nn. yr honn adebygaf vi vot yn wi6 y hanrydedu oth acha6s di. Eur y kae kyt boet ma6rweir-

tha6c diel6 yw y6rth y mein yssyd ynda6. a gwerthuorussach y6 y kae h6nn. no holl drysor y cristonogyon. ac ny allei holl. oludoed Chyarlys a6ch brenhin ch6i ymgyffebybu ar kae h6nn ae rinweden. A bit y kae h6nn kyt boet ma6rweirtha6c yn-dechreu enryded yth wreic di. Ac ny byd nac estrona6l nac edein namyn da a rybuchet yrom o hynn allan. a g6en6lyd a gymerth y kae. ac ae diolches yn va6r yr vrenhines ac ada6 os du6 arodei vywyt ida6 ef yd attebei ynteu oe hanryded hi ac oe rodyon gan ragor okyr. ac ymplith y rei hynny y deuth y drysor at y brenhin ae anregyon. ac ar g6ystlon oc eu hanuon y Chyarlys. ac nyt y ran leihaf a ducp6yt y wenwlyd yggobyrt y vrad6ryaeth. deg meirch. ac eu dec ll6yth arnunt. ac ymadra6d ac ef ual hynn. kymer hynn dywyssa6c da yn dechreu kedymdeithas a thi. A chymer eilweith avo m6y pan delych yma neu anuon amdana6. O gelly di peri ynn lle ac amser y est6g ryuic Rolant. Nyt reit heb y gwenwlyd na blina6. na g6edia6 nac ysmalhau o ymadrodyon yneb avo chwannogach yr peth a archer nor neb ae harcho. Ac [474] eilweith y dywa6t Marsli 6rth wenwlyd ual hynn. Edrych di o hynn allann dy uot ti yn an vnolyaeth ni. ac ny eill an kyfnessafr6yd ni angwahanu vyth bellach. A llyna y rodyon ae6e6is i dr6y vygkenadeu y chyarllys. a llyna vgein g6ystyl o wystlon. a llyna agoryadeu saragus vyn dinas. i. ida6 ef heuyt. a phan rodych di ida6 ef y petheu hynn. Koffa eu kympr6yssa6 ymi ac aghev Rolant a phar y vot yn geitwat ar yr ol. ac os hynny a vyd ef ageiff agheu teruynnedic om deheu i. bit ual y dywedy di heb y gwenn6lyd. A bl6ydyn vyd gennyfi bob a6r ory hoetter am agheu Rolant. agwedy yr ymadrodyon hynny yd ystynna6d G6enn6lyd ar y uarch. acherdet ymeith y gyt ar g6ystlon ar anregyon yny doethant hyt lle ydoed Chyarlys. Ar boredyd y kyudassei Chyarlys y dyd h6nn6 megrs peunyd agwedy gwaranda6 pylgein ac efferen y tynnassant bebyll ida6 ar weirgla6d dec wastat ehang. ac y am Rolant ydoed anneiryf o wyrda ygkylch y brenhin. ac ny gybuant dim yny doeth g6enn6lyd attunt.

ac yn gyfreint dŷyllŷreid vegys bradwr ymddidan aoruc a chyarlys ual hynn. Chyarlys vrenhin kyuoethaŷc ath Iachao di duŷ hollgyuoethaŷc yr hŷnn yssyd wir Iechyt y bob cristaŷn. a llyma agoryadeu saragys y mae Marsli yn y hanuon ytt a hynn oe drysor ac ugein gŷstyl o wystlon o veibon bonhedigyon ar gedernit tagneued ytt achyt-tvundeb ac ef. ac aerchis ytt na sorrut am algaliff y ewythyrr aarchassut ti y anuonn ytt. Ef adoeth seithmil o wyr ac ae ducsant ymgwyd i ygair varsli ac a aethant ar logeu yr mor ac ymŷrthot a fyd. ac ny hŷylessynt mŷy nŷ dŷy villdir or mor yny wasgaryssant gan dymhestyl. a mordŷy. ac ny wys na bodynt oll. a phei trigyessynt ygky-uoeth marsli kyt bei drŷc gantaŷ eue aanuonessyt yma yth-ewyllys di. Ac ual yd edeŷis Marsli oreu ŷrthyf i ef ae ky-wira ac [475] ef a daŷ yth ol y freinc y gymryt yno vedyd a ffyd gatholic. ac y rodi gŷrogaeth yttitheu aedŷlaŷ i gyt yn diaryf. ac nycheis ef oe gyuoeth namyn auynnych di y rodi idaŷ oe dala ydanat. Kŷbŷl y gwneuthosti dy negesseu heb y chyarlys. a thitheu a geffy byth yth vyŷ enryded alles o achaŷs y neges honno. ac yny lle ar hynt gossot arŷyd aorugant argychwyn a dodi llef ar eu kyrnn. A phan ŷybu yllu hynny llawenhau aorugant yn uaŷr. a dechwyn eu pebylleu. a chynnullaŷ eu llu ygyt ac eu daoed gwasgaredic. a dodi eu sŷmereu ar eu meirch. a chymryt eu hynt parth ac eu damunedic ffreinc. ac nyt oed vŷy nŷ dŷy villtir yŷrth byrth yr ysŷaen agerdassynt pan oed brynhaŷn. ac y bu dir udunt bebyllyaŷ ar y noeth ueyssyd. ac ydoed pedwar canmil o uarchogyon aruaŷc or paganyeit yn eu hymlit ac yn agos y lu freinc yd ymdirgelyssant y nos honno. Ar nos honno ykysgaŷd Charlys yn ludach no nossweith arall. a thrŷy y hun y dangosset idaŷ distrywedigaeth y wyr. Sef ual y gwelei y uot ymŷrth yr ysŷaen a phaladyr onn yn ylaŷ. Ac ef aŷelei wenwlyd yn tynnu y paladyr. ae phrydyaŷ yny vei y paladyr yn van dryllyeu uch y benn. a chyt bei aruthur gantaŷ y weledigaeth ny deffroes yr hynny. Ac yn yr vn hun ef awelei

y uot yn dala arth 6rth d6y gad6yn yn r6ym. ae urathu a6elei or arth yny ureich deheu ae vriwa6 ae gnoi a r6yga6 y dillat. Ac ar hynny y g6yl lle6part yndyuot y 6rth yr yspaen. ac yn d6yn ruthur gandeira6c ida6. ac yn hynny y deuei helgi oe lys ehun y erbyn y vr6ydyr dros y arglwyd. a chyrchu y llewpart yn hy ae achuchub y ganta6. Ac yr yrhynn ydoed yn y welet ni pheidya6d a chysgu yny vu dyd. A pan vu dyd drannoeth kyuodi aoruc Charlys a gal6 y wyrda y amovyn ac 6ynt p6y a drigyei ynol y gad6 y llu rac ymlit ac ofyn t6yll. Nyt oes heb y gwenwlyd ymma well weda ida6 hynny no rolant. sef aoruc¹ [476] ac nat oes le dioualach gennyfi uot ynda6 noc ymbr6ydyr. adurendard ymlla6 yn trychu vyggelynyon. athi amgely i hedi6 yn eu kymynu 6ynt ual y mynnynt eu mar6 rac aros dyrnodeu eu medel6r. Myui heb yr oliuer y dryded weith agyghor6n ganu yr eliffant y d6yn y brenhin attam rac colli gordercholwyr freine aedewit y gyt atthi yma. ac rac goruot or ysgymynyeit racko arnam ual y lliwer ymi eilweith. Nyt ef a wnel du6 heb y rolant kymra6 o honafi luossogr6yd ny allwyt eiryoet eu kymra6. Ny liwir byth y rolant y uot yn gorna6r yr ofyn paganyeit. ac nyt ymgeffylpo Rolant vyth y gynydd tra gaffo ef vr6ydyr. kany byd ygynydd namyn o lef y gorn gal6 b6ystvileit o l6yneu. Ac ual y goruc Rolant eiryoet. ef ae gwna ettwa. Nyt amgen tara6 dyrnodeu calet mynych a durendart. a thrychu meirch a gwyr. ac arueu ar y meirch yny v6ynt yn drylleu man. athyllu y bydinoed. ac eu b6r6. a sathru y deissyau kalaned aada6ei durendard. ac nas annoc ymbellach waratwyd kymeint a h6nn6. nac annogaf heb yr oliuer namyn pabeth bynnac adarffo nac yn nac ynkydymdeithou ny ellyr y etliw y oliuer. Ac yna y nessaasant ar eu gelynyon. adarogan eu merthyrolyaeth ae kyffroes ar dagreuoed. nyt yr kymra6 eu hageu nac yr methyant. nanyn gwarder a charyat arybuchet pa6b onadunt oe gilyd.

[Here a whole leaf is missing.—J. R.]

Ac oliuer adywa6t 6rthunt gan eu hannoc ac eu kyffroi y vr6ytra6. A wyrda etholedic heb ef pei na phrov6n i gynt a6ch ffydlonder ch6i. ac a6ch dewred chwi yn vynyech ymbr6y-treu mi ach gogan6n am a6ch dagreuoed. ac a dywed6n y mae o lyuyrder. a pheidy6ch bellach a hynny. Amada6et ba6b ohona6ch ae gilyd o gwnaetha6ch o gam a byd6ch ungar vnesgar. ac nac ofynhaet neb ohona6ch y agheu yn ymlad dros wlat nef. kanys ymada6 abuched amharhaus a6ne6ch y geissa6 buched dragywyd. A pha6b o nadunt avuant uuud y dysc Oliuer [477] ual y herchis o g6b6l yny ymdyrchafyssant yggogonyant a goruoled gaffel br6ydyr hyt nat oed vn o honunt ny damunei kaffel agheu yr kaffel ohona6 ynteu vn o elynyon crist kynn agheu.

Ac yna y dywa6t rolant 6rth oliuer. yr a6rhonn garu gedymdeith yd atwen i dy uot ti yn gedymdeith y rolant. ac yn ua6rhydic o syberwyt freinc ae deua6t. a chyuerbyn ar freinc ar vynyd uchel ydoed varsli. a phedwar can mil o varchogyon arua6c. ac y ganmil o nadunt yderchis ef udunt raculaenu parth a llu rolant ac ymerbynyeit ac wynt aorugant yn wychyr. a Marsli yn eu hannoc. ar gorchetholwyr hynny. adisgynnassant ar hyt ystlys y mynyd. Ac adoethant parth ac att y cristonogyon. ar deudec gogyfurd yn eu blaen yn reolus vrdasseid. ac ymblaenaf o hynny ydoed nei Marsli a falsaron y ewythyr gan y ystlys. ac yn deudec bydin y rannassant eu llu. Ac uelly yn reolus ydoethant yn erbyn Rolant. Or tu arall rolant ac Oliuer alun-yaethant eu bydinoed 6ynteu yn reolus kanoedynt hydysc ar vr6ytreu a chyfrangheu calet o gristonoga6l uuched. A phan welas y paganyeit 6ynt mor reolus a hynny ac mor bara6t. aryneigya6 yn ua6r aorugant o debygu eu bot yn amlach noc yd oedynt ual ymae deua6t gan rei ofynna6c. Ac yna y mynnei y rei onadunt avei yn ymyl y llu eu bot yn eu perued rac ofyn. ac ni phetrussod rolant aelu y ymyl y vr6ydyr m6y noe pherued. namyn tyvu y lewder ae hyder ae

ffynnyant heb aryneigað y vrôdyr môy no llew dywal bonhedic pan dyrchaei y gyneb yn erbyn morynnion adgyn. a dâyn ruthur aoruc ymplith y elynion a dywedut wrth Oliuer. kanys ar uessur ymlad y trigyaðd y niuer gorecholwyr hynny yma Iaónaf yð udunt ymlad. A pha beth bynnac awnelont hōy nyi a ymladōn. ac adangossōn udunt agreift [478] ar ymlad yn ôraðl ual nat ymhoelom ni y ffo. yr agyuarffo a ni o berigyl. Dangossōn an harueu udunt ac ymladōn ac ôynt val ydel kymrav arunt ac ar ae gwelo. Ac yna y daeth Turpin archescob y benn brynn oed yn agos attað. adywedut ôrth y lu yr ymadraðd hōnn. A wyrda ffenedic heb ef. coffeðch pan yð y gan grist ych gelðir chōi yn gristonogyon. a phan yð yroch chōi y diodefaðd ef angeu. velly y dylywch chōytheu diodef agheu yrdo ynteu. Ac velly keisðch gedymdeithas crist oc aðch agheu chōitheu. ac val y parattoes ef gedymdeithas ychōi drōy agheu. ymbarattoðch chōitheu y gymryt y gedymdeithas ynteu yn dragwyd o ymlad ae elynion. ac alader o honaðch merthyri vydðch a pherchen coroneu yn ynef. A llyma ninneu y vickari ef yn awch gellðg och holl bechodeu. ac ny byd o benyt arnaðch namyn na fflooch a rodi dyrnoden maðr mynych. Ac yna yd esgynnaðd y gwyr ar eu meirch. ac o hyder geiryau yr archescob enynnu offynnyant a glewder ual na damunynt gaffel dim namyn ymlad. Ac Oliuer ae hannoges val hynn. Paham ydarhoðn ni ôyntōy heb ef. namyn kyrchōn ôynt yn diargyssōr. a rodōn udunt y dyrnodeu kyntaf kanys y neb agaffo yn ymlad dechrev da gnaðt yv idað orffenn yn vudugaðl. ac wel dy yma vrynn llewenyd. ac ymoralōn ninneu ar benn y brynn hōnn am arōydon chyarlys. Ac yn diannot ymoralð aorugant a rodi gaðr ar yr ysgymunyeit. ac eu kyrchu yn y oed blaen eu gweðyr yn eu plith. ac ny chilyod y paganyeit namyn eu haros. a blaenaf oed onadunt ffalsaron nei y uarsli. ac ef adywaðt ual hynn ôrth y freinc. Y ffreinc anffydlaðn heb ef hedið

yr ymgyuaruydwch ch6i a nyni. Dr6c ych kedwis a amgeledei ohona6ch ac ynvyt oed Chyarlys pan ych gedewis yma y warchad6 Rolant y a6ch colli. Pan gogleu Rolant [479] hynny nys diodefa6d. namyn trosi blaen y wayw yn y gyueir ar la6n vrys y varch. a gossot arna6 yn diuerya6c oela6n ynni yny aeth tr6y y holl areu a thr6y asg6rn y gefyn. ae dyrchael yar y uarch ae dala ar y way6 ual ar6yd yn dibin ygkroc. ae dafu yn gelein yr lla6r. adywedut ual hynn. kymer ageu anfydla6n ygyt ath syber6yt ac ny bu ynuut Chyarlys ac ny bu dr6c y reglydeis ynneu geitwadaeth y lu ef kan ny chyll hedi6 nae wyr nae glot. a dyg6yd6ch yma wyrda grymus ar yr anffydlonion kan rodes du6 yn dechreu arnadunt ewch tr6ydunt a thyll6ch 6ynt ac essig6ch allebydywch. Ac yna dolurya6 aoruc Marsli am welet ageu y nei. ac ymoral6 ae vydin aoruc a ragori oc eu blaen a ystondard y paganyeit. adywedut y kollei ffreinc eu hanryded y dyd h6nn6 ygan ypaganyeit. Aan gogleu Oliuer hynny trossi y way6 aoruc parth ac atta6. ad6yn ruthur ida6 yn gyflym ac ef yndywedut y geir bocsachus ae wan a gwae6 tr6ydaw athr6y y holl arueu yny uyd yn var6 yr lla6r. A dywedut 6rtha6 ual hynn. Kymer di y gobyr h6nn6 am dy wacuocsach. ac or ry6 dyrnodeu hynny y kynhal6n ni wyneb y freinc. ac nac ofynhe6ch wyrda ffydla6n heb ef rac yr anffydlonion hynn. kany allant h6y rodi agheu namyn y gymryt.

Ac yna yd annoges gorsabrin pagan creula6n y paganyeit ereill ual hynn. A wyrda heb ef ymled6ch yn wra6l ar ffreinc. Nyt oes o niuer gautunt hyt na allom ni eudiuetha hyt ar dim. ychydic adal eu chyarlys h6y hedi6. A phan gogleu Turpin hynny. gordina6 y uarch aoruc yn lldia6c a chyrchu Gorsabrin. ae wan aoruc a gway6 tr6yda6 a thr6y y holl arueu yny vyd yn uar6 yr lla6r. A dywedut 6rtha6 ual hynn. geu adywedy di heb y Turpin. kystal y6 an Chyarlys ni hedi6 ac y bu oreu eiryoet. a dygwyd6ch ynn wyrda ar nadunt. alled6ch 6ynt yn veir6 kany allant dim. Kan ydiw y dyrnodeu

kyntaf yn ada6 ywch y uudugolyaeth. ac nyt oes yny lluosogr6yd racko na grym na nerth [480] na challon. Ac odynd o hyt y benn ymoral6 aoruc Turpin ar urynn llew- enyd. ar holl lu a gymerassant gogonyant o eiryeu turpin. Ac odynd y kyrcha6d Gereint. a Gerard malcabrin ac algaliff. deuwr gadarn or paganyeit. o nerth traet eu meirch. ac ny thygya6d udunt nac arueu nadim yny vuant dan draet eu meirch yn ueir6 yr lla6r dan draet y cristonogyon. Ac ar uyrder ytt ny thygyei yr paganyeit arueu rac dyrnodeu y cristonogyon m6y no lliein yn vn dyblic. [A] phann welas Oliuer hynny hoffi y gwyrda aoruc ual hynn. Grymus y6 an gwyr heb ef. ac ar ny cheiff ymlad ar nadunt mi aatwen arnunt y mynnynt y gaffel. Ad6yn ruthur y un or paganyeit ae ysglyfyeit yar uarch yr lla6r ae v6r6 yn uar6 ywrtha6 val y dyliei ysgymun. a dy6edut 6rtha6 ual hynn bit dy ym- diret ti ym Mahumet. ac uelly y keid6 Mahumet a ymdiretto ida6. Ac yn uffern y tal ef ytti dygyfloc. am dy wassanaeth yma ida6. Ac yn y lle wedy hynny llad ystalmarek ae v6r6 ymplith y meir6 y dalu y eneit y bluto a wassanaethassei. Ac nyt oed o deudec gogyfurd y paganyeit heb eu lad namyn deu Mar- gant a Gerub. ar rei hynny aoed yn annoc eu gwyr ac yn eu moli. a marcha6c da oed bob un onadunt. ac vn ohonunt a duc ruthur y oliuer a gossott arna6 a gway6 yny u6n. ac ny dygrynoes ida6 dim ac ny ffrydya6d Oliuer oe gyfr6y yr hynny. Ac nyt yttoed Rolant yn gorffowys o lad y elynyon. ar neb a vrathei neu yd annwaetei arna6. ny bydei reit yr eil gyflauan arna6. a thra barhaod y way6 nyt aruerod o araf arall. A phymthec gossot aoruc ae way6 a chelein aladod ar bop gossot. a phan daruu ida6 dorri y way6 tynnu durendard y gledyf aoruc a d6yn ruthur y cherub ae dara6 ar warthaf y benn. yny hollides yr aruev ar g6r ar march yn deu hanner hyt y lla6r. A dywedut 6rtha6 ual hynn. Kymer hynny yggobyr dy ennwired. ac uelly y gnotta Mahumet yrodi yr neb ae gwassanaetho.

[481] Ac yna yd ymlitya6d Rolant 6ynt yn aruaethus. a bit dogyn ouanac ar gerdet o hona6 yn eu plith ual y gwelit 6ynt yn dig6yda6 gan y gledyf ual y dygwydei yt y kynhayaf gan vedel6r kyfr6ys. ac ny orffowyssei neb or freinc yn llad y paganyeit. ual y gellynt oreu disgyblu 6rth Rolant. A llawen uu durpin archescop am hynny. ac annoc y gwyr aoruc ac eu hoffi ual hyn. g6i6 oed hanuot y gwyr hynn o ffreinc. y gwyr a ysgaelussa eu buched yma yr buched dragy6yda6l. Ac ar hynny Oliuer aerlynod y elynyon a dryll y baladyr yn y la6. Ac a h6nn6 tara6 ma6staron ar a6ch yhelym nny blycka nny benn nny byd y emennyd ae lygeit oe benn. ac ynteu yn uar6 yr lla6r. Ac eilweith y trewis Torren pagan nny uu y paladyr yn drylleu. ae gerydu aoruc Rolant amhynny. adywedut 6rtha6. Nyt o nerth y fynn y mae kynnal br6ydyr. a pha le y mae Ha6dyclyr dygledyf di. Ac yna y tynna6d Oliuer y gledyf ac y dywa6t. ny bu reit ymi namyn ffonn y ymlit y k6n ac yna tara6 gantunt aoruc oliuer. a thara6 un onadunt ar warthaf y benn nny vyd y cledyf tr6yda6 a thr6y y holl arueu a thrwy y march hyt y lla6r yn dwyrann o bob tu yr cledyf. ar yr ry6 dyrna6t h6nn6 heb y rolant ydatwen i dyuot ti yn gedymdeith ymi. Ac or ry6 dyrnodeu hynny y keffy di ann6ylyt Chyarlys. Ac yna ymoral6 yn duhun aorugant ar uynyd llewenyd. a pha6b oc eu lu yn eu hol 6ynteu. Odyna Gereint ac Egeuzler a gyrchassant Tunot un or paganyeit. ac vn o nadunt ae brathod yn y daryan. ar llall yn y luruc tr6ydyda6 berued ynyuyd yn var6 yr lla6r. ac yn nessaf y hynny y llada6d yr archescop ffidorel eu dewin 6y a d6yllod y dewindabaeth 6ynt y aghev. Ac yna ymlad aorugant o bob tu yn wychyr greula6n. ac nyt oed debic eu deulu. y neill o nadunt yn llad a gyuar [482] ffei ac 6ynt. ar niuer arall yn gadu eu llad ual deueit ymplith bleideu.

Ac yna yd aeth Rolant ar deudec gogyfurd o ffreinc ydan ypaganyeit ac eu llad ac eu b6r6. ac eu kymell ar ffo ual y gellynt. Aphan welas y paganyeit eu gorchyfygu or ffreinc.

dangos eu kefnu yr ffreinc aorugant ac ada6 y maes. Ar freinc ae herlynod yny las onadunt anneirif. a llawenhau a6naeth y ffreinc am gaffel onadunt y uudugolyaeth gyntaf. ac eu drycdyghetuennu agythrudya6d eu lle6enyd y gan gymysgu g6rth6yneb ac euhyr6ydder. Kanys gorthrynder gelynyon o ne6yd adoeth attunt yn dissyft. ac eu kyrchu yn vri6edic vlin yn annymdiredus ac yn arueu bri6edic. Och a du6 ma6r a gollet anesgor adeuth y ffreinc yn y lle h6nn6. o golli y geniuer g6rda o wyr chyarllys a gollet yno. Yma ymae goleu y colledeu a deuthant o anfydlonder gwenn6lyd yn ymdangos etwa. ac ys da y tal6yt ida6 ynteu y urad6ryaeth. Ac or canmil o baganyeit adoeth ynerbyn y ffreinc. ny diengys namyn Margarit ehun. y datkanu y varsli yr aerua awnaethp6yt ar y wyr. Ac ynteu ae gledyf yn noeth ynyla6 ac a dyrna6t agheua6l ar y benn. ac a phedwar brath yn y gorff. a digeryd ydedewis ef y maes. wedy llad k6byl o hynny o niuer. Ac osit argl6yd heb ef uarcha6clu ynbara6t. yr a6rhonn y mae ytt eu hanuon. tra vo blin y freinc a briwedic a newyna6c. ac o gellir goruot arnunt vyth yr awrhonn y gellir. a llawer oc eu marchogyon alas. ac arueu amparedic y6 yr eidunt. a thrauont uelly Ia6naf y6 dial arnunt waet an gwyr. Ac yna yn gyflym g6isga6 amdanunt awnaeth y paganyeit. ac ymlunyaethu yn vydinoed. A Marsli ae kanlyna6d dr6yllyn coeta6c. a cherdet a wnaethant yn dista6 yny doethant yn dirybud am eu penn. A llyma ual y kerd6n am eu penn [483] heb y marsli. Mynet Grandon a dec bydin ganta6 or neill tu udunt. a minnev heb y marsli y tu arall udunt a dec bydin ereill. kanys kadarn y6 Rolant ae wyr ac ni thygyei ymlad ac wynt or neill tu. Duvna6 ar kynghor h6nn6 aorugant. a Grandon a aeth or blaen ae dec bydin ar la6n vrys y deuthant hyt y lle ydoed y freinc. a dodl vtkyrn m6y no mil. a hynny a gymrawod y freinc. ar darogan eu hangeu. Ac yna y gwybuant bot gwenn6lyd yn vrad6r. ar archescop yn eu hehofni. ac yn eu didanu. ac yn ada6 udunt buched dragywyd

yr neb a ymladei. ac uffern yr neb a ffoei. Ac ymgadarnhau aoruc pa6b onadunt y ar eir yr archesgob a diodef agheu ymblaen ffo. a gwedy dodi ga6r ar vrynn llewenyd onadunt. ymgymysgu aorugant ar paganyeit gan rodi vdunt dyrnodeu. a chlibor yna aoed yn lle pagan kadarnaf a wahana6d y 6rth y gedymdeithon. ac aduc ruthur y Egeler o wasgwin. ac ny chauas y wae6 vn gohir nac yn y luruc nac yn y arueu yny byd dr6yda6 berued. ac ynteu yn var6 yr lla6r y gymryt buched dragywyd. Ac yna ymoral6 aoruc y pagan buduga6l ae gedymdeithon adielwi y ffreinc ac erchi torri tewd6r y bydinoed. Ac yna y dywa6t Rolant 6rth Oliuer. ysma6r a gollet y6 yr einymm ar y gwas Ieuanc a gollassam. y dial aallwyfi mi ae gwnaf. ac ymchoelut penn y uarch att gliborin. a dyrchauel ha6dyclyr yn waetlyt ywch y benn. a gossot ar y pagan oe la6n nerth ar warthaf y helym. Ac ny ohiryod y cledyf yna yny vu y gwr ar march yn d6y rann o bob tu hyt y lla6r. ac ny orffowyssa6d yny lada6d seithwyr yn dial yr un.

Ac yna Maldebr6m y pagan ennwiraf y dywedp6yt arna6 vredychu caerussalem gynt. a llad ohona6 galaned yn y demyl. ef aduc ruthur yar varch buan y samson. ae vrathu tr6yda6 a thr6y y holl aruev yny vu yn var6 yr lla6r ae eneit y vuched dragywyda6l. A dolur ma6r uu gan Rolant hynny ar Samson. ad6yn ruthur [484] aoruc oe elyn. ac ual y lledit a phaladur y dara6 oe weregis y vynydd yr lla6r. ac oe weregis y waeret yny gyfr6y. ac ar hynny y llada6d Malk6idon pagan vn or ffreinc grymussaf ac yd aeth y eneit y uuched dragywyda6l. Ac yna y duc Turpin ruthur y dial y wr. a thara6 penn y pagan y arna6 yr maes. ae ada6 ynteu yn y gyfr6y. Ac ar hynny y duc Grandon dywyssa6c bydinoed y paganyeit y ar uarch buan y ereint ruthur. ae urathu ae gledyf tr6yda6 a thr6y y holl arueu yny vyd yn var6 yr lla6r. ae eneit y orffowys y nef. Ac ar hynny llad egeler y gedymdeith megys y bydynt gedymdeithon yn y nef ual yny byt yma. Ac yna y llada6d y paganyeit ar un tu. Brengar. a Gwim6nt o Saxonia.

ac astorius y gyt ac 6ynteu. Ac yna yrodes y paganyeit ga6r ar y cristonogyon. ac wynteu a wybuant o vn vryt bot y paganyeit yn mynet drostunt.

Ac yna y kyffroes Rollant ar lit. A phan arganuu Grandon ef yn llet av6yna6 y varch y tu ac atta6. ffo aoruc ae ragot aoruc Rolant ida6. ac ef ae trewis a durendard yny vu y g6r ar march yn d6yrann o bob tu y durendard ar dyrna6t h6nn6 alawenhaa6d y ffreinc ac adristaa6d y paganyeit. A gwedy llad eu tywyssa6c y ffoassant. Ac eu hymlit aoruc Rolant udunt ae wyr. ac eu hada6 yn danuaeu. Kanys m6y o la6er alas yno no riuedi y rei ae llada6d. Ac yna y digallonnet y paganyeit hyt na ellynt gynnal eu harueu yn eu d6yla6. Ac yna y kannyssant eu kyrn. ac ar kyrn yd ymladassant. Ac uelly y k6playssant h6y vr6ydyr. tr6y y kyrn y gnotteit annoc y gwyr yny vr6ydyr. Ac uelly y llas y paganyeit. ar bychidic adiengis onadunt affoassant hyt at varsli. Ac nyt oed lei eu hofyn yna noc rac bron Rolant ae lu. a thrawelei rolant 6ynt ef ae hymlitya6d. A gwedy na welei ef neb yny gylch. ef adywanod ar sarascin du dyffygya6l yn llechu ymy6n [485] ll6yn. ae dala aoruc. a nydu pedeir gwialen a gwneuthur pedwar reua6c ae r6yma6 6rth brenn yn diffleis. A gwedy y r6yma6 mynet y benn brynn aoed yn agos ida6. ac odyo ef awelei lawer o sarascinyeit ygyt. ac ymchoelut aoruc y lynn y mieri y lle y kyrchei ba6b or auynnei ada6 pyrth yr yspaenn. Ac yna canu y gorn ac ef a ymgynnulla6d atta6 yno amkan y ganwr o gristonogyon. ac ahynny y gyt ac ef y deuth yr lle ydoed y sarascin yn r6ym. Ac yna y tynga6d Rolant y l6 ma6r y lladei benn y sarascin ony delei y uenegi ida6 y lle ydoed varsli. a dangos ida6 varsli kanyt atwaenet Rolant varsli ettwa. Ac yudiannot rac ylad ydaeth y sarascin idangos ida6 varsi. Ac obell dangos y arwyd a march coch ma6r ydana6. atharyan gronn oed arna6. adodi y uryt aoruc rolant arna6 achyrchu y vydin yn hy. ar hynn oed owyr ganta6 yn divyg6l. Ac arganuot aoruc Rolant yn eu plith g6r

aragorei racdunt. a chyrchu aoruc Rolant h6nn6 ae lad ar undyrna6t. ffo aorugant 6ynteu h6nt ac ymaz vry ac obry Tara6 aoruc Rolant yn eu hol. ac eu llad ac eu b6r6 ac eu hys-siga6. ac arganuot aoruc varsli yn ffo. ae ymlit aoruc Rolant ae lad. ac nydiegys un g6r owyr rolant o hynny o gyfranc namyn rolant ehun gwedy y vrathu a phedeir gleif ae vriwa6 a mein ae yssiga6. a phan gogleu Belligant hynny yr eil brenhin or paganyeit disgrech varsli yndyg6yda6. ffo aoruc ynteu ac ada6 y wlat. Teogric o bawtwin arei ereill or cristonogyon a oedynt yn llechu rac ofyn y my6n ll6yneu. ac ereill a adoed yn ol chyarllys y byrth yr yspaen. Ac neurdaroed y chyarllys ada6 oed dyrys a pherigylus or ffyrd adyuot yr diogel6ch heb wybot dim or aoed yn ol. A blina6 aoruc rolant gan b6ys yr ymlad. a chan rodi y dyrnodeu ma6r. achymryt y bratheu agheua6l aga6ssei. adyuot uelly aoruc Rolant. dr6y dryss6ch all6yneu. hyt y penn issaf y byrth cysar. ac yna y dis [486] gynnod ef yar y uarch adan brenn wnibyr ymy6n gweirgla6d dec. a maen marmor ma6r g6edyr gyuodi yn y seuyll yn ymyl y prenn. athynnu y gledyf aoruc oe wein. Durendard oed y en6. sef oed hynny dyro dyrna6t calet. A dywedut aoruc 6rth y gledyf ual hynn o ymadrodyon dagreu-a6l. Or cledyf teccaf a gloy6af a gwedussaf y kyuartalaf y hyt ae let. y gwynnaf atheckaf y d6rn. o asg6rn moruil. ar groes eureit yny deckau. ac aval or beril teckaf ar y d6rn. ar kana6l eur gwerthuorussaf ynda6. A dirgeledic en6 du6 Alpha et O. yn ysgrienedic ynda6. Y blaen ll6ydyannussaf a m6yaf y glot o nerth d6ywa6l. P6y bellach a aruer o honat. P6y a vyd perchenna6c arnat ti bellach. y neb a uo medyannus arnat ny orchyuygir byth. ny byd byg6l nydech-ryn yr ovyn neb. Nyt aryneigya yr ellyll gerd. na chythreulyaeth. namyn gwastat diafydda6l ydaruer. ad6ywa6l nerth yn damgylchynedic o nerth ac ysprya6l ganhorth6y. a thydi y lledir y sarassinyeit ar ny las o nadunt. [C]lot y du6 a ardyrcheuy. or gyniuer gweith y dieleist waet an argl6yd ni

Iessu grist. yn trychu paganyeit ac ideon. a thydi y teruynir gwirioned a chyuyaŋder. a thydi y trychir aelodeu aledrattao. Or cledyf hawssaf ymdiret yndaŋ. Or goreu. Or llymaf or cledyfeu. Or cledyf ny chahat eiryoet y gyffelyb. ac ny cheffir byth. y neb ath oruc. ny oruc na chynt na gwedy dy gystal. Nyt aeth yn vyŋ yd annwaettut arnaŋ yr bychanet y dyrnaŋt. Os marchaŋc llese ovynaŋc neu sarassin neu dyn anffydlaŋn athgeiff ys maŋr a dolur yŋ gen-yfi. A gwedy yr ymadraŋd hŋnnŋ rac ofyn dygwydaŋ y cledyf yn llaw sarassinyeit. taraŋ tri dyrnaŋt aoruc ar ymaen marmor yny uyd y maen yn drylleu hyt y dayar yn diargywed yr cledyf. Ac yna y rodes ef lef ar y gorn. y edrych adelei neb attaŋ or cristonogyon aoedynt yn llechv [487] yny llŋyneu. neu aglywei neb or a athoedynt y byrth cesar. ual y delynt ŋrth y agheu y gymryt y uarch ae gleddyf ac y ymlit y sarassinyeit. Ac yna y cant yr eliffant y gorn yn gyngadarnet. ac yny hollides y gorn ynde u hanner. athori y dŋy wythien waet ynteu. ac ef a dywedir torri gieu y mynygŋl idaŋ yna. A llef y corn aduc agel odyo hyt y lle ydoed Chyarlys yglyn myeri wyth milltir y wlat yno y tu a gwasgŋin lle ydoed Chyarlys yn pebyllyaŋ. ac yndiannot ymynassei Chyarlys ymchoelut oe nerthu. Nac ef arglŋyd heb y gwenŋld kannoed kyfrin ef am ageu rolant. Gŋybyd di or achaŋs lleiaf y kenit y corn. ac nat reit idaŋ ef ŋrth dy ganhorthŋy di. namyn hela anniueil gŋyllt y mae ac am hynny y cant y corn. ac o gyghor y bratŋr y tewit yna am rolant. Ac yna y dywanaŋd bawtwin y uraŋt at rolant yn y lle ydoed yn ymgreinyaŋ. ac yn damunaŋ dyfwr ac nys kauas y uraŋt idaŋ yn vnle.

Ac yna erchi y uendith aoruc y vraŋt ac esgynnu ar y march rac y gaffel o sarassinyeit. a mynet hyt y lle ydoed Chyarlys. A phan aeth Bawtwin ymeith. y deith attaŋ ynteu deodric. ae gyffessu ae dysgu y ymeiryaŋl a duŋ. Ac neur-daroed y Rolant ydyd hŋnnŋ gymryt corf y arglwyd. a chy-

ffessu yn llŷr 6rth effeireit. Kanys hynny oed eu deuaŷt y dyd yd elynt y vrŷdyr kyffessu a chymryt kymmun. ac ymchoelut y wyneb ar ynef a oruc rolant. a dywedut ual hynn Arglŷd grist yr kynnal dy dedyf di ath gristonogaeth y deuthum i omgwlat y alltuded aghyfyeth. a thrŷ dy nerth di ath ganhorthŷ arglŷd y gorchyfygeis i lawer o sarasinyeit. ac adiodeueis anneirif odyrnodeu a bonclusteu a chŷmpeu. a gwelioed. a chellweir. a gwaratwyd. a blinder. ac oeruel. a gwres. a newynn. a sychet. a gouut a phoen. Y titheu arglŷd y kymynnaf ynneu vy eneit. val ydystygeisti yrofi. ac yr cristonogyon y byt yth eni or wryr veir adiodef ar y groc. ath gladu. ath varw. ath [488] gyiodi y trydyd dyd. ath esgynnu ar y nef y lle nyt edeweist eiryoet o gyndrycholder dy allu di. velly arglŷd y teilyghych ditheu rydhau uy eneit ynneu y nef rac ageu tragywydaŷl. a chyfadef yŷ gennyf ynneu vy mot yn bechadur camgylus eithyr mod ual y mae kennat y dywedut a thitheu arglŷd ual ydwyd drugarockaf madeuwr pob pechaŷt ac a drugarhaa 6rth baŷb. Ac ny cheissy di arglŷd y gann ediueiryolŷr. namyn y ellug oe holl ogonyant ae bechodeu yn yr aŷr yd ucheneidyo ac ymhoelo o honaŷ athi a uadeueist yth elnyon. ac avadeueist yr wreic a dorres y phriodas. ac agoreist byrth paratwys yr lleidyr ynkyffessu yn y groc. Na nackaa ditheu uinneu arglŷd o vadeu vympecho-deu. A phabeth bynnac abecheis i yth erbyn di. madeu ym. allehaa vi y orffowys tragywyd. Kanys tydi arglŷd yssyd greawdyr yr holl greaduryeit. athi adywedeist arglŷd bot ynwel bywyt pechadur noe ageu. Mi agreedaf arglŷd om callon. ac agyfadefaf amtauaŷt. kann 6yt yn mynnr dŷyn vy eneit or vuched honn. y uuched dragywyd ar synnŷr ysyd gennyf yr aŷr honn a amgena o gymeint oragor ar corff rac y ogysgaŷt. a chan dynnu y croen ar cnaŷt am y dŷyuronn ydyweid ual hynn gan dagreuoed kŷynuannus mal y datkanod Teodric wedy hynny. Arglŷd Iessu grist mab duŷ a mab y

wynvyddedic veir wyry. Mi agyfadevaf om holl gallon. ac agredaf dy uot ynbrynŋr buŋ arnaf. ar dyd diŋethaf y kyuodaf or dayar. Ac yny knaŋt hwnn ydedrychaf ar duŋ Iachŋyaŋdyr pob eneit. A their gweith ydywaŋt ef yr ymadraŋd hŋnn gan ymauael ae gnaŋt ygkylch y dŋy vronn. Ac yna dodi y laŋ ar y lygeit adywedut ual hynn. ar llygeit hynn mi aedrychaf arnaŋ. ac agori y lygeit aoruc ac edrych ar y nef. A chroessi ydŋyuronn ae holl aelodeu. adywedut ual hynn. Ysgaelus yŋ gennyf bob peth dynaŋl bellach. Kanys yr aŋr honn y gwelafi peth nys gwelas llygat. nys [489] gwerendewis clust. nyt esgynnod yggallon dyn y peth a darparaŋd duŋ yr neb ae karo ef. A dyrchael y dŋylaŋ aoruc dros yrei adygwydassei oe gedymdeithon yn yvrŋdyr honno. a gwediaŋ drostunt ual drostaŋ ehun. Kandoethant y allduded y ŋrthlad sarassinyeit. ac y gynnal dy enŋ. a dedyf gristonogaeth. a dial dy waet. Ac ymaent yman yngorwed wedy eu llad o sarassinyeit yn ymlad drossot ti. A dilea ditheu yndrugaraŋc arglwyd manneu eu pechodeu ŋynt. a rydhaa eu heneiteu yŋrth boeneu uffern. Ac anuon dy archeгыlyon kyssegredic yn eukylch oe eudiffryt rac tywyllwch. Ac eudŋyn y deyrnas nef y gytwledychu ath uerthyri ditheu. val y gŋledychy ditheu ygyt ar mab ar tat ar ysbryt glan heb dranc heb orffenn Amen.

Ac yn hynny atheodric ynymadaŋ ac ef yn y gyffes. ar y wedi honno y kerdod eneit Rolant oe gorff. ac y duc eglylon y orffowys tragywydaŋl lle ny byd na thranc na gorffenn gyt ar merthyri ual yhaedod. ae gŋynaŋ ual hynn. Diwylllywr y temleu. kynydŋr kiwdodoed. Medeginyaeth diogel y ovitrew gwlat. Gobeith ysgolheigyon. amdiffyn morynnyon. ymborth essiwedigyon. Doeth o bŋyll ac o annyan ffynnaŋn ygneityaeth. Prud o gyghor. Gwann y uedŋl. Gwraŋl y weithret. Eglur y ymadraŋd. Karedic gantaŋ bop dyn ual pei braŋt idaŋ uei bob cristaŋn. Ac yn y

volyant ynteu bit bop tegŏch yn marchogaeth. a phan yttoed eneit Rolant yn mynet oegorff hanner mei ehun. Ydoed arch-esgob dwywaŏl yn kanu efferen or meirŏ rac bronn Chyarlys. sef ydoeth idaŏ ual llevic. ac y clyŏyei gor o egylyon yn kanu. Ac ny wydyat ef beth oed hynny. A gŏedy kerdet o nadunt goruchelder nef. nachaf traŏ gefyn bydin ual gwyr a delei o gyrch ac anreith gantunt yn mynet heibyaŏ. ac ymatteb ac ŏynt aŏnaeth yr archescob. a govyn udunt beth a arŏedynt [490] Marsli heb ŏynt ydym ni yn ydŏyn y uffern. ach cornaŏr chŏitheu ymae mihagel yn ydŏyn y baradwys aniuer maŏr ygyt ac ef. A gwedy daruot yr efferen y dyŏaŏt yr archescob ar urys hynny o damwein y chyarlys. Bit hyspys heb y Chyarlys mae eneit Rolant y mae mihagel yn ydŏyn y nef a llaŏer o gristonogyon ereill y gyt ac ef. Ar dieuyl heb ef yssyd yn dŏyn eneit Marsli y uffern.

Ac ar hynny nachaf Baŏtwin yn dyuot at Chyarlys braŏt Rolant. ac yn dywedut idaŏ gŏbyl o damwein Rolant. A march rolant gantaŏ. Ac yn diannot yd ymchoelod Chyarlys ae holl allu. Ac yn gyntaf dyn or llu Chyarlys adywanod ar rolant yn y lle ydoed ae dorr y vynydd ae dŏy vreich yn groes ar y dŏyuron. Ae gwynaŏ aoruc trŏy Igyon ac ucheneiteu. ac wylaw a diwreidaŏ bleŏ y uaryf ae wallt. a dywedut ual hynn o hyt y benn. Or vreich deheu ymcorff i. Y varyf oreu avu. A chedernit holl ffreinc ae hyder ae hamdiffin. Cledyf kyuyaŏnder. Gleif ny phylei. lluruc agkyffroedic. Pennfestin llewenyd. Helym milwryaeth. Kyffelyb o glot y Iudas machabeus. vn gedernit a samson. vn ryw agheu ac vn saul vrenhin. a Ionathas y marchaŏc gŏychaf a grymussaf yn ryuel. Y doethaf ymplith lluoed. Distryŏwr sarassin-yeit. Maŏr ŏr yr yscoloed. Amdiffynnŏr cristonogyon. Kynheilyat ymdieuit a gwraged gwedwon. Ymborth achenogyon. Kynyddŏr eglwysseu. Kyffredin ymbrodeu. Kedymdeith y baŏb. Tywyssaŏc lluoed ffydlon. ac ar vn geir blodeu a

hyder. a chovynt holl gret yn erbyn eu gelynyon. A phaham y dugom ni dydi yr gwladod hynn. Pa del6 y gallafi edrych arnat ti yn uar6. Paham nabydaf var6 ynneu ygyt athydi. Gwavi rac trueni. Pa wnafi bellach. Buchedockaa di bellach ygyt ar egylyon ar merthyri. A minne amdanat ti bieu y k6yna6 ar [491] hiraeth. ar galar. ar trueni val y bu g6ynuan y dauyd am saul a Ionathas ac absalon. A thydi yssyd yn mynet. a minneu yssyd yn trigya6 yn drist ovalus ac or kyfryw g6yn h6nn6 k6yna6 Rolant tra vu dyd. a deuna6 mlwyd ar hugeint oed ydyd y llas. ac yn ylle ydoed Rolant yn var6 y tynnassant eu pebylleu y nos honno. ac ira6 corff Rolant a6naethp6yt ac ireideu gwyρθua6r. Nyt amgen Myrr ac ole6. a balsami. A gwneuthur arwylant ma6r ida6 o ganveu a ch6ynuanau a gwedieu. athapreu k6yr. athanneu a goleuni ar hyt y koedyd ar ll6yneu yr enryded y Rolant yn hyt y nos honno.

Athrannoeth y bore gwedy gwisga6 yharueu amdanunt mynet aorugant yr lle y buassei y vr6ydyr. parth aglynn y mieri. ac wynt a ga6ssant yno eu g6yr yngalaned. Ac ereill yn annobeith o vratheu agheua6l. Ac yno ydoed Oliuer yn var6 ae dorr y vynydyd ar y estynn wedy y r6yma6 a phedwar reua6c. Ac aphedwar pa6l dr6ydunt yn ydayar. ac oe vyn6gyll hyt y ewined wedyr vliga6 ae vreicheu ae d6yla6. a g6edy y fenestru tr6yda6. a phob ry6 arueu. Ny ellit adrod y k6ynuan ar drycyruerth oed yno. Kanys ef aglywit eugriduan. ac eu god6rd yn llen6i y glynn o leuein. Ac yna y tyga6d y brenhin yr brenhin holl gyuoetha6c. na orffowyssei yn ymlit ypaganyeit yny ymordiweidei ac wynt. Ac yndiannot mynet aorugant odyo yn eu hol. Ac yna ysaua6d yr heul megys yspeit tri diwarna6t yndigyffro. ac y gordiwedod ynteu wynt ygglann abra. ger lla6 cesar a6gustam. a mynet aoruc yn eu plith megys llew dywal a vei yn hir heb vwyt. A gwedy llad o nadunt pedeirmil. ymchoelut aoruc drachefyn hyt ygglynn y mieri. A pheri kynnulla6 y kalaned aele

ganta6. ac eu d6yn hyt y lle ydoed gorff Rolant. Ac yna yd amouynna6d Chyarlys aod wir ar wen6lyd wneuthur ohona6 vrat Rolant ae [492] wyr y rei ereill. Ac yn'diannot dodu deu wr y ornest y dangos gwirioned am hynny. Nyt amgen Teodric dros Chyarlys. A Phinabel dros wennwlyd. ac yn diannot y llas Phinabel. Ac yna y peris Chyarlys r6yma6 Gwennwlyd wrth bed6ar meirch kadarnaf or llu. adodi pedwar g6yr arnadunt. ac eu kymhell y bedeir vann y byt. pob un o nadunt ygg6rth6yneb oe gilyd. ac uelly y kauas Gwenwlyd y agheu. Ac yna ira6 aorugant calaned eu gwyr ennwa6c oll a myrr abalsami. Ereill onadunt a halltwyt a halen ac a ducp6yt ymeith odyo. Ereill onadunt a glad6yt yno. Ereill a ducp6yt y ffreinc. ac ydoed d6y vynn6ent bennadur gyssegredic. vn yn arelaten gwedy y chysegro o seith escyb. ac yn yr rei hynny y clad6yt y ran u6yha6 or calaned. A chorff Rolant a ducp6yt yn anrydedus hyt ymbli6. ac yn egl6ys seint r6min y clad6yt. abaryssei ehun y hadeilat. a chanonwyr aossedet yndi. ae gledyf aossedet vch y benn. ar eliffant y gorn arodet is y draet yn lle uchel yr enryded ida6 a molyant a chlot. A gwedy daruot hynny y rodes Chyarlys deudeng mil o vgeineu o aryant ar riuedi h6nn6 o vyssanneu eur a g6isgoed anrydedus. a b6yt a dia6t yn didla6t y achenogyon. ar tir ar dayar ar seith milltir ygkylch egl6ys seint r6min. ar castell ar llys ac a berthynai 6rthunt ar mor heuyt. a hynny oll o garyat rolant. Ac ef arodes y ganonnwyr y lle h6nn6 nabei arnunt neb ry6 geithiwet vyda6l. namyn rodi dillat unweith bop bl6ydyd rac eneit rolant kyuen6 ydyd y llas y dec achenae6 ar hugeint ac eu porthi y nos honno. A chanu dec sallwyr ar hugeint. a dec efferen ar hugeint. yn enryded y Rolant ar niuer a uerthyr6yt y gyt ac ef ynyr yspaeu ual y bydynt gyfranna6c ar y coroneu. ac bynteu aada6ssant ar eu ll6 wneuthur hynny. Ac ar hynny y daeth Chyarlys o vli6 hyt yn vien. ac yno y bu yn gorffowys ychydic ac yn kym

[493] ryt medeginyaeth oe gl6yueu ae uratheu. ac odyuo y daeth y baris. Ac yna y goruc g6nsli yn sein denis. ae dywyss6gyon ae escyb yn egl6ys saint denis y diol6ch y du6 ar sant y nerth ar grym a rodassei ida6 y yst6g y paganyeit. Ac yna y rodes ef holl ffreinc yn darestyngedic y saint denys. val y rodassei Ba6l ebostol. a chlemens bab aorchymynnassynt gynt yr brenhined ar tywyssogyon uvudhau yr egl6ys honno a rodi pedeir keinya6c o bop ty bob bl6ydyn y adeilat yr egl6ys ac ef aellygod pob kaeth yn ryd yr talu y dreth honno. ar lla6enhaf ae talei aelwit ffranc saint denys. Ac odyua y gelwit y wlat honno freinc. a chynno hynny galli oed y hen6. Sef y6 dyall yr en6 ffranc ryd o geithiwet pob kenedyl. Kanys 6yn adlyant uot yn bennaf.

Ac odyua ydaeth Chyarlys hyt y lle aelwir dyf6r gra6n parth a leodin. Ac ef aberis wneuthur enneint yno. yndogyn y wres heb gilya6 yndragywyd o geluydyt ac ardymer. ac egl6ys aadeilassei yr wynuydedic veir wry a adurna6d o eur ac o aryant, a dodrefyn egl6yssa6l. a pheri ysgriuennu yndi. ac ysgythru ymy6n neuad ar y phar6tyd yn llythyr a delweu eureit ystoryaeu yr hen dedyf oll. Ac ysgythru ymy6n neuad ida6 ynteu oed yno hynny oll. a dodi k6byl oe ymladeu yn yr yspaen. Ar seith gelfydyt ygyt a hynny. Gramadec gyntaf a ysgriuezn6yt yno kanys hi yssyd vam y kelvydodeu. a hi a dysc pasa6l yssyd o lythyr. A pha del6 ydyscriuennner pob ymadra6d. o ranneu y sillaueu auo ynda6. athdr6y y geluydyt honno y dyeill y lleodron yn yr egl6ys p6yll yr ymadra6d a darlleont, ar neb nywypo honno. darllein yr ymadra6d awna, ac nys dyeill. vegys y neb ny bo yr agoryat ny wyr beth a vo yny llestyr ar clo arna6 yny dirgelu. Music a ysgythr6yt yno a honno a dysc keluydyt y ganu. [494] a thr6ydi y teckeir gwassanaeth yr egl6ys ac y dysc y kantoryeit yr organ. ac ar ny 6ypo honno breuu awna ual eidyon. y gradeu ar pyngkeu nys g6ybyd. namyn ual dyn a dynno ar vemr6nn llinyeu 6rth linya6dyr gyrgam. kyn

agkywreinyet a hynny yd ellôg ynteu y lef. A thrôy honno y dychymygôyt auu ogerd delyn a chrôth. a thimpan. a phibeu. Ac nyt oes yndi namyn pedeir llin ac ôythdonn a thrôy y rei hynny y dyellir pedwar nerth a berthyn ar y corff. ac ôyth obrôy yr eneit. ae boned oe dechreu a gahat o gywydolyaeth eglylon. Dilechdit a ysgythrôyt yn neuad y brenhin. a honno adyisc y dyn dywedyt yr ymadraôd a dosparth gwir ageu. ac adyisc amrysson or ymadraôd ae dyall or byd yndaô dywyllôch. Rethoric oed yno. A honno adyisc y dyn dywedut yr ymadraôd yn gyfyaôn ac yn llôybreid ac yn gyfreithaôl. huaôdyl a dosparthus uyd ae gôypo. Geometria a ysgythyssit yno. A honno adyisc messuraô y dayar ar dyffrynned. ar mynyded ar glynneu ar moroed. ar ysbasseu. ar milltired. ar neb awypo honnno yngyflaôn pan edrycho let brenhinyaeth. ef awybyd pa saôl milltir neu pa saôl gôrhyt neu pa saôl troetued a vo yndi o hyt a llet. Ac uelly am uaes neu gymô. nev dinas ef aednebyd pa saôl troetued a uo yndaô. a thrôy honno y kyfansodes amherotron y milltiroed ar fyrd or dinas py gilyd. ac o honno y llauurya yr emeith dissynnôyr y uessuraô y tired. ar gwinllanneu. ar gweirglod-yeu. ar meyssyd ar llôynneu. Arismetica a esgythyssit yno. yr honn a draetha o gyfrif pob peth. ar neb a wypo honno pann welo twr yr uchet vo ef awybyd pa saôl maen a uo yndaô neu y gyniuer dafyn dôfyr auo yny ffiol neu o lynn arall. neu y gyniver keinaôc a vo yny das aryant. neu y gyniuer gôr a vo yny llu. o honno y [495] llauurya y seiri mein kynyt adnappont hôy y geluydyt honno y gwplau y tyroed vchaf. Astrologia a esgythyssit yno. Sef yô honno keluydyt or syr. o honno yd adnabydir damôeinueu athyghet-uenneu rac llaô. a chyndrychaôl da adrôc ympob lle. A uo kyuarôyd yn honno pan el y hynt neu pan damuno wneuthur peth arall ef aednebyd ual y darffo idaô. O gôyl deuôr neu deulu yn ymlad. ef aednebyd pôy aorffo onadunt. Or geluydyt honno yd atwaenat amherotron ruvein ansaôd eu

g6yr yn eithauoed bydoed ar brenhinyaethau eithaf. Ac ar ychydic o amser g6edy hynny y dangosset y durpin archesgob aghev Chyarlys. Pan yttoed diwarnaf ger bron y alla6r yn vien yn g6edia6 ac yn canu dechreu a6r nachaf ual lle6ic ida6. a thrae gefyn vydin anneiryf y meint o uarchogyon ynkerdet heibya6. ac adnabot aoruc eubot yn kerdet parth alotaringia. a gwedy eu mynet heibya6. arganuot aoruc un tebic y vla6mon yn eu kanlyn yn llibin. a govyn aoruc Turpin y h6nn6 padu ydeynt. Ni aafn heb ynteu hyt ynd6fyr y gra6n erbyn aghev Chyarlys y d6yn y eneit y uffern. Minnev aarchaf y titheu heb y Turpin yn en6 yr argl6yd grist pan uo teruyn ar a6ch hynt dyuot ymann attafi y venegi ym beth a vo oc a6ch hynt. ac ny vu odric arnadunt namyn o v Reid teruynu y salym. nachaf 6ynt yn dyuot drachefyn yn yr ansaf6d yd athoedynt yno. ac 6rth yr h6n y dywedassei durpin 6rtha6 gynneu am eu neges y dywa6t yna. Y g6r or galis heb ef heb penn arnaf a duc y sa6l vein agwyd oed yn y egl6ysseu ef ac eu doddi yny taval. A m6y y tynna6d hynny ar da noe bechodeu ef. Ac am hynny y duc ef yr eneit y nef y gennym ni. ac ar hynny diffannu aoruc y kythreul ymmeith. Ac am hynny y dyallod Turpin mynet Chyarlys y orffowys tr6y ganhorth6y Iago ebostol y gwnathoed Chyarlys egl6ysseu ida6. kanyd daroed ida6 y dyd yd ymwahanyssynt o vien anuon o bop [496] un o nadunt ar y gilyd y damwein a darfei udunt.

A phan oed wann Chyarlys a dyuot cof ida6 y ammot a Thurpin Sef yd erchis y vab maeth ida6 o varcha6c. pan adnappei y agheu annvon ar durpin. Ac yny vu bethewnos wedy y uar6 nyt anuonet. a menegi ida6 heuyt na buassei Iach na nos na dyd yr pan dathoed or yspaeu. arywnethur onadunt ar6ylant y merthyri a uerthyryt yno pob bl6ydyn tra uu vy6 yn enrydedus o eur ac aryant a b6yt a dia6t adillat mal y dywetp6yt uchot or blaen. ac efferenneu a sall6yreu a gwassanaeth mar6. Ac yn yr un dyd ar un a6r

y gwelas Turpin y weledigaeth y buassei varô Chyarlys. Nyt amgen pedwar dieu kynn kalan chweffraôr. y bedwared vlôy-dyn ar dec ac 6yth cant o oet Ieussu grist. Ac yn eglôys gronn yr arglôydes veir awnathoed ehun yn dyfôr y graôn yn ymyleu lodij y cladôyt yn anrydedus. Ac ef a dywedir dyuot arôydon y angeu ef deir blyned kynn y uarô duaô yr heul ar lloer seith niwarnaô ar untu. ae enô ynteu a daroed y ysgruennu ar baret yr eglôys a dywetpôyt uchot. Nyt amgen Chyarlymaen vrenhin freinc a beris ehun y dileu y porth maôr aoed yrôg yr eglôys ar neuad adywetpôyt uchot. diôren kyuarchauael adygôydod or grôndwal. pont bren a uuassei yno seith mlyned ar auon remi a gawssit cost a llauur yn y hadeilat adoeth tan yndi ehun yny losges hyt y dayar.

A diwarnaô ydoed Chyarlys yn kerdet o le pygilyd ar diwarnaô anhegar nywlaôc nachaf y gwelei fflam las o dan yn kerdet yn vuan ual y bydei fflam o gynnev yn kerdet or tu deheu idaô parth ae assev gan y wyneb. A dechrynu rac ytan aoruc. adygwydaô yar y uarch y tu asseu adygôydaô y hebaôc oed ar y laô y tu arall yr march. ac yngyfym y [497] achubeit oe wyr ef ae gynuodi y vynyd. Ac am hynny y mae diogel genym ni y uot ef yn gyfrannaôc ar goroneu y merthyri a uerthyrôyt uchot herôyd y diodeuaôd y gyt ac ôynt. ac am hynny y rodir yn agreift yr neb a adeilo eglôyseu. parattoi buched dragywyd awna. Ac ual hynny y rydhawyd Chyarlys o geithiwet y dievyl drôy ganhorthôy y seint y gwnathoed ynteu eglôysseu udunt y llehaôyt ynteu yn teyrnas nef. Ac ny pharhaôd Turpin wedy ageu Chyarlys namyn ychydic o amser y bu yn nychu. o vriô a doluryeu a gwelïoed yn vien. a gwedy y varô y cladôyt yno yn eglôys gerllaô y gaer. ytu draô y ron. ac yno y bu dalym. Ac yn y dydyeu hynny y kymertth esgyb ac ysgolheigon ac effeireit gorff Turpin yn ysgrin yn enrydedus ae esgobwisc ymdanaô. ac y dugant y gaer y tu arall y ron. ac y cladyssant yn yr eglôys y mae yr aôr honn yn enrydedus ac yn kymryt coron

y vrenhinyaeth yny nef. mal yd haedod o vynyth laŕeryon lauryeu tra uu ar y dayar. yndial gŕaet yr arglŕyd Iessu grist. Ac y mae y uarnat uch y benn o wydyr tec gwedus. ac velly y teruyna ystorya chyarllymaen oeweithretoed yn yr ysbaen. ac yn llawer o deyrnassoed ereill yn treulaŕ y uuched amseraŕl dros vuched tragywydaŕl yn ymlad yn erbyn pagan-yeit a gelynyon an gwir arglŕyd ni Iessu grist a barattoes idaŕ ynteu le yny nef dros y lavur yn y byt. AMEN.

*Explicit istoria d'ni sarlim regis francie de
actibus eius in yspania contra paganos et inimicos
ihū xpī.*

[498] A theilŕng yŕ ymplith petheu ereill dŕyn ar gof ac ar volyant yn arglŕyd ni Iessu grist y gŕyrth awnaeth duŕ yr rolant. ac ef yn vyŕ ettwa. kynn y vynet yr ysbaen. Pann yttoed yr Iarll Rolant yn dyuot y dinas granopolin. ac aneiryf o luoed cristonogyon y gyt ac ef. wedy ryuot wrthi seithmlyned. y doeth gwas ar vrys attaŕ. y venegi idaŕ bot Chyarlys y eŕythyry yggŕarchae y myŕn castell yn eithauoed brenhinyaeth o germania. A thri brenhin ac eu llu yny gylch ac ef ae lu. A gorchymun y rolant dyuot y ganhorthŕyaŕ. ac yrydhau y gan y paganyeit. Ac yna y bu gyuyng gan rolant y ansaŕd ae gyghor py beth awnelei ae adaŕ y gaer yry gaŕssei ovut a llauur genti a mynet y rydhav y eŕythyry. ae ynteu dilyssu y ewythyry ac eisted ŕrth ygaer. Owi aduŕ mor uolyannus ympob peth y gŕr mor gyflaŕn owarder yn ymovutyaŕ uelly y rŕng y dŕy dyghetvenn. Sef aoruc ynteu ef aelu ymrodi deirnos a thridieu y wedi adyrwest heb vŕytta aheb yvet y erchi canhorthŕy duŕ ual hynn. Arglŕyd Iessu grist mab y tat goruchaf. ti aŕnaethost y mor rud yn dŕy rann. ac adugost dy bobyl dŕy y berued. ac aettelleist pharao ae lu yndaŕ. ac adugost dy bobyl dŕy y diffeith. Ac adistryŕeist laŕer

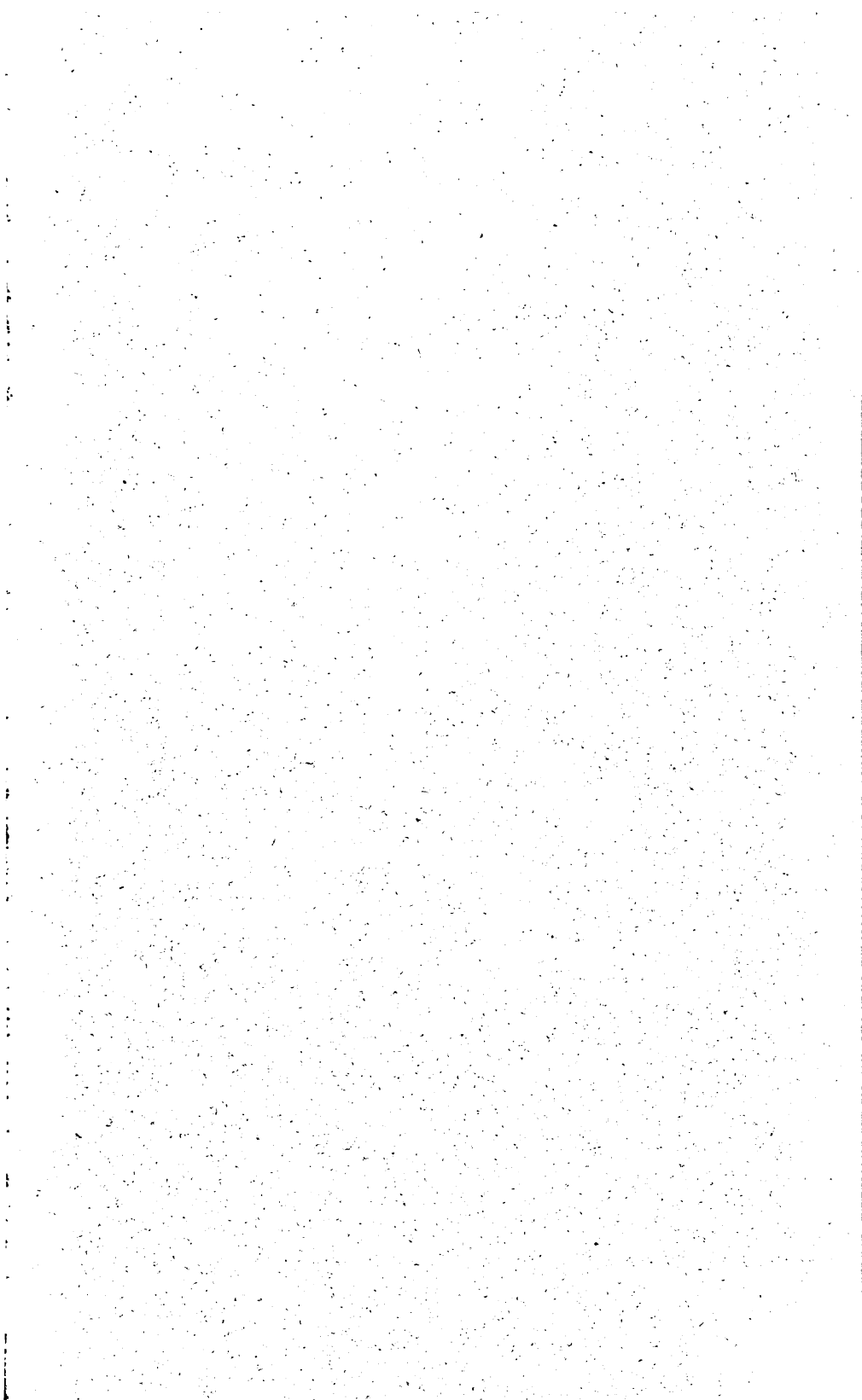
o genedloed aoed 6rth6yneb udunt. Ac aledeist y brenhined kadarn. Seon vrenhin. a morrei. ac og vrenhin basan. aholl teyrnassoed kanaan. Ac a rodeist eu dylyet 6ynteu y bobyl yr Israel. Ti adistry6eist geyryd gerico heb ganhorth6y dyna6l. heb gy6reinrwyd neb. wedy y chylchynu o luoed heb argy6ed idi seith mlyned. Distry6a ditheu argl6yd gedernit y gaer honn. a thara6 y chedernit oth la6 ditheu yn gadarn. Ac oth vreich anorchyvgedic. yny adnapo y genedyl paganyeit yssyd ynymdiret yn eu dy6alder [499] ehun gan dy dremygu ditheu dyuot yn du6 bu6 brenhin holl vrenhined holl gyuoetha6c kanhorthwy6r cristonogyon ac eu hamdiffynn6r megys y buchedockai ac y g6ledychei y gyt ar tat ar mab ar yspryt glan yn anteruynnedic oes oesoed amen. Ac ympenn y tri diheu wedy daruot eu gwedi heb ganhorth6y dyna6l dyg6yda6 muroed y gaer. a gwedy goruot ar y paganyeit ac eu ffo. mynet yr Iarll Rolant yn lla6en ef ae lu hyt yn tiester ar chyarlys. ac yno y rydhau ynteu tr6y nerth du6 o warchaedigaeth y elynyon. Yman ett6a y dyg6n ar gof y dam6ein a daruu yr galis wedy ageu Chyarlys. wedy bot y galis yn hir amser yn dagneuedus. tr6y annoc y kyuodes kythreul altumor o cordiby. Adywedut y darestyngel ef yr yspaen argalis ida6 ehun ydan gyfreith y sarassinyeit a dugassei Chyarlys weith arall y gan y rieni ynteu. Ac yna wedy kynnulla6 a distry6 ywlat o le y le y deuth hyt yn seint Iac. a diwreida6 pob peth or agyvaruu ac ef yno. ac ygyt a hynny distri6 yr egl6ys ae llyfreu ae thableu. ae halmareu ae g6iscoed. a d6yn y hadurn o honei. A g6edy dyuot y sarassinyeit yr egl6ys ac eu meirch. nyt aryneigyasant g6neuthur y hysteuyll bychein ar yr alla6r. Ac 6rth hynny y bu var6 rei onadunt 6ynteu gan d6ywa6l dial o darymret. Ereill a gollasant eu llygeit. Ac velly o g6byl y dallwyt eu ty6yssa6c. ac o gyghor vn o effeireit yr egl6ys y dechreuwyys gal6 du6 y cristonogyon yny ganhorth6y or geireu hynn. O du6 y cristonogyon. Du6 Iago. Du6 meir

Du6 pedyr. Du6 marthin. Du6 holl gyuoetha6c mi aymdi6adaf a Mahumet. o chaffaf gennyti ti vy ansa6d gynt. Ac ny deuaf byth o hynn allan y egl6ys seint Iac yr amreint idi. O Iago 6r ma6r. o rody di yechyt ymllygeit. i. ac ymcroth. [500] pabeth bynnac rydyk6yfi oth dy di mi ae talaf. Ac ody na ympenn y pythe6nos wedy talu yr egl6ys pob peth yn deupeina6c yd euth altymor ar yansa6d gynt. ac ydaeth o teruynn y galis gan ada6 na delei vyth yr wlat honno yr g6neuthur cam. A phregethu du6 y cristonogyon yn va6r. a chyfadef bot Iago yn 6r ma6r. Ac ody no y kerd6ys ar hyt yr yspaen adan distry6 g6ladoed. yny doeth y dref aelwit orni yny lle ydoed egl6ys dec y seint r6mans a chwyltev ar llyfreu goreu. a chrogev a chreireu ereill eureit. ac aryanneit. ac y yspeila6 honno heuyt yd euth altymor. a distry6 y dref a gwedy llyestu o nadunt yny dref yd euth ty6yssa6c ymladeu ida6 yr egl6ys. a g6elet pilereu mein teckaf orbyt yn kynnal penn yr egl6ys ar penn ynteu aoed eureit oll ac aryanneit. ae annoc ynteu o s6mbyl kebydyaeth a chymryt ord hayarn oed y r6ng y pilereu y vynnu torri y piler. a phan vyd yn fustya6 y piler y vynnu distry6 yr egl6ys oll pei na lauuryei d6ywa6l vra6t. ydrossi ynteu yn vaen. ar maen k6nn6 yssyd yr hynny hyt hedi6 yn yr egl6ys honno ar lun dyn ar kyfry6 li6 arna6 ac aoed ar beis y Sarassin kynno hynny. Ef a nottaa hevyt y pererinyon a gerdo yno dy6edut vot drycwynt gann y maen h6nn6. A phann welas altymor hynny y dy6a6t 6rth y dyl6yth. Diheu y6 .eissoes heb ef vot yn va6r ogonedus du6 y cristonogyon yssyd ida6 y ry6 ann6yleit hynn. g6edy yr elont or byt h6nn y dialant h6y eissoes ar y rei by6 y g6rthgassed val hynn. Iago aduc y arnafi vy llygeit. a r6mans awnaeth vygg6r yn vaen. a thrugarogach y6 Iago no r6mans. Kanys Iago a drugarhaa6d 6rthyfi ametvryt ym vyllygeit. ac nyt atver r6mans ym vygg6r. Ac 6rth hynny ffo6n ni [501] or g6latoed hynn. Ac ody na yn ofna6c ke6ilydyus yffoes y pagan h6nn6 ae lu. ac ny bu wedy hynny ympenn lla6er o amser

alavassei aflonydu ar seint Iac. nac ar y deruyneu. Amen. Ymann y mynnônn dōyn ar gof pann anuonet yr anregyon ar gōystlon yn llaō wennōlyd y Chyarlys. ryanuon yr ymladwyr pōnn deugein meirch o win gloyō da yō yvet. a mil o wraged tec or sarassinnesseu y arueru o nadunt. a hynny dros y dōyllodrus adaō ynteu mal y clyōssaōch chōi vchot. ar gōyr eissoes mwyaf or ymladwyr cristonogyon a aruerassant or gōin. ac nyt arverassant or gōraged. ar rōtterōyr ereill aaruerassant or gōraged. Ac ōrth hynny y govynnir yma. Paham y gadōys duō yna aghev yr neb nyt aruerassant or gōraged megys yrei aarverassei onadunt. Sef yd attehir am hynny. kany mynnei duō ymchoelut y rei aod ar ansaōd da. drachefyn y eu kartref rac damōeinaō udunt bethev yno yn ormodus. kann mynnei ynteu rodi udunt hōy trōy diodeifeint coron teyrnas nef dros eu llauur. Y rei ynteu a bechassant ōrth y gōraged aadōys agheu arnunt. kany trōy diodeifeint y cledyf y mynnwys duō dileu eu pechodeu ōynteu. ac nyt kredadōy heuyt na mynno ytrugarokaf duō talu ar da y baōb o nadunt tal eu llauur. Nyt amgen yn eu diwed kyfaded o nadunt y enō ef gan adef eu pechodeu. Kany kyt gōnelynt hōy eu pechaōt. Eissoes dros enō crist y llas ōynt yny diwed. Ac ōrth hynny oc eu kyfrangk hōy yny [*sic*] eu brōydyr y mae amlōc mor gyveilornus ac enbyt kedymdeithas gōraged. kany rei gynt o tyōyssogyon dayaraōl. Nyt amgen. dar gadarn. ac antōyn. [502] ygkedymdeithas eu gwraged ylldeu adygōydassant. Alexander aoresgynnōys dar. ac otaius amheraōdyr aoruu ar antwyn. ōrth hynny nyt gōedus ac nyt lles bot gōraged ymplith y lluoed yn ev lluesteu. yny lle y dylyir diōreidaō godineb. yr honn yssyd lesteir eneit a chorff.

Hic iacet turpinus remis metropolitanus
 Corde leoninus fidei non incola minus.
 flos et honor patrie species pulcherima rerum.
 hoc iacet in tumulo galicana decus mulierum.

Orbis oportunus iudex docius [sic] hic unus.
In uiris funus non nouit sumere munus.
Consilij nidus et mundi cardo gofridus.
Ethereum fidus [sic] aprilis adiuit in idus.

THE HONOURABLE SOCIETY OF *Commrodorion*,

LONSDALE CHAMBERS, CHANCERY LANE, W.C.

President.

Sir WATKIN WILLIAMS WYNN, Bart., M.P.

Vice-Presidents.

The Most Hon. The MARQUESS OF BUTE, K.T.
The Right Hon. The EARL OF JERSEY.
The Right Hon. The EARL OF POWIS.
The Right Rev. The LORD BISHOP OF LLANDAFF.
The Right Rev. The LORD BISHOP OF BANGOR.
The Right Rev. The LORD BISHOP OF BATH AND WELLS.
The Right Rev. The LORD BISHOP OF ST. ASAPH.
The Right Rev. The LORD BISHOP OF ST. DAVIDS.
The Right Hon. LORD TREDEGAR.
The Right Hon. LORD PENRHYN.
The Right Hon. LORD ABERDARE.
The Right Hon. G. OSBORNE MORGAN, Q.C., M.P.
The Right Rev. The BISHOP OF NEWPORT AND MENEVIA.
The Right Rev. The BISHOP OF SHREWSBURY.

Sir ROBERT A. CUNLIFFE, Bart., M.P.
Sir H. RUSSEY VIVIAN, Bart., M.P.
Sir WALTER MORGAN.
W. CORNWALLIS WEST, Esq., Lord
Lieutenant, Co. Denbigh.
H. R. HUGHES, Esq., Lord Lieutenant, Co.
Flint.
The Very Rev. the DEAN OF BANGOR.
The Very Rev. the DEAN OF LLANDAFF.
The Very Rev. the DEAN OF PETER-
BOROUGH.
CHARLES BATH, Esq., Ffynone, Swansea.
RICHARD DAVIES, Esq., M.P.
WILLIAM JONES, Esq. (*Gurgant*).
Col. C. K. KEMEYS-TYNTE, J.P., Cefn
Mably.

MORGAN LLOYD, Esq., Q.C., M.P.
W. FULLER MAITLAND, Esq., M.P.
LOVE JONES PARRY, Esq., M.P.
LEWIS PUGH-PUGH, Esq., M.P.
J. H. PULESTON, Esq., M.P.
STUART RENDEL, Esq., M.P.
HENRY RICHARD, Esq., M.P.
JOHN ROBERTS, Esq., M.P.
ALFRED TENNYSON, Esq., D.C.L.
Captain EDMUND H. VERNEY, R.N.
B. T. WILLIAMS, Esq., Q.C.
GWILYM WILLIAMS, Esq., Pontypridd.
CHARLES W. WILLIAMS WYNN, Esq.,
Q.C.
WILLIAM R. W. WYNNE, Esq., Peniarth.

Council.

STEPHEN EVANS, Esq., J.P., Chislehurst (*Chairman*).
AGABEG, AVIET, Esq., Temple.
DAVIES, HANBURY, Esq., Temple.
DAVIES, The Rev. JOHN, M.A., South
Hampstead.
DAVIES, WM., Esq., (*Mynorydd*), Euston
Road.
DAVIES, W. E., Esq., Old Palace Yard.
EVANS, WILLIAM, Esq., Temple.
HANCOCK, THOS. W., Esq., Wood Green.
HANCOCK, W. ST. J. H., Esq., Farnival's
Inn.
JENKINS, R. HENRY, Esq., Church End,
Finchley.
JEREMY, W. D., Esq., Lincoln's Inn.
JONES, The Rev. EVAN, Welsh Church.
LEWIS, DAVID, Esq., Temple.
LEWIS, OWEN, Esq. (*Owain Dyfed*),
Mornington Road.
LLOYD, HOWEL W., Esq., M.A., Ken-
sington.
MORGAN, The Rev. J., M.A., Woburn
Place.
MORRIS, LEWIS, Esq., M.A., Chancery
Lane.
OWEN, Dr. ISAMBARD, Gloucester Gar-
dens.
OWENS, JOHN, Esq., India Office.
PHILLIMORE, EGERTON G. B., Esq.,
Hammersmith Road.
RICHARDS, BRINLEY, Esq., Kensington.
ROBERTS, H. LLOYD, Esq., Temple.
ROBERTS, OWEN, Esq., M.A., F.S.A.,
York Terrace.
RUDLER, F. W., Esq., F.G.S., Museum,
Jermyn Street.
THOMAS, HOWEL, Esq., Local Govern-
ment Board.
THOMAS, JOHN, Esq., (*Pencerdd Gwalia*).
THOMAS, REV. J. LLEWELLYN, M.A.,
Jesus College, Oxford.
WILLIAMS, J. IGNATIUS, Esq., Temple.
WILLIAMS, Dr. JOHN, Harley Street.
WILLIAMS, T. MARCHANT, Esq., B.A.,
Temple.

Treasurer.—H. LLOYD-ROBERTS, Esq.

Editor of Transactions.—THOMAS POWELL, Esq., M.A., Bootle, Liverpool.

Auditors.—HOWEL THOMAS, Esq., and ELLIS W. DAVIES, Esq.

Secretary.—C. W. JONES, Esq.

Bankers.—The IMPERIAL BANK (Limited), Westminster Branch, Victoria Street.

Corresponding Members.—For North Wales.—Rev. D. SILVAN EVANS, B.D., Llanwrin; Rev.
DAVID HOWELL, B.D., Wrexham; J. CEIRIOG HUGHES, Esq., Caersŵa, Mont. For South
Wales.—W. DOWNING EVANS, Esq. (*Leon*), Newport, Mon.; the Ven. Archdeacon GRIFFITHS,
B.D., Rector of Neath; J. M. JONES, Esq. (*Iwan Cwnllo*), Rhydllewis, Llandysill; Rev. W.
WATKINS, M.A., Newbrough, Four Stones. For Liverpool.—Rev. E. T. DAVIES, B.A., 56,
Hunter Street; Rev. OWEN JONES, B.A., 143, Bedford Street. For Oxford.—Professor RHYS,
M.A. For Bristol.—OWEN PARRY, Esq. For U.S. of America.—J. C. ROBERTS, Esq., Utica.

